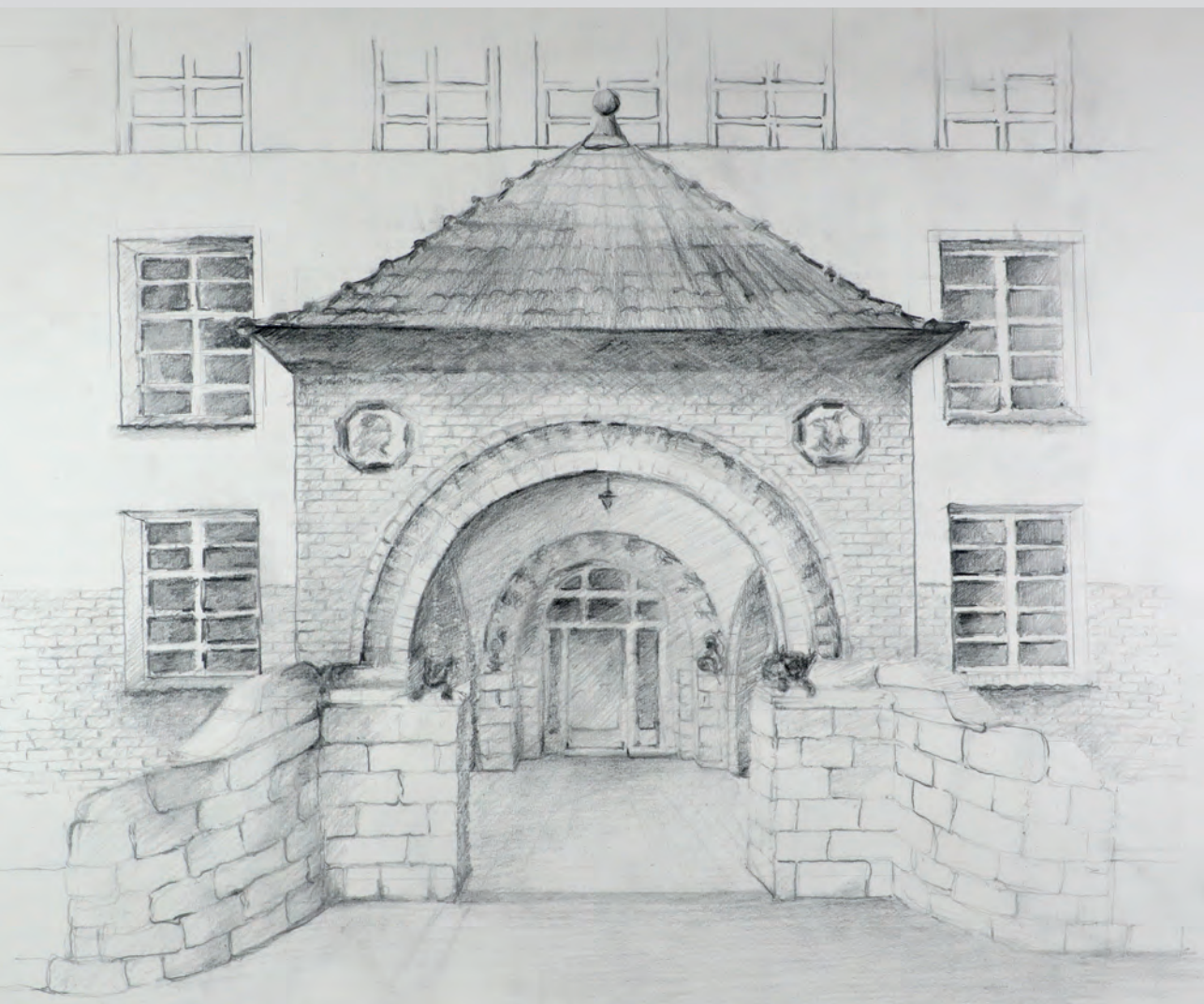

Radosław Gaziński

Dzieje budynków
Uniwersytetu Szczecińskiego
do 1945 roku

2025

Dzieje budynków
Uniwersytetu Szczecińskiego
do 1945 roku

Radosław Gaziński

Dzieje budynków
Uniwersytetu Szczecińskiego
do 1945 roku

Szczecin 2025

Rada Wydawnicza

Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Katarzyna Jaworska-Biskup, Rafał Klóska
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Ziolo
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent

dr hab. Maciej Szukała

Redakcja językowa i korekta

Izabela Krupa

Redakcja techniczna i skład

Wiesława Mazurkiewicz

Projekt okładki

Paweł Kozioł

Na okładce wykorzystano rysunek przedstawiający wejście główne
do budynku Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych Uniwersytetu Szczecińskiego
autorstwa Magdaleny Seredyńskiej-Hundert
Fotografie map i planów – Magdalena Seredyńska-Hundert

Radosław Gaziński ORCID 0000-0002-6734-9309

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2025

DOI 10.18276/978-83-7972-942-5

ISBN 978-83-7972-942-5 (online)

ISBN 978-83-7972-941-8 (print)

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I. Ark. wyd. 25,0. Ark. druk. 10,8. Format 170/240

Spis treści

Wstęp	7
1. Rozwój przestrzenny Szczecina do 1945 roku	11
2. Obiekty Uniwersytetu Szczecińskiego wybudowane w Szczecinie przed 1945 rokiem	41
2.1. Rektorat	41
2.2. Budynek Administracji Centralnej	66
2.3. Wydziały	73
2.3.1. Wydział Ekonomii Finansów i Zarządzania	73
2.3.2. Wydział Humanistyczny, Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia, Wydział Prawa i Administracji	82
2.3.3. Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych	91
2.4. Szkoła Doktorska	110
2.5. Jednostki organizacyjne wspomagające	113
2.5.1. Akademickie Centrum Kształcenia Językowego	113
2.5.2. Archiwum	125
2.5.3. Biblioteka Główna	126
2.6. Akademickie Domy Mieszalne	131
2.7. Inne obiekty należące do Uniwersytetu Szczecińskiego	146
3. Obiekty Uniwersytetu Szczecińskiego wybudowane poza Szczecinem przed 1945 rokiem	161
3.1. Zespół dworsko-pałacowy w Kulicach (Międzynarodowy Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych)	161
3.2. Zespół pałacowo-parkowy w Małkocinie (Laboratorium Badań Środowiskowych, Centrum Edukacji Środowiskowej, Centrum Konferencyjno-Noclegowe)	162
3.3. Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy w Pobierowie	165
Bibliografia	167
Streszczenie	171
Abstract	172

Wstęp

Niniejsza książka – wydana z okazji 40-lecia Uniwersytetu Szczecińskiego – omawia dzieje budynków wzniesionych przed 1945 rokiem, a będących obecnie własnością uczelni. Dotyczy to przede wszystkim obiektów znajdujących się w Szczecinie, chociaż krótko wspomniano także o tych, które są w Małkocinie, Kulicach i Pobierowie. Opracowanie powstało głównie na podstawie materiałów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie, w tym akt Nadzoru Budowlanego (Bau-Polizei) będących przed II wojną światową częścią zespołu archiwalnego Akta Miasta Szczecina (Magistrat Stettin). Dodatkowo przeanalizowano poszyty z zespołów Kolegium Szkolnego Prowincji Pomorskiej (Provinzialschulkollegium für die Provinz Pommern in Stettin) oraz Rejencji Szczecińskiej (Regierung Stettin). Niestety, nie do wszystkich obiektów zachowały się materiały archiwalne. Brak ich choćby do willi West Ende czy Fundacji Oskara (obecnie Instytut Nauki o Morzu i Środowisku). W innych przypadkach dokumentacja zachowała się w formie szczątkowej (tylko akta kanalizacji), co dotyczy obiektów użytkowanych przez Szkołę Doktorską (ul. Adama Mickiewicza 18) czy Bibliotekę Główną (ul. Franciszka Tarczyńskiego 1). Osobny problem stanowią zabudowania koszarowe (al. Piastów 40), w których funkcjonują Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia, Wydział Prawa i Administracji oraz po części Wydział Humanistyczny. Akta tych obiektów znajdowały się w gestii wojska, a nadzór nad nimi miała wojskowa administracja budowlana będąca częścią kwatermistrzostwa początkowo II Korpusu Armii Cesarskiej, a następnie Reichswehry, wreszcie Wehrmachtu. Akta te nigdy nie trafiły do archiwum w Szczecinie. Na szczęście, w Archiwum Państwowym w Szczecinie zachowały się

atlasy planów garnizonów II Korpusu Armii Cesarskiej. Wobec niepełnych źródeł archiwalnych w wielu przypadkach, aby odtworzyć dzieje obiektów uniwersyteckich, posiłkowano się literaturą przedmiotu zarówno niemiecką, jak i polską. Wykazy wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu znajdują się w zamieszczonej na końcu pracy bibliografii.

Ogólnie rzecz ujmując, pod względem terytorialnym większość budynków należących do Uniwersytetu Szczecińskiego, powstałych przed 1945 rokiem, znajdowała się w Śródmieściu przedwojennego Szczecina, a tylko kilka z nich w dawnej dzielnicy West End. Wyjątkiem jest tu budynek koszarowy przy ul. Żołnierskiej 51, będący po części domem mieszkalnym, a po części Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego, umiejscowiony na Krzekowie. Uniwersytet nie dysponuje dzisiaj żadnym budynkiem na terenie dawnego Starego Miasta, mimo że własnością uczelni była tu tzw. stajnia książęca znajdująca się przy ul. Rycerskiej 3, w której w latach 1987–2014 funkcjonował Instytut Germanistyki. Warto przy okazji zwrócić uwagę, że obiekt ten nigdy nie pełnił funkcji stajni książęcej. Został wzniesiony w XVIII wieku na potrzeby ówczesnego garnizonu szczecińskiego, będąc w rzeczywistości stajnią dla koni dowódcy garnizonu i garnizonowych gońców konnych. W budynek ten podczas wznoszenia wmontowano jedynie XVI-wieczny renesansowy portal pochodzący z sąsiedniego zamku książęcego. Natomiast gdyby spojrzeć na wszystkie obiekty uniwersyteckie z punktu widzenia funkcjonujących w nich przed II wojną światową instytucji, okazałoby się, że były to przede wszystkim szkoły średnie i podstawowe, instytucje opiekuńcze, a także dawne obiekty koszarowe oraz mieszkalne. Z tego powodu w książce starano się opisać historię nie tylko samych obiektów, lecz także – na ile było to możliwe – instytucji, które w nich się mieściły.

Niniejsza praca została podzielona na trzy rozdziały. Pierwszy, o charakterze wstępnym, omawia w sposób syntetyczny rozwój przestrzenny Szczecina, pokazując w konkluzji miejsca, w których przed wojną znajdowały się dzisiejsze obiekty uniwersyteckie. Drugi – najważniejszy – opisuje dokładnie dzieje poszczególnych budynków szczecińskiej uczelni o metryce starszej niż 1945 rok. Na początek przedstawiono historię Rektoratu i budynku Administracji Centralnej, czyli miejsc, z których współcześnie zarządza się Uniwersytetem Szczecińskim. Następnie zajęto się budynkami należącymi do poszczególnych wydziałów, opisując je w kolejności alfabetycznej

według obecnych nazw wydziałów. Pierwszy został omówiony obiekt Wydziału Ekonomii Finansów i Zarządzania, a następnie budynki Wydziału Humanistycznego, Wydziału Kultury Fizycznej i Zdrowia oraz Wydziału Prawa i Administracji. Siedziby trzech ostatnich jednostek organizacyjnych uniwersytetu opisano we wspólnym podrozdziale, ponieważ zajmują zabudowania, w których niegdyś kwaterował 34. pułk armii cesarskiej (dawne koszary Wiktoria I i Wiktoria II). W następnej kolejności zajęto się obiektami Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych oraz Szkoły Doktorskiej. Po opisaniu budynków jednostek podstawowych uczelni omówiono, również w kolejności alfabetycznej, obiekty jednostek organizacyjnie wspomagających naukę i proces dydaktyczny. Należą do nich: Akademickie Centrum Kształcenia Językowego, Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego i Biblioteka Główna. Następnie zajęto się Akademickimi Domami Mieszkalnymi, niektóre z nich powstały bowiem przed 1945 rokiem. Na końcu omawianego rozdziału opisano inne obiekty leżące na terenie Szczecina, które pozostają własnością Uniwersytetu Szczecińskiego. Ostatni, trzeci rozdział w sposób syntetyczny odnosi się do własności uczelni znajdującej się poza Szczecinem. Omówiono w nim krótko dzieje wsi i dworów w Kulicach, Małkocinie oraz Pobierowie.

Opisy obiektów uniwersyteckich zostały opatrzone bogatym materiałem ikonograficznym. Są to przede wszystkim plany budynków należących do uczelni znajdujące się w aktach szczecińskiego Nadzoru Budowlanego, uzupełnione o widoki i plany miasta pochodzące ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie i Biblioteki Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego. Uzupełniają je przedwojenne zdjęcia niektórych budynków. Ilustracje znajdują się w miejscach opisu poszczególnych obiektów, aby uczynić lekturę niniejszej pracy przystępniejszą i maksymalnie zrozumiałą.

Na koniec warto podkreślić, że przekazywana teraz w ręce czytelników publikacja to pierwsza część szerszego założenia edytorskiego. Planowana jest bowiem kontynuacja w postaci drugiego tomu, który będzie opisywał losy obiektów uczelnianych po II wojnie światowej aż do momentu powstania Uniwersytetu Szczecińskiego.

1. Rozwój przestrzenny Szczecina do 1945 roku

Właściwie gdzie zaczął się Szczecin? Badania archeologiczne wyraźnie i jednoznacznie wskazują, że początku dzisiejszego miasta należy szukać na Wzgórzu Zamkowym. To tam około VIII wieku zaczęła kształtować się umocniona osada wyznaczająca wschodnią granicę Związku Plemion Wieleckich. Dogodne położenie i wzrost liczby ludności osady spowodowały, że w IX wieku osadnictwo ze Wzgórza Zamkowego zeszło na teren między podstawą skarpy a brzegiem Odry. Z czasem obszar ten został gęsto zabudowany, tworząc od X wieku umocnione podgrodzie o charakterze rzemieślniczo-handlowo-rolniczym dysponujące własnym portem. Niewykluczone, że w X wieku na zachód od grodu na niewielkim wzgórzu, gdzie potem zbudowano kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, powstała kolejna, być może umocniona osada¹. Jak zatem widać, Szczecin już wtedy jawił się jako złożony, silnie umocniony zespół osadniczy obejmujący dwa lub trzy człony osadnicze oraz port, nazywany w XII wieku „matką miast pomorskich”.

W owym XII stuleciu w Szczecinie zaczęli pojawiać się osadnicy niemieccy. Osiedlali się początkowo wzdłuż drogi prowadzącej z zachodu do przeprawy przez Odrę. Pod koniec tego stulecia niemieckie osadnictwo mogło obejmować również teren w okolicach samej przeprawy odrzańskiej. W literaturze wskazuje się, że główna osada niemiecka była położona nad Odrą na południe od słowiańskiego podgrodzia w bezpośrednim sąsiedztwie znajdującego się tu placu targowego. Wydaje się jednak,

¹ *Dzieje Szczecina*, t. 2: *Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Warszawa–Poznań 1985, s. 22–23, 39–45; T. Białecki, *Historia Szczecina. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 28–34.

że sytuacja była bardziej skomplikowana i domy osadników niemieckich rozrzucone były wzdłuż drogi prowadzącej do Odry i do słowiańskiego ośrodka (wzdłuż ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego (Breite Straße) i ul. Panieńskiej (Frauenstraße)), jak również znajdowały się w sporym zagęszczeniu na zachodnim brzegu Odry przy przeprawie (okolice obecnego mostu Długiego). Dla osadników niemieckich można Beringer ufundował w 1187 roku osobny kościół pod wezwaniem św. Jakuba².

Przebudowa gospodarcza Pomorza prowadzona konsekwentnie przez księcia Barnima I doprowadziła do powstania na pomorskich ziemiach sieci miast lokacyjnych. Jednym z pierwszych miast nowego typu stał się właśnie Szczecin. Proces lokacji rozpoczął się tu w 1237 roku, kiedy na terenie ośrodka wydzielono dwie parafie. Jedna, przeznaczona dla ludności słowiańskiej, obsługiwana była przez kościół św. św. Piotra i Pawła, a druga, niemiecka, przez kościół św. Jakuba. Wspomniany proces zakończył się wydaniem dokumentu lokacyjnego w 1243 roku, który tworzył z osad słowiańskiej i niemieckiej jeden organizm miejski rządzący się prawem magdeburskim³. Lokacyjne miasto obejmowało teren wyznaczony dzisiejszymi ulicami: Dworcową (Grüne Schanze) od południa, al. Niepodległości (Paradeplatz, Grüne Paradeplatz) od zachodu, pl. Żołnierza Polskiego (Paradeplatz, Weisse Paradeplatz) i Trasą Zamkową od północy, linią Odry od wschodu. Opisany obszar dzielił się wyraźnie na dwie części, tzw. dolne miasto leżące na płaskim brzegu Odry i górne miasto obejmujące skarpę nadodrzańską. Ze względu na ukształtowanie terenu oraz na istniejące tu drogi związane z wcześniej funkcjonującymi osadami sieć ulic lokacyjnego Szczecina była nieregularna i przez to daleka od symetrycznych planów innych miast lokacyjnych Pomorza. Konsekwencją braku regularnego układu ulic był również brak centralnego rynku. W tej sytuacji głównym placem handlowym dolnego miasta był dzisiejszy Rynek Sienny⁴ rozciągający się obok starego ratusza, z kolei na górnym mieście funkcję tę pełnił obecny pl. Orła Białego⁵. Z czasem tak

² *Dzieje Szczecina...*, t. 2, s. 55–59.

³ J.M. Piskorski, *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1987, s. 50–52.

⁴ Na Dolnym Mieście obok Rynku Siennego funkcjonowały jeszcze dwa mniejsze miejsca targowe: Rynek Warzywny i Rynek Rybny.

⁵ Dzisiejszy pl. Orła Białego był wtedy częściowo zabudowany, a na jego terenie można było wyodrębnić rynki Koński i Węglowy.

opisany teren został gęsto zabudowany kamienicami mieszczańskimi, kościołami (NMP, św. Jakuba, św. Mikołaja, św. Ottona – potem kaplica zamkowa, oraz poza lokacyjnym miastem kościołami św. św. Piotra i Pawła, św. Gertrudy oraz kościołem i szpitalem św. Jerzego, kościołem i szpitalem św. Ducha), klasztorami (Franciszkanów z kościołem św. Jana, Karmelitów z kościołem św. Anny, Cystersów z kościołem św. Katarzyny leżącym za Bramą Panieńską), obiektami sprawowania władzy (ratusz) oraz użyteczności publicznej. Ponadto w ciągu XIV wieku Szczecin został opasany kamiennie-ceglanymi murami obronnymi z licznymi basztami, czatowniami i czterema bramami (Panieńską, Świętego Ducha, Młyńską i Passawską)⁶. Warto dodać, że od XIV wieku na północno-wschodnim skraju miasta (na obszarze dawnego grodu) zaczął się kształtować książęcy zamek⁷. Od przełomu XIII i XIV wieku mieszczanie szczecińscy rozpoczęli także zagospodarowywać przeciwny brzeg Odry. Na Łasztowni wytyczono place składowe, zbudowano nabrzeże portowe, posadowiono żuraw portowy, wybudowano liczne spichlerze oraz umiejscowiono stocznię. Obok obiektów portowo-handlowych powstawało tu wiele domostw, patronat nad nimi rozciągnął kościół św. Gertrudy. Na przełomie XV i XVI wieku szczeciński ośrodek osadniczy składał się z terenu lokacyjnego miasta położonego na lewym brzegu Odry, jego zaplecza portowo-handlowego na Łasztowni, portu morskiego położonego na Odrze między mostem Długim a kłodą portową (potem mostem Kłodnym) oraz z osad na północ (Dolny Wik) i na południe (Górny Wik) od miasta. Ponadto Szczecin był właścicielem wielu sąsiednich wsi otaczających ośrodek miejski,

⁶ *Stettin*, von Magistrat, Berlin–Halensee 1925, s. 14–15.

⁷ W okresie gdy Szczecin, podobnie jak Wolin, był niezależną republiką miejską, na terenie grodu znajdowała się świątynia Tryglawa, mieszkali tu kapłani i być może najzamożniejsi mieszkańcy szczecińskiego ośrodka. Świadectwem konsolidacji państwa pomorskiego oraz umocnienia się władzy księcia Warcisława I było wzniesienie w grodzie dworu książęcego. W tym czasie po zburzeniu świątyni pogańskiej mogła tu powstać książęca kaplica. Lokacja miasta i jego wzmocnienie doprowadziło do zburzenia w 1249 r. siedziby książęcej w lokacyjnym mieście, na co zgodził się panujący wówczas Barnim I. Co więcej, książę ten w tym samym dokumencie obiecywał, że nie wybuduje w odległości bliższej niż trzy mile od miasta (ok. 21 km) żadnego grodu. Przywilej ten potwierdził miastu w 1293 r. książę Bogusław IV, w 1308 r. książę Otto I, a w 1309 r. książę Warcisław IV. Dopiero Barnim III w połowie lat czterdziestych XIV w. odzyskał teren grodu i po ostrym sporze ze Szczecinem zmusił miasto do zbudowania muru oddzielającego książęcą siedzibę od miasta, tzw. kamiennego domu oraz murowanej kaplicy. Działania te dały faktyczny początek książęcemu zamkowi w Szczecinie, zob. E. Cnotliwy, *Początki i rozwój średniowiecznej siedziby książęcej w Szczecinie*, w: *Zamek książęcy w Szczecinie*, red. J. Kochanowska, Szczecin 1992, s. 10–12 i nn.

Rycina 1. Widok Szczecina od strony zachodniej według Fransa Hogenberga i Georga Brauna, 1588, BG US, sygn. I kn. 1164

m.in. Pomorzan (Pommerensdorf), Turzyna (Torney), Krzekowa (Kreckow), Osowa (Wussow), Warszewa (Warsow), Niemierzyna (Nemitz), Smolęcina (Schmalentin), Polic (Pölitz), Mścięcina (Messenthin), Podjuch (Podejuch), Lubczyny (Lübzin), Świerczewa (Schwarzow) oraz znacznej części Międzyodrza z jeziorem Dąbie (Dammsher See)⁸.

W XVI i na początku XVII wieku miasto pod względem terytorialnym nie podlegało już większym zmianom. Zmieniała się jedynie jego zabudowa, która wyraźnie gęstniała, stając się w znacznej części ceglano-kamienna⁹ (ryc. 1). W Szczecinie powstawały również reprezentacyjne kamienice zamożnego mieszczaństwa, głównie

⁸ *Dzieje Szczecina...*, t. 2, s. 82–84, zob. także T. Białecki, *Historia Szczecina...*, s. 60–69, 75–78, 111–113.

⁹ Opis zmieniającej się zabudowy Starego Miasta zob. B. Saal, *Alt-Stettin eine Stadt preußischen Stiles. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Wohnhauses*, Stettin 1938, s. 12–126.

kupiectwa, np. dom rodziny Loitzów¹⁰. Najbardziej spektakularne zmiany zaszły jednak w tym czasie w północno-wschodniej części szczecińskiego ośrodka, gdzie w latach siedemdziesiątych XVI wieku powstał reprezentacyjny renesansowy zamek wybudowany przez księcia Jana Fryderyka, a dokończony przez książąt Filipa II i Franciszka I¹¹.

Dalsze przemiany w Szczecinie zaczęły zachodzić po 1630 roku, kiedy miasto zostało zajęte przez Szwedów. Ci ostatni postanowili je ufortyfikować, co zrobiono do końca wojny trzydziestoletniej (1618–1648). Szczecin opasano wałami ziemnymi wzmocnionymi ośmioma bastionami (Panieńskim, Kageną, Piotra, Młyńskim, Kawalerskim, Królewskim, Passawskim, Ślimaczym) oraz dodatkowo osłaniającym twierdzą od południowego zachodu Szańcem Gwiazdzystym¹² (ryc. 2). Umocniony został także należący do miasta obszar Łasztowni. Twierdza szczecińska skutecznie odparła w 1659 roku oblężenie wojsk cesarsko-brandenburskich, a następnie po długim i krwawym oblężeniu z lat 1677–1678 uległa napierającym Brandenburczykom¹³. Miasto zostało jednak zwrócone Szwedom na mocy traktatu w Saint Germain-en Laye (1679) (ryc. 3 i 4). Trzeba podkreślić, że przez całą drugą połowę XVII i pierwszą dekadę XVIII wieku Szczecin pełnił funkcję szwedzkiej twierdzy mającej silny garnizon. Wpływało to bardzo negatywnie na jego rozwój gospodarczy i demograficzny (ryc. 5).

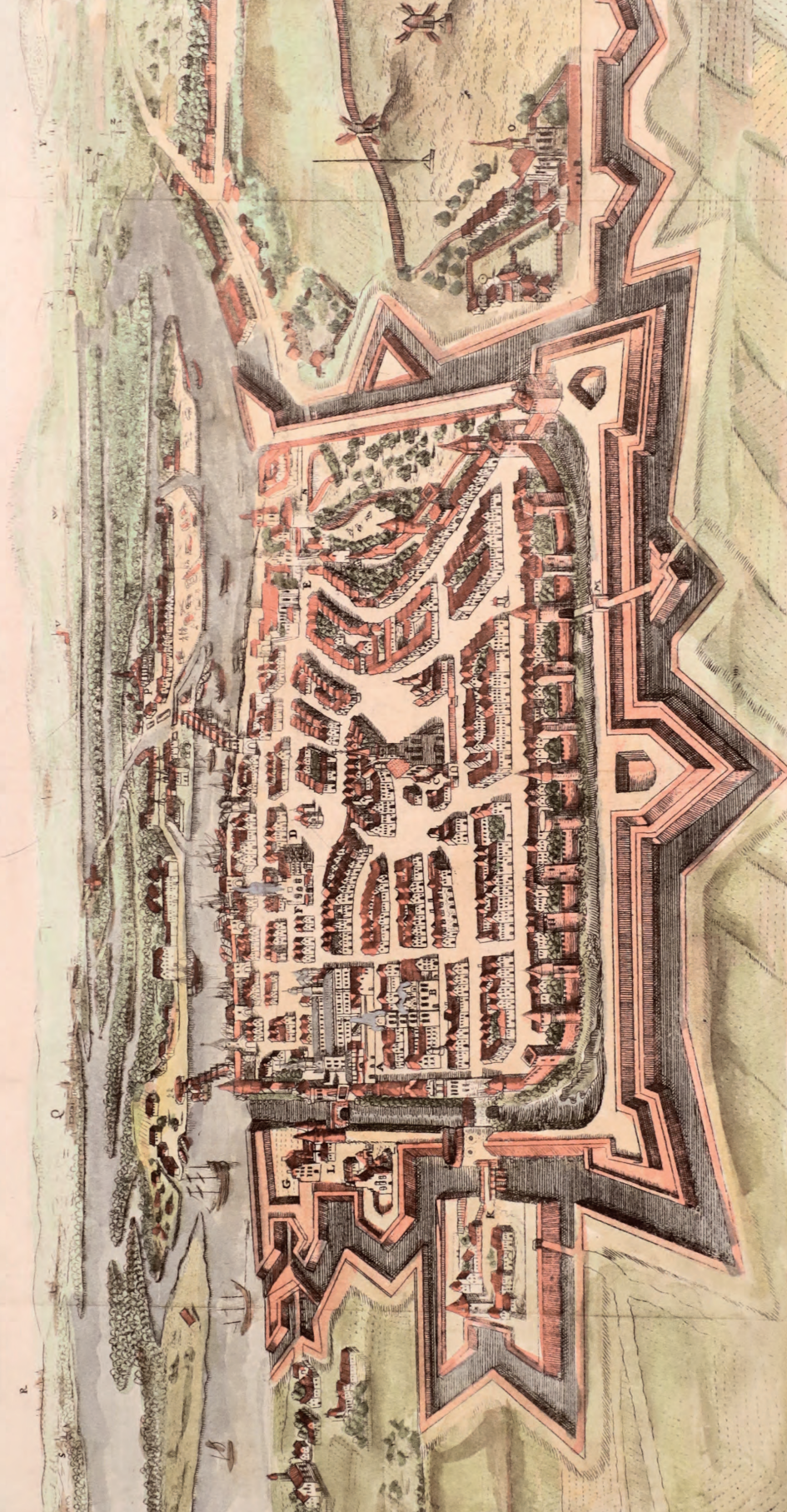
Nowa era w dziejach miasta rozpoczęła się od jego oblężenia przez Rosjan w 1713 roku, co było jedną z operacji w ramach kolejnej, trzeciej już wojny północnej (1700–1721). Oblężenie to na skutek umowy rosyjsko-szwedzkiej zostało przerwane, a Szczecin zajęły neutralne wówczas wojska holsztyńskie i pruskie. Z czasem Prusacy wzmocnili swoją pozycję w mieście, przejmując je całkowicie we władanie

¹⁰ O budynku i jego lokatorach zob. M. Wehrmann, *Vom Loitzenhof*, „Nachrichtenblatt”, Jg. 8, Nr. 22, s. 1–4.

¹¹ M. Łuczak, *Szczecin. Stare Miasto*, Szczecin 2013, s. 60–66; M. i W. Łopuch, *Architektura założenia zamkowego w czasach książęcych (1346–1637)*, w: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, t. 1, red. B. Igielska, J. Kochanowska, K. Pencarski, J. Rybkiewicz, R. Zdero, Szczecin 2020, s. 45–81.

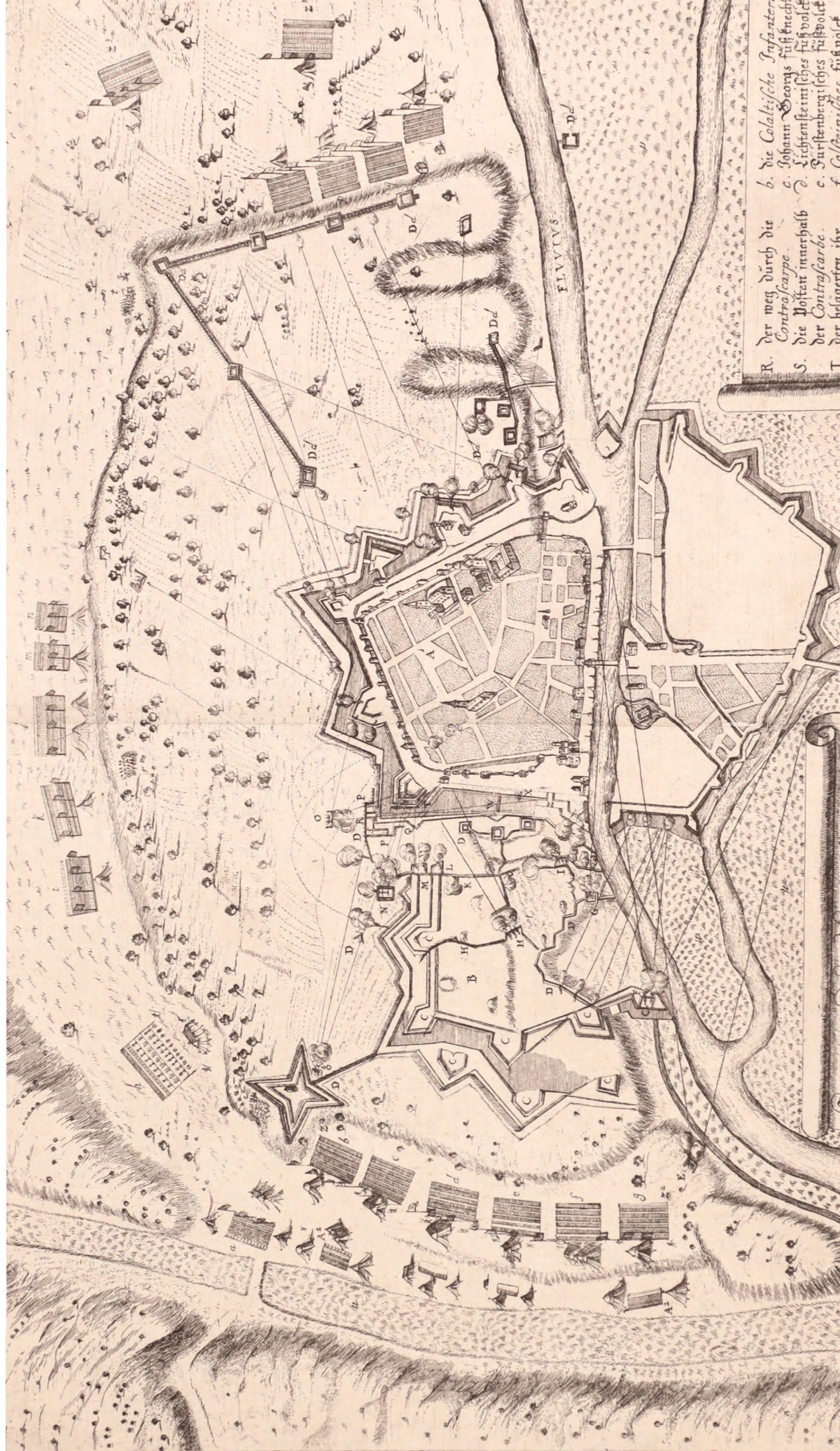
¹² E. Gwiazdowska, *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku*, Szczecin 2001, s. 100–110.

¹³ Por. oblężenia Szczecina z lat 1659 i 1677–1678 na obiektach ikonograficznych: E. Gwiazdowska, *Widoki Szczecina...*, s. 111–120, 128–149 oraz *Dzieje Szczecina...*, t. 2, s. 424–429.

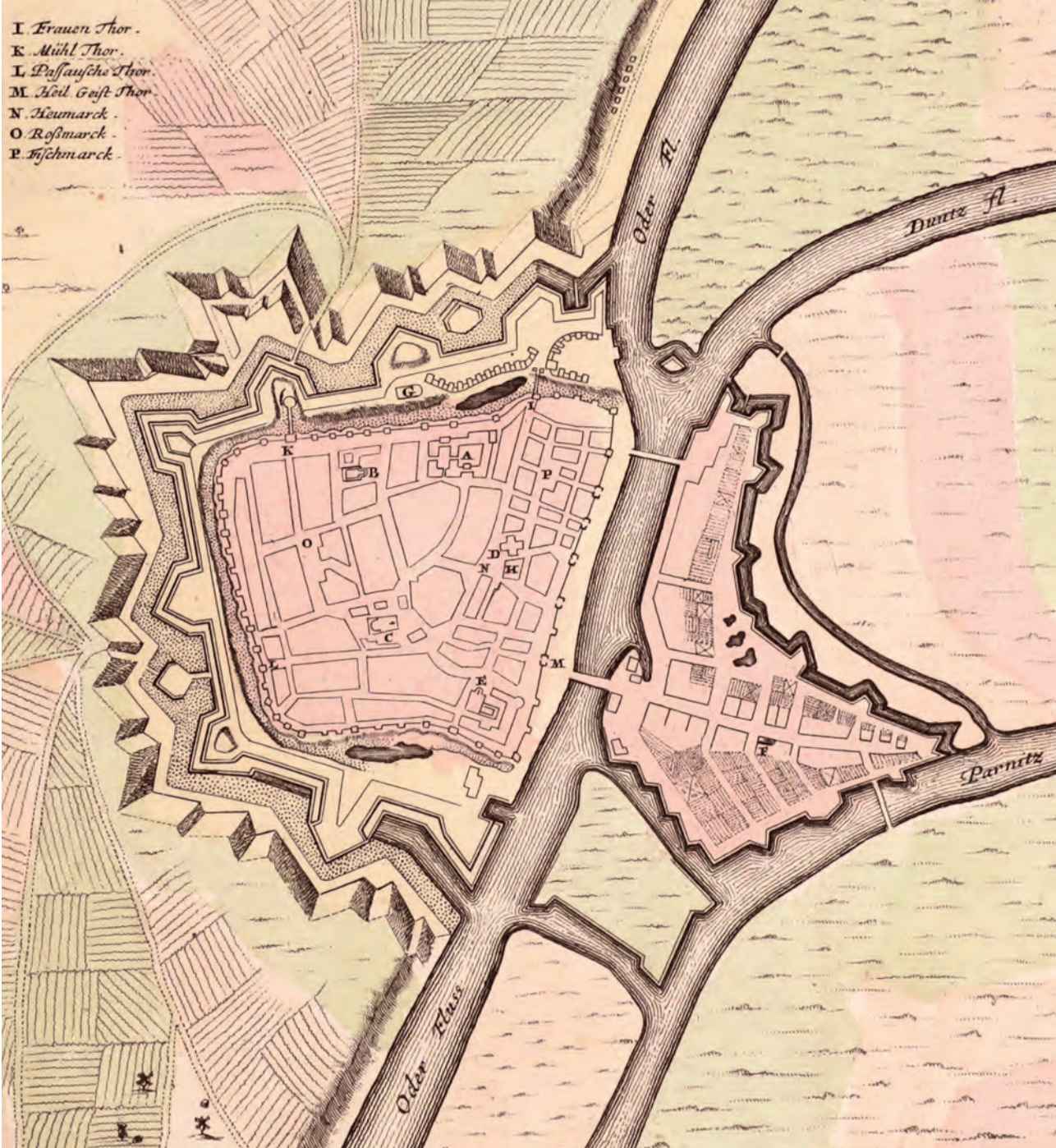
Rycina 2. Widok Szczecina od strony zachodniej ze szwedzkimi umocnieniami, według Matthäusa Meriana rytował Lucas Schnitzer, ok. 1660
BG US, sygn. I kn. 1221

Rycina 3. Obłężenie Szczecina przez wojska cesarskie i brandenburskie, 1659, według Matthäusa Meriana, ok. 1660, BG US, sygn. K. 2166

Rycina 4. Obleżenie Szczecina przez wojska brandenburskie, 1676–1677, według Romeyna de Hooghe, ok. 1680, BG US, sygn. I kn. 1135

Rycina 5. Plan Szczecina i Łasztowni ze szwedzkimi umocnieniami według Nicolasa de Fera, wyd. Johann Baptista Homann, 1707, BG US, sygn. K. 2554

w 1715 roku. Stan ten potwierdził pokój w Sztokholmie (1721)¹⁴. W momencie objęcia Szczecina przez Prusy król pruski Fryderyk Wilhelm I podjął decyzję o rozbudowie umocnień szczecińskiej twierdzy. Zmodernizowano szwedzkie dzieła forteczne i zbudowano nowe dodatkowe forty. Od północy miasto i port były chronione przez Fort Leopold, od zachodu osłaniał je Fort Wilhelm, a na południowym zachodzie Prusacy rozbudowali dawny Szaniec Gwiazdzisty, tworząc z niego osobne dzieło obronne – potężny Fort Prusy¹⁵ (ryc. 6).

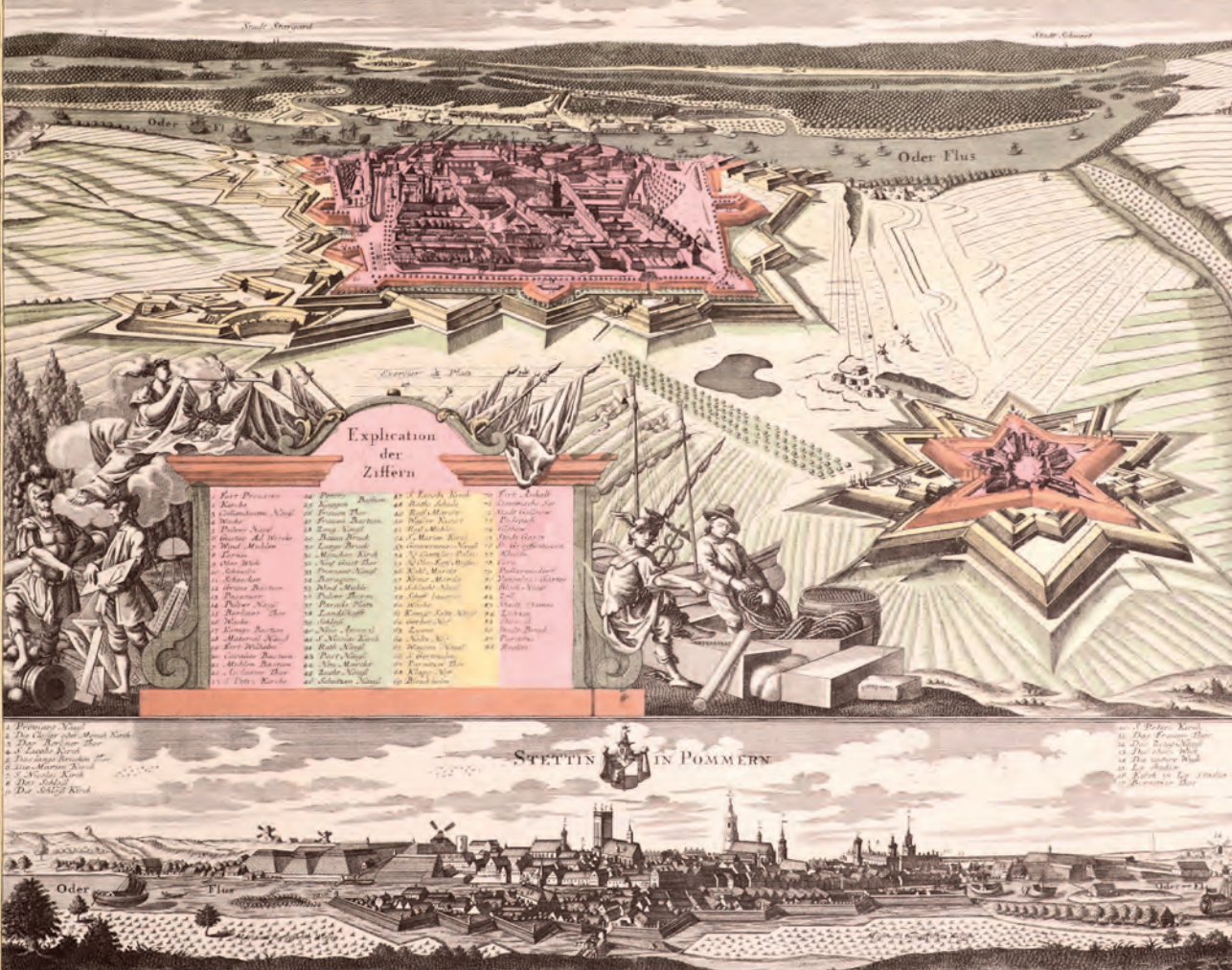
Od lat dwudziestych i trzydziestych XVIII wieku w Szczecinie stopniowy rozwój demograficzny i gospodarczy. W porcie zbudowano nowe nabrzeża, pogłębiono akwen portowy i wzniesiono tzw. pakownię (Packhaus), przez którą przechodziły wszystkie przywożone i wywożone towary. Stopniowo zagospodarowano pustki osadnicze po zniszczonych kamienicach, a do intensywnego rozwoju miasta przyczyniła się w sposób wyraźny założona tu w 1721 roku Gmina Francuska¹⁶. Ożywienie objęło nie tylko handel morski, lecz także szczecińskie rzemiosło. W tym czasie zaczęły powstawać w mieście pierwsze manufaktury. Wzmocnienie pozycji Szczecina jako głównego portu XVIII-wiecznych Prus nastąpiło po zajęciu Śląska przez Fryderyka II oraz po wytyczeniu w latach 1739–1750 nowej drogi wodnej przez Świnę i założeniu u jej ujścia portu morskiego¹⁷. Odra stała się wówczas rdzeniem komunikacyjnym państwa pruskiego, a leżący u jej ujścia Szczecin głównym jego portem. Nic więc dziwnego, że wobec ograniczenia możliwości rozwojowych miasta przez twierdzę już w ostatnich dekadach XVIII stulecia wokół szczecińskiego ośrodka zaczęły powstawać gospodarcze satelity z Drzetowem (Bredow), Grabowem (Grabow) i Pomorzanami (Pommerensdorf) na czele.

¹⁴ *Dzieje Szczecina...*, t. 2, s. 450–458.

¹⁵ M. Stelmach, *Plany twierdzy Szczecin*, w: *Z dziejów kartografii*, t. 5: *Kartografia forteczna*, red. A. Tomczak, Warszawa 1991, s. 41–70; E. Gwiazdowska, *Widoki Szczecina...*, s. 164–188; *Dzieje Szczecina...*, t. 2, s. 494–497.

¹⁶ R. Gaziński, *Handel morski Szczecina w latach 1720–1805*, Szczecin 2000, s. 133–144, 212–257.

¹⁷ R. Gaziński, *Handel morski...*, s. 144–154; tegoż, *Dzieje Świnoujścia do 1806 roku*, w: *Świnoujście – tradycja i współczesność*, red. S. Mollin, Świnoujście 2007, s. 53–62.

Rycina 6. Widok Szczecina jako twierdzy pruskiej według Matthäusa Seuttera, ok. 1740, BG US, sygn. I kn. 152

Potężna szczecińska twierdza została w 1806 roku zajęta bez walki przez lekką kawalerię francuską¹⁸. Po raz ostatni była oblegana w 1813 roku, gdy broniący się w niej francuski garnizon bezskutecznie atakowały oddziały pruskie. Dopiero klęska francuska w bitwie narodów pod Lipskiem (październik 1813) i brak możliwości wsparcia załogi Szczecina zadecydowały o kapitulacji Francuzów. W pierwszych dekadach XIX wieku twierdza szczecińska była wzmacniana i unowocześniana przez pruskie władze wojskowe. Natomiast z punktu widzenia miasta stanowiła ona coraz

¹⁸ O kapitulacji Szczecina przed Francuzami i okupacji francuskiej oraz oblężeniu w 1813 r. zob. B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina od początku XIX wieku do II wojny światowej*, Szczecin 2015, s. 19–23, 27–31.

Rycina 7. Gęsto zabudowany Szczecin otoczony wałami twierdzy według Williama Frencha rytował Adolf Eltner, ok. 1850, BG US, sygn. I kn. 154

poważniejszą przeszkodę rozwojową¹⁹ (ryc. 7). W 1843 roku w związku z wytyczeniem linii kolejowej z Berlina do Szczecina po długich dyskusjach władze wojskowe zgodziły się na przesunięcie południowej linii wałów, dzięki czemu powstał czółowy dworzec kolejowy²⁰. Dodatkowo w 1845 roku wygospodarowano na potrzeby miasta spory teren, który nazwano potem Nowym Miastem²¹. Główną osią nowej części Szczecina stała się ul. 3 Maja (Lindenstraße)²² (ryc. 8). Faktyczna zabudowa nowej dzielnicy zaczęła się na początku lat pięćdziesiątych XIX wieku i trwała praktycznie do lat siedemdziesiątych tegoż stulecia. Zatem przez prawie dwadzieścia lat

¹⁹ *Dzieje Szczecina*, t. 3: 1806–1945, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994, s. 14–19.

²⁰ W. Łopuch, *Dzieje architektoniczne nowoczesnego Szczecina 1808–1945*, Szczecin 1999, s. 40–41.

²¹ M. Stelmach, *Powstanie Nowego Miasta w Szczecinie (1845–1869)*, w: *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci profesora Andrzeja Tomczaka*, red. J. Dygdała, B. Woszczyński, Toruń–Warszawa 1992, s. 343–351; *Stettin...*, s. 41–43; B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 67–73, 87–102; W. Łopuch, *Dzieje architektoniczne...*, s. 42–49.

²² Szerzej na ten temat: M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście, Nowe Miasto*, Szczecin 2015, s. 102–126; R. Makala, *Między prowincją a metropolią. Architektura Szczecina w latach 1891–1918*, Szczecin 2011, s. 35–36.

Rycina 8. Plan przesunięcia południowej linii twierdzy i planowane kwartaly Nowego Miasta, 1845, APS, ZK, 165

stopniowo zabudowywano wyznaczone tu kwartały osadnicze. W latach czterdziestych XIX wieku władze wojskowe zezwoliły także na zabudowanie zmeliorowanego terenu Kępy Parnickiej (Silberweise). Ostatecznie w 1846 roku wydzielono tu dziesięć kwartałów zabudowy z 136 działkami budowlanymi²³. Wobec konkurencji Nowego Miasta obszar ten był bardzo wolno zabudowywany ze sporym naruszeniem pierwotnego planu. Powiększenie Szczecina o obszar tzw. Nowego Miasta i Kępy Parnickiej nie rozwiązało jego problemów rozwojowych. W tej sytuacji od 1859 roku do miasta włączono osiedle Bolinko (Grünhof), liczące około 15 hektarów powierzchni, mieszkało tu wówczas 1500–2000 osób²⁴. Stanowiło ono enklawę miasta w otoczeniu sąsiednich gmin podmiejskich. W 1864 roku po długich dyskusjach i targach do miasta włączono tzw. kolonię Pomorzany (Pommerensdorfer Anlage), która rozwijała się na gruntach wspomnianej wsi. Była to osada o charakterze rzemieślniczo-przemysłowym²⁵. W drugiej połowie XIX wieku coraz mocniej i głośniej krytykowano istnienie szczecińskiej twierdzy, którą uważano za dusiciela swobodnego rozwoju ekonomiczno-demograficznego miasta.

Zwycięskie wojny Prus z Danią (1864), monarchią habsburską (1866), z Francją (1870–1871) doprowadziły w konsekwencji do powstania Cesarstwa Niemieckiego (1871). Wyraźnie wzmocniła się pozycja zjednoczonych Niemiec w ówczesnej Europie. Nowa sytuacja geopolityczna spowodowała, że przestarzała już twierdza szczecińska straciła rację bytu. Nic zatem dziwnego, że w 1873 roku zapadła decyzja o jej likwidacji²⁶ (ryc. 9). Obszar zajmowany przez wały twierdzy oraz tereny fortów Leopold i Wilhelm zostały przekazane lub nabyte przez miasto. Natomiast Fort Prusy i zajmowany przez niego obszar pozostał w gestii wojska. Stopniowa niwelacja terenu fortecznego pozwoliła na dalszy rozwój terytorialny miasta. W latach 1874–1876 administracyjnie zaakceptowano nowy plan budowy szczecińskiego śródmieścia, który został wdrożony do realizacji w marcu 1876 roku. Obejmował on zabudowę terenu dawnych fortów (Wilhelm i Leopold), West Endu, Turzyna

²³ O uwarunkowaniach i realizacji osiedla na Kępie Parnickiej zob. B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 77–87.

²⁴ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 119–126.

²⁵ Tamże, s. 132–135.

²⁶ Zob. E. Gwiazdowska, *Widoki Szczecina...*, s. 348–354.

Rycina 9. Plan Szczecina i okolic z obrysem twierdzy, wyd. Theodor van der Nahmer, 1873
APS, ZK, sygn. 813

i osiedla Pomorzany²⁷. Na początku splantowano obszar Fortu Wilhelm i częściowo Fortu Leopold. W latach 1876–1879 na splantowanych terenach zaczęto wytyczać ulice. Jedną z głównych osi nowego centrum prowadziła od Starego Miasta w kierunku północno-zachodnim (obecnie al. Papieża Jana Pawła II, dawna Kaiser-Wilhelm-Straße). Centralnym placem tej części Śródmieścia stał się gwiaździsty pl. Grunwaldzki (Kaiser-Wilhelm-Platz)²⁸. Wychodzące z niego ulice stały się tkanką nowego założenia urbanistycznego. Od 1879 roku ruszyła sprzedaż śródmiejskich działek budowlanych dla prywatnych inwestorów. Były one stopniowo zabudowywane od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku. Patrząc dzisiaj na centrum Szczecina, można w jego założeniu przestrzennym zauważyć dwa zrośnięte ze sobą układy ulic: wspomniany już układ promienisty wychodzący z placów Grunwaldzkiego, Lotników, Odrodzenia i Szarych Szeregów (Kaiser-Wilhelm-Platz, Augustaplatz, Friederich-Karl-Platz, Arndtplatz) oraz szachownicowy skupiony wokół al. Piastów (Barnimstraße)²⁹. Wytyczając nowe ulice i place, brano pod uwagę dawną sieć dróg. Przykładem może być al. Wojska Polskiego (Falkenwalderstraße) będąca dawną drogą prowadzącą ze Szczecina do Ueckermünde, Anklam i Greifswaldu. Do I wojny światowej obszar między al. Piastów, ul. Wielkopolską (Deutsche Straße) i al. Wyzwolenia (Moltkestraße, a dalej Pölitzerstraße) został zabudowany kamienicami oraz licznymi budynkami użyteczności publicznej, w tym szkołami³⁰. Na południe od ścisłego centrum miasta, od ul. Gabriela Narutowicza (Friedrichstraße) do ul. Jana Henryka Dąbrowskiego (Galgweisenstraße) powstał w tym samym czasie kompleks koszarów szczecińskiego garnizonu uzupełniony o szpital wojskowy oraz liczne obiekty administracyjne, magazynowo-gospodarcze i mieszkalne należące do wojska. Powstało tu swoiste „miasteczko wojskowe” (ryc. 10).

Na przełomie XIX i XX wieku prowadzono w Szczecinie gorące dyskusje, w jaki sposób wykorzystać obszar częściowo splantowanego Fortu Leopold³¹. Środowiska

²⁷ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 195–209.

²⁸ R. Makala, *Między prowincją...*, s. 38–40.

²⁹ M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście...*, s. 26–28.

³⁰ *Dzieje Szczecina...*, t. 3, s. 286–291.

³¹ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 240–251.

Rycina 10. Plan Szczecina i okolic, wyd. Paul Niekammer, ok. 1901, APS, ZK, sygn. 293

kupieckie sugerowały, aby teren ten zabudować kamienicami mieszkalnymi. Natomiast magistrat oraz sam nadprezydent Szczecina Hermann Haken byli zdania, że należy pobudować w tym miejscu reprezentacyjne gmachy, tworząc centrum administracyjno-gospodarczo-kulturalne miasta. Ostatecznie doszło do kompromisu. Jego efektem stało się założenie urbanistyczne dzisiejszych Wałów Chrobrego (Hakenterasse) wykorzystujące nie do końca splantowane umocnienia Fortu Leopold. Wybudowano tu do I wojny światowej Krajowy Zakład Ubezpieczeń i Naczelną Dyрекcję Cei (Landesversicherungsamt, Oberzolldirektion) – obecnie Politechnika Morska, potężny gmach Rejencji Szczecińskiej i Nadprezydenta Prowincji Pomorskiej (Regierung und Oberpräsidium von Pommern) – teraz Urząd Wojewody Zachodniopomorskiego oraz Muzeum Miasta Szczecina (Städtisches Museum Stettin) – dzisiaj jeden z gmachów należących do Muzeum Narodowego, mieści się tu także Teatr Współczesny. Natomiast tereny na tyłach Wałów Chrobrego do parku Stefana Żeromskiego (dawniej Grabower Anlagen) przeznaczono na budownictwo mieszkaniowe. Jeszcze przed I wojną światową zaczęły tu powstawać pierwsze obiekty, w tym nowe Gimnazjum Mariackie³².

Pod koniec XIX wieku problemem dla rozwoju terytorialnego Szczecina w kierunku północnym stało się powstałe w 1855 roku miasto Grabowo (Grabow), liczące w momencie powstania prawie cztery tysiące osób³³. Jego rdzeniem była dzisiejsza ul. Emilii Plater (Lange Straße), a rynkiem pl. Matki Teresy z Kalkuty (Am Grabower Markt)³⁴. Założenie nowego miasta w bezpośrednim sąsiedztwie Szczecina wzbudzało duże obawy szczecińskich władz. Dopiero w 1900 roku, po długich dyskusjach, Grabowo wraz z Drzetowem (Bredow) i Niemierzynem (Nemitz) zostało przyłączone do Szczecina³⁵. Na tym obszarze dominowały dzielnice robotnicze, a ich

³² Teren ten do końca został zabudowany dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym.

³³ Szczegółowo o powstaniu Grabowa n. Odrą zob. B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 152–164.

³⁴ Szerzej o układzie przestrzennym Grabowa zob. B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 224–226.

³⁵ *Dzieje Szczecina...*, t. 3, s. 291–300. Poza granicami miasta znajdowały się wówczas osady przemysłowe: Żelechowa (Züllchow), Stołczyn (Stolzenhagen) i Skolwin (Scholwin), zob. B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 227–236.

mieszkańcy pracowali głównie w szczecińskim przemyśle stoczniowym, drobnych zakładach i porcie.

Pod koniec XIX wieku w głąb Międzyodrza rozwijał się coraz intensywniej szczeciński port. Najpierw, pod koniec lat siedemdziesiątych, nowe nabrzeża portowe powstały na Duńczycy (Dunsch). Zostały połączone linią kolejową z Dworcem Wrocławskim (Breslauer Bahnhof). Poważną inwestycją w latach dziewięćdziesiątych stał się Port Wolnocłowy (Freihafen) otwarty w 1898 roku i dysponujący ostatecznie dwoma nowoczesnymi basenami³⁶. Trzeba w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że w omawianym okresie władze miejskie nie planowały rozszerzenia miasta na obszary znajdujące się po drugiej stronie Regalicy. Natomiast w 1907 roku miasto zakupiło od Johanna Quistorpa teren między al. Wojska Polskiego a parkiem Kasprowicza (Quistorp Park), z kolei w 1911 roku do Szczecina włączono Niebuszewo (Zabelsdorf), Krzekowo (Kreckow), Świerczewo (Schwarzow) oraz wszystkie dzielnice willowe tworzące dzisiaj Pogodno (Neu West End, Ackermannshöhe, Braunsfelde)³⁷.

W przypadku dzielnic willowych Szczecina należy stwierdzić, że jeszcze przed likwidacją twierdzy właściciel znacznej powierzchni gruntów pod ówczesnym miastem Johann Quistorp wraz z bratem Heinrichem oraz Jamesem Hobrechtem postanowili stworzyć poza zwartym i zagęszczonym centrum zamkniętym wałami twierdzy spokojną, utopioną w zieleni dzielnicę willową przeznaczoną dla bogatych szczecińskich kupców i przedsiębiorców³⁸. Miała być to realizacja Howardowskiej koncepcji miasta ogrodu przeszczepiona na grunt szczeciński. W tym przypadku chodziło przede wszystkim o wzniesienie zabudowy o charakterze willowym z dużą ilością zieleni, aby stworzyć najbogatszym ekskluzywne warunki życia³⁹. Dla realizacji powyższego celu w 1871 roku przedsiębiorcy Johann i Heinrich Quistorpowie, August Horn, Heinrich Christian Burmeister i Ernst Petzholtz założyli Towarzystwo Budowlane West End (Bau-Gesellschaft West End). Pierwsze, jeszcze drewniane

³⁶ *Dzieje Szczecina...*, t. 3, s. 319–322.

³⁷ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 265–272.

³⁸ W. Łopuch, *Dzieje architektoniczne...*, s. 62–70.

³⁹ M. Łopuch, *Szczecin Pogodno*, Szczecin 2010, s. 28–44; B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 149–152.

wille⁴⁰ zaczęto tu budować na początku lat siedemdziesiątych. Jednak prawdziwy boom budowlany nastąpił na tym obszarze po zniesieniu twierdzy. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku powstał tu zespół okazałych rezydencji bogatego szczecińskiego mieszczaństwa, ciągnących się od pl. Szarych Szeregów (Arndtplatz) wzdłuż al. Wojska Polskiego (Falkenwalderstraße) do ul. ks. Piotra Wawrzyniaka (Alleestraße). Dzielnica ta (wraz z bocznymi ulicami) została nazwana West End⁴¹. Na początku lat dziewięćdziesiątych dalej na północny zachód od West Endu powstała nowa dzielnica willowa nazywana Nowym West Endem, która była powiązana z miastem arterią komunikacyjną w postaci al. Wojska Polskiego. Jej centrum stanowił pl. Jakuba Wujka (Johannisplatz). Odchodzące od niego ulice po części łączyły się z al. Wojska Polskiego, która stała się jedną z granic nowej dzielnicy willowej. Oprócz al. Wojska Polskiego granice Nowego West Endu wyznaczały ulice Romualda Traugutta (Delbrückstraße), Stanisława Przybyszewskiego (Gottfried-Keller-Weg) i Ostrawicka (Liliencronweg). Faktyczna zabudowa tej dzielnicy zaczęła się w 1897 roku i zakończyła przed I wojną światową. Nowy West End rozwijał się na gruntach powiatu Randow i dopiero w 1911 roku dzięki staraniom nadburmistrza Friedricha Ackermanna został włączony do miasta⁴².

W 1893 roku zapadła decyzja budowy obwodnicy kolejowej wokół Szczecina w kierunku Jasienicy (Jasenitz). Ostateczne jej wytyczenie nastąpiło w 1896 roku, a wybudowano ją dwa lata później⁴³. Rozdzieliła West End od Nowego West Endu. Powstała wówczas stacja kolejowa Łękno (West End), co raczej sprzyjało rozwojowi obu dzielnic willowych. Za obwodnicą kolejową Szczecina jeszcze przed I wojną światową powstawały kolejne osiedla willowe. Trzecim z nich (po West Endzie i Nowym West Endzie) było Braunsfelde. Jego pierwotnym rdzeniem była ul. Henryka Wieniawskiego (Storbeckstraße) z przecznicami w postaci ulic św. Stanisława Kostki (Heimstraße, potem Warterbergstraße) i Władysława Syrokomli (Mittelstraße, potem Windhukerstraße).

⁴⁰ Drewniane wille przy al. Wojska Polskiego i ul. Adama Mickiewicza były budowane zgodnie z przepisami fortecznymi zakazującymi wznoszenia na przedpolu twierdzy budynków z trwałych materiałów, zob. M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 64–68.

⁴¹ Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. ruch budowlany na West Endzie wyraźnie zmniejszył się, zob. M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 72.

⁴² M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 94–106.

⁴³ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 215.

Pierwsze budynki zaczęto tu wznosić w ostatnich latach XIX wieku. W następnych dziesięcioleciach dzielnica wypełniała się zabudową, także wielorodzinną, zapelniając do początku lat czterdziestych XX wieku obszar między ulicami: Księcia Józefa Poniatowskiego (Fritz-Herbert-Allee), Stanisława Ignacego Witkiewicza (Brunner Allee), Czorszyńską (Strassburgerstraße), Wernyhory (General-Wever-Straße), Sebastiana Klonowica (Elsa-Brändström-Straße), Unii Lubelskiej (Deutschen Berg), Orłat Lwowskich (Uhlandweg), a dalej Ostrawicką, Stanisława Przybyszewskiego oraz Romualda Traugutta⁴⁴. Od końca lat dziewięćdziesiątych XIX wieku po lata czterdzieste XX wieku na obszarze Braunsfelde wytyczano mniejsze działki niż na wcześniejszych osiedlach willowych, dlatego były one chętnie kupowane przez klasę średnią, budującą zdecydowanie skromniejsze i mniejsze domy o prostszych formach. Czwartą dzielnicą willową w Szczecinie było tzw. Wzgórze Ackermanna (Ackermannshöhe). Obszar ten zamykał się w granicach ulic Adama Mickiewicza, Romualda Traugutta i Ludwika Waryńskiego (Dürerweg). Centrum nowej kolonii domów jednorodzinnych, szeregowych i wielorodzinnych wyznaczało skrzyżowanie ulic Józefa Hoene-Wrońskiego (Hildebrandtweg) z Jakuba Bojki (Lorenzweg). Tu i na sąsiednich ulicach w latach 1910–1912 powstały domy willowe i szeregowo w stylu rustykalnym. Projektantem całego założenia był architekt i urbanista Eduard Schimpf⁴⁵. Dzielnica ta różniła się od omówionych powyżej. Jej cechą charakterystyczną był nieregularny przebieg ulic zgodny z ukształtowaniem terenu. Powstały zatem liczne skwery, ciche zaułki, a całość utopiona w zieleni przypomina raczej założenie parkowe niż dzielnicę mieszkaniową.

Patrząc na Szczecin (pod względem terytorialnym) w przededniu wybuchu I wojny światowej, można zauważyć gęsto zabudowane Stare i Nowe Miasto oraz Kępę Parnicką, ściśle zabudowane Śródmieście sięgające na zachodzie do al. Bohaterów Warszawy (Alleestraße i dalej Ebertstraße), na południu dochodzące do ul. Gabriela Narutowicza (Friedrichstraße), za którą zaczynało się „miasteczko wojskowe” garnizonu szczecińskiego, a od północy sięgające do początku ulic Adama Mickiewicza (Kreckowerstraße) i Mieczysława Niedziałkowskiego (Petrihofstraße). Głównymi osiami Śródmieścia była al. Piastów (Barnimstraße) i ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego

⁴⁴ M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 110–124.

⁴⁵ W. Łopuch, *Dzieje architektoniczne...*, s. 101–102; M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 128–143.

(Friedrich-Karl-Straße) oraz place Szarych Szeregów, Odrodzenia i Grunwaldzki. To od nich odchodziły kolejne ulice tworzące sieć komunikacyjną Śródmieścia. Dzielnica śródmiejska od południa (za miasteczkiem wojskowym) graniczyła z kolonią Pomorzany ciągnącą się wzdłuż al. Powstańców Wielkopolskich (Apfelallee), od północy dochodziła do dzielnic Bolinko i Grabowo. Natomiast na północnym zachodzie centrum przechodziło dość płynnie w dzielnice willowe West Endu, Nowego West Endu i Wzgórza Ackermanna. Za wspomnianymi osiedlami jeszcze przed I wojną światową zaczęto zabudowywać Braunsfelde domami jednorodzinnymi (obecnie wszystkie wymienione wyżej dzielnice willowe tworzą dzielnicę Pogodno) (ryc. 11).

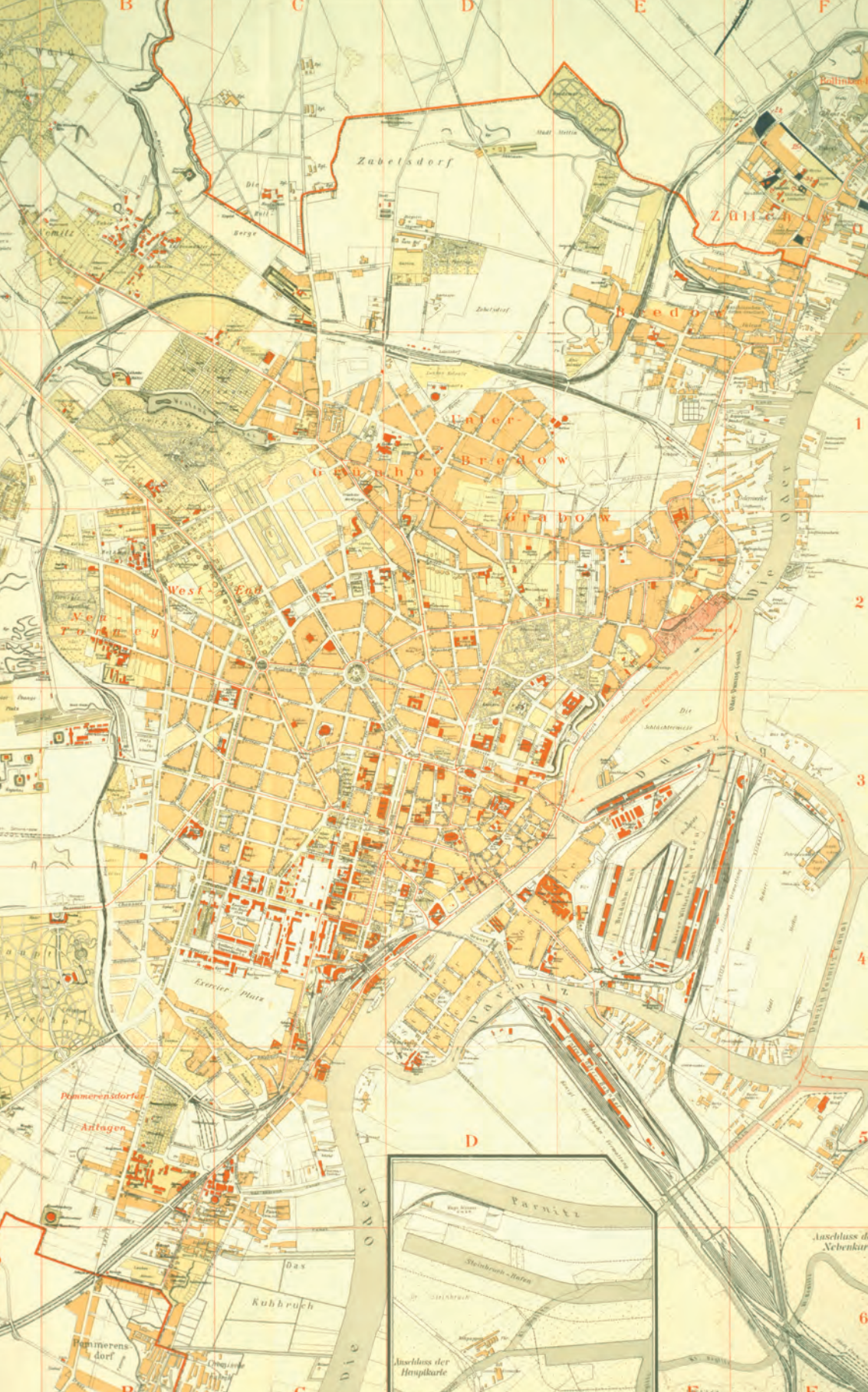
W dwudziestoleciu międzywojennym można zauważyć dalszy rozwój terytorialny miasta oraz stopniowe zagęszczanie się zabudowy na terenach będących już częścią Szczecina. W latach 1918–1939 zabudowano do końca przestrzeń na tyłach Wałów Chrobrego. Zgęstniała także zabudowa na granicach Śródmieścia w okolicach al. Bohaterów Warszawy (Alleestraße) oraz ulic Wacława Felczaka (Schallehnstraße) i początku Adama Mickiewicza. W szczecińskich dzielnicach willowych, zwłaszcza na terenie Braunsfelde, powstało wówczas wiele nowych domów jedno-, dwurodzinnych oraz szeregowych. Uzupełnione zostały o wielorodzinną zabudowę spółdzielczą ciągnącą się m.in. wzdłuż ul. Adama Mickiewicza. Te ostatnie domy wybudowano w latach 1924–1928. Jednak największą zmianą w strukturze zabudowy Szczecina w omawianym czasie było wzniesienie w latach 1928–1930 wielkiego osiedla domów wielorodzinnych na dzisiejszym Niebuszewie (Zabelsdorf)⁴⁶. Założenie to ciągnęło się na północ od dzisiejszego ronda Giedroycia do obwodnicy kolejowej miasta. Głównymi osiami nowego założenia stały się ulice Zygmunta Krasińskiego (Warsowerstraße) i ks. Hugona Kołłątaja (Friedebornstraße). Między tymi dwoma głównymi traktami powstała sieć ulic Niebuszewa z wielorodzinną zabudową o charakterze koszarowym, mającą obszerne podwórza oraz liczne zielone skwery. W domach tych, nowoczesnych jak na owe czasy, znajdowały się dwu-, trzy- i czteropokojowe mieszkania z widnymi kuchniami i łazienkami (ryc. 12).

Intensywne budownictwo koszarowe zaczęło się w Szczecinie jeszcze za czasów Republiki Weimarskiej. To wtedy oprócz kilku budynków na terenie dawnego

⁴⁶ B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 289.

Rycina 11. Plan Szczecina i okolic, wyd. Hermann Saran, ok. 1910, APS, ZK, sygn. 226

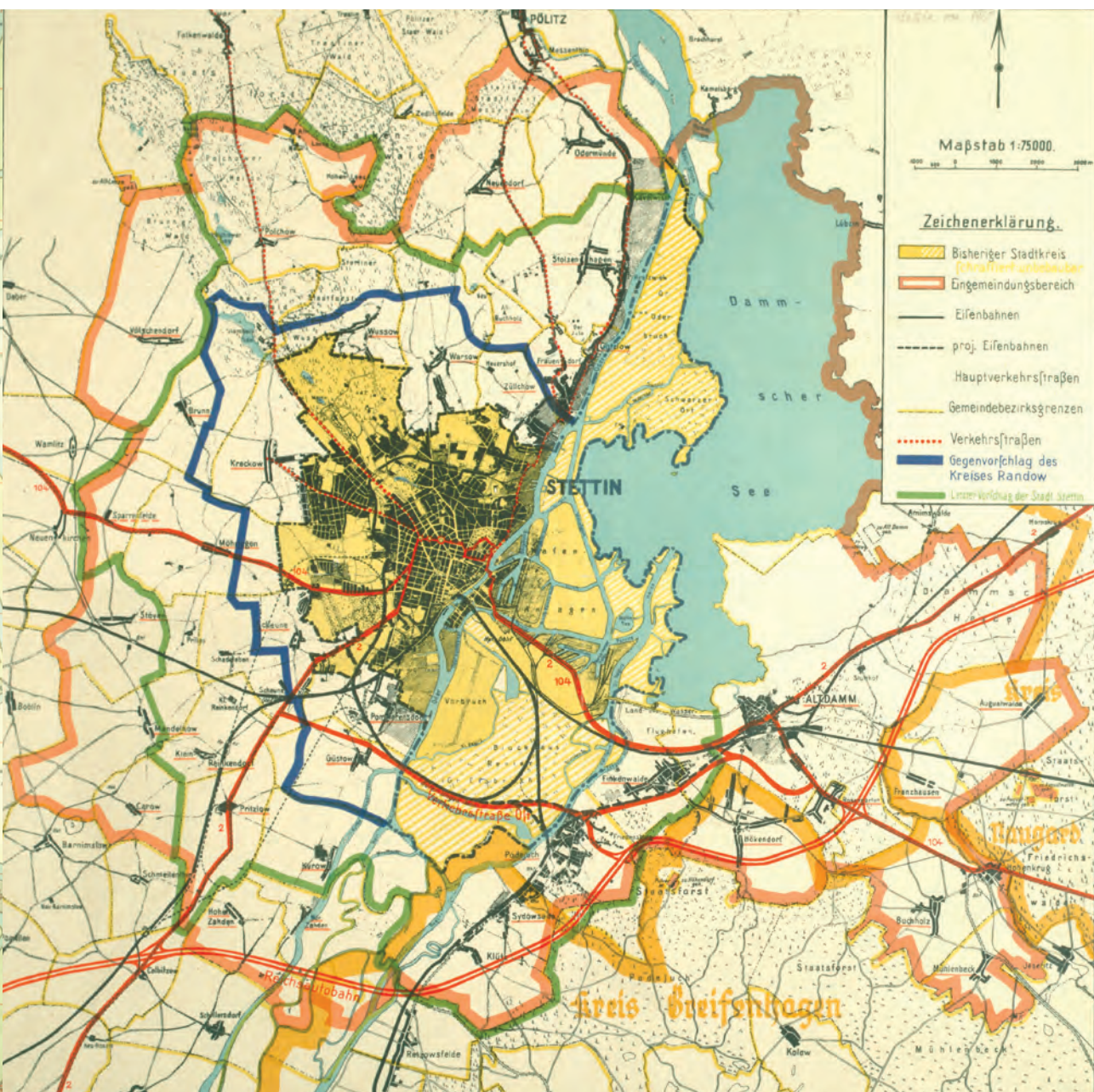
Rycina 12. Plan Szczecina i okolic, wyd. Hermann Saran, 1920, APS, RS, I/10407

cesarskiego miasteczka wojskowego na potrzeby Reichswehry zbudowano w latach 1927–1929 kompleks koszarów przy ulicach Adama Mickiewicza i Klemensa Janickiego (Reichswehrstraße). Już na lata trzydzieste XX wieku i czasy remilitaryzacji Niemiec przypada budowa kolejnych kompleksów koszarowych. Ze względu na bardzo duży obszar, jaki zajmowały wraz z placami ćwiczeń, były wznoszone na krańcach miasta przy ulicach wychodzących na północ i zachód. Powstały m.in. na końcu al. Wojska Polskiego, po obu stronach ul. Żołnierskiej na Krzekowie (Kreckower Landstraße), przy ul. Ignacego Łukasiewskiego (Holbeinweg) czy na krańcu ul. Ku Słońcu (Pasewalker Chaussee) naprzeciwko Cmentarza Centralnego (ryc. 13).

Pod koniec lat trzydziestych XX wieku narodziła się wśród planistów szczecińskich koncepcja Wielkiego Szczecina⁴⁷. Zakładano w tym czasie włączenie do miasta olbrzymich terenów leżących na wschód, zachód, północ i południe od niego. W granicach Szczecina miały się znaleźć leżące po drugiej stronie Międzyodrza: Zdroje (Finkenwalde), Podjuchy (Podejuch), Dąbie (Altdamm), Klęskowo (Hökendorf), Klucz (Klütz), Żydowce (Sydowsaue), rejon Puszczy Bukowej (Buchheide Forst) z częścią gmin Binowo (Binow), Radziszewo (Retzowsfelde), Chlebowo (Klebow) i Kołowo (Kolow). Natomiast od strony północnej, zachodniej i południowej do miasta włączono: Żelechowę (Züllchow), Gołęcino (Frauendorf), Gocław (Gotzlow), Stołczyn (Stolzenhagen), Skolwin (Scholwin), Police (Pölitz), Mścięcino (Messenthin), Siedlice (Zedlitzhof), Przęsocin (Neuendorf), Bukowo (Buchholz), Warszewo (Warsow), Osów (Wussow), po części Pilichowo (Polchow) i Wołczkowo (Völschendorf), a dalej Bezrzecze (Brunn), Krzekowo (Kreckow), po części Mierzyn (Nemitz) i Stobno (Stöven), wreszcie Gumieńce (Scheune), Pomorzany (Pommerensdorf), Ustowo (Güstow), Warzymice (Klein Reinkendorf), Będargowo (Mandelkow), Karwowo (Karow), Przecław (Pritzlow), Kurów (Kurow) oraz Siadło Górne i Dolne (Hohenzahden, Niederzahden). Na północy do Wielkiego Szczecina włączono także kompleks lasów (dzisiejszy Las Arkoński). Wszystkie wymienione miejscowości wchodziły wcześniej w skład powiatów Randow, Gryfino (Greifenhagen) i Nowogard (Naugard). Ostatecznie decyzja o utworzeniu Wielkiego Szczecina zapadła

⁴⁷ *Dzieje Szczecina...*, t. 3, s. 525–526, 542–553; B. Kozińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina...*, s. 295–309.

Rycina 14. Konceptja Wielkiego Szczecina, Stadtvermessungsamt Stettin, 1935, APS, ZK, sygn. 831

Rycina 15. Koncepcja Wielkiego Szczecina, Stadtvermessungsamt Stettin, 1936, APS, ZK, sygn. 847.63

w październiku 1939 roku, jednak ze względu na II wojnę światową i jej konsekwencje koncepcja ta pozostała prawie wyłącznie na papierze (ryc. 14 i 15).

W podsumowaniu powyższych wywodów ukazujących w sposób syntetyczny rozwój terytorialny Szczecina do czasów II wojny światowej należy wskazać, gdzie na przedwojennej mapie miasta znajdowały się obiekty będące obecnie własnością Uniwersytetu Szczecińskiego. Po pierwsze, większość z nich znajdowała się w Śródmieściu. Były to dwie szkoły średnie: Gimnazjum Króla Wilhelma (Rektorat – al. Papieża Jana Pawła II 22a) i Gimnazjum Realne im. Ottona Bismarcka (Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych – Instytut Matematyki oraz Instytut Fizyki, ul. Wielkopolska 15); trzy szkoły podstawowe: Szkoła Podstawowa im. Scharnhorsta (Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych – Instytut Biologii, ul. Wacława Felczaka 3c), szkoła powszechna dla dziewcząt prowadzona przez gminę West End (Biblioteka Główna, Szkoła Doktorska, róg ulic Adama Mickiewicza i Franciszka Tarczyńskiego) oraz szkoła podstawowa dla chłopców nadzorowana również przez miasto Szczecin (Biblioteka Główna, ul. Franciszka Tarczyńskiego 1). Do tego należy dodać jedną szkołę zawodową/rzemiosł (Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych – Instytut Biologii, ul. Wąska 13)⁴⁸. Ponadto w Śródmieściu znajdowała się Fundacja Oskara (Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych – Instytut Nauk o Morzu i Środowisku, ul. Adama Mickiewicza 16) oraz kamienica mieszkalna zajmowana obecnie przez Administrację Centralną Uniwersytetu Szczecińskiego (róg al. Papieża Jana Pawła II i ul. Wielkopolskiej). Na terenie „miasteczka wojskowego” ściśle powiązanego ze Śródmieściem w dawnych koszarach Wiktorii I (przy al. Piastów 40b) posadowiono część Wydziału Humanistycznego (Instytut Językoznawstwa, Instytut Literatury i Nowych Mediów), Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia (Instytut Nauk o Kultu-rze Fizycznej) i część Wydziału Prawa i Administracji. Natomiast główny budynek obecnego Wydziału Prawa i Administracji (Instytut Nauk Prawnych) znajdował się na obszarze dawnych koszar Wiktorii II (ul. Gabriela Narutowicza 17a). Poza wspomnianymi koszarami, lecz na terenie dawnego szpitala garnizonowego położone jest Centrum Badań Strukturalno-Funkcjonalnych Człowieka, zajmujące dawną

⁴⁸ O szczecińskich szkołach ogólnie zob. Dibbern, *Stettins Schulen*, „Amtliches Nachrichtenblatt”, Jg. 2, Nr. 4, s. 1–5.

szpitalną aptekę (róg ulic Gabriela Narutowicza i Bartosza Głowackiego). Wreszcie na skraju Śródmieścia stoi jeden z domów akademickich będący wcześniej kamienicą mieszkalną (róg ul. Szwoleżerów i al. Bohaterów Warszawy).

W granicach dawnego West Endu do uczelni należą trzy dawne wille mieszkalne (al. Wojska Polskiego 65 – Willa West Ende, dwie wille przy al. Wojska Polskiego 107–109, mające w przyszłości zostać przebudowane na akademiki), dwie funkcjonujące przed 1945 rokiem szkoły dla dziewcząt (obecne Akademickie Centrum Kształcenia Językowego – ul. ks. Piotra Wawrzyniaka 15 i obiekt wynajmowany przy ul. Wawrzyniaka 8) oraz jedna instytucja opiekuńcza w postaci szkoły dla głuchoniemych (Wydział Ekonomii, Finansów i Zarządzania, Instytut Ekonomii i Finansów oraz Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej, ul. Adama Mickiewicza 64). Poza tymi dwoma dzielnicami dawnego Szczecina wśród obiektów wybudowanych przed 1945 rokiem, a należących do Uniwersytetu Szczecińskiego trzeba jeszcze odnotować budynek koszarowy na Krzekowie (ul. Żołnierska 51). Jest on w połowie domem mieszkalnym, a drugą połowę przeznaczono na potrzeby Archiwum Uniwersyteckiego.

2. Obiekty Uniwersytetu Szczecińskiego wybudowane w Szczecinie przed 1945 rokiem

2.1. Rektorat

Budynek Rektoratu Uniwersytetu Szczecińskiego znajdujący się przy obecnej al. Papieża Jana Pawła II nr 22a (Kaiser-Wilhelm-Straße) miał bardzo bogatą historię. Początki kompleksu szkolnego, wzniesionego tu w ostatnich dekadach XIX wieku, sięgają czasów gwałtownej rozbudowy Szczecina, która nastąpiła po likwidacji w 1873 roku szczecińskiej twierdzy. W obliczu oczekiwanego dynamicznego rozwoju przestrzennego miasta zaczęto się zastanawiać, czy dla wzrastającej wraz z ludnością ośrodka młodzieży wystarczy miejsca w szkołach, zwłaszcza średnich o profilu klasycznym¹. W listopadzie 1876 roku w trakcie dyskusji w Pomorskim Prowincjonalnym Kolegium Szkolnym (Pommersche Provinzial-Schul-Kollegium) stwierdzono stanowczo, że dwa gimnazja klasyczne funkcjonujące w Szczecinie, tj. Gimnazjum Mariackie (Marienstiftsgymnasium) i Gimnazjum Miejskie, zwane także Ratuszowym lub Radzieckim (Stadtgymnasium), to zdecydowanie zbyt mało jak na rysujące się potrzeby edukacyjne. W trakcie listopadowej dyskusji wskazywano, że w latach 1871–1876 liczba uczniów w wymienionych wyżej dwóch szczecińskich gimnazjach wzrosła z 946 do 1282. Argumentowano, że dalszy wzrost liczby uczniów w obu

¹ Por. *Festschrift zur Fünzigjahrfeier des Staatlichen König-Wilhelms-Gymnasiums zu Stettin 1880–1930*, Stettin 1930, s. 16–17.

szkołach spowoduje całkowite załamanie się pracy pedagogicznej. Już wtedy grono nauczycieli w obu placówkach było mocno przeciążone, a klasy uznano za zbyt liczne. Konkluzją dyskusji była teza, że albo znacznie rozbuduje się dotychczas funkcjonujące w mieście gimnazja, albo zbuduje się trzecią szkołę. Wskazywano, że już w 1867 roku określono dla obu szczecińskich gimnazjów maksymalną bezpieczną liczbę uczniów. W Gimnazjum Mariackim miało to być 537 uczniów, a w Gimnazjum Miejskim 418 uczniów. Liczba ta w przypadku pierwszej ze szkół została przekroczona już w 1871 roku, a w przypadku drugiej w 1873 roku. Gdy toczyła się opisana wyżej dyskusja (listopad 1876) w Gimnazjum Mariackim uczyło się 732 uczniów (przekroczenie limitu o 195 uczniów), a w Gimnazjum Miejskim 550 uczniów (przekroczenie limitu o 132 uczniów). Oprócz Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego rozbudową szkolnictwa średniego zainteresowane było także miasto. Władze miejskie wskazywały przede wszystkim na sytuację w Gdańsku i Królewcu, gdzie przy mniejszej liczbie mieszkańców było więcej szkół średnich².

Wobec nacisku płynącego ze Szczecina w grudniu 1876 roku ówczesne Ministerstwo do spraw Wyznaniowych, Szkolnych i Medycznych (Ministerium der Geistlichen, Unterrichts und Medizinal-Angelegenheiten) zwróciło się do Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego, aby przygotowało kosztorys budowy nowej szkoły. Sugerowano równocześnie, że najbardziej oczekiwanym w Berlinie wariantem poprawy sytuacji w szczecińskim szkolnictwie byłby rozwój mającego długie tradycje i wysoki poziom nauczania Gimnazjum Mariackiego. W maju 1877 roku Prowincjonalne Kolegium Szkolne zawarło wstępne porozumienie z radcą handlowym Johannem Quistorpem, którego przedmiotem była ewentualna sprzedaż działki budowlanej na potrzeby nowej szkoły o powierzchni około pięciu tysięcy metrów kwadratowych, położonej w kwartale między planowanymi ulicami 38 a 47 (Deutsche Straße, obecnie ul. Wielkopolska, oraz Petrihofstraße, obecnie ul. Mieczysława Niedziałkowskiego)³. Teren ten należał do Spółki Akcyjnej West End (Aktion-Gesellschaft Westend) kierowanej przez Johanna Quistorpa, która specjalizowała się

² Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APS), Kolegium Szkolne Prowincji Pomorskiej (dalej KSPP), 1088, k. 1–4.

³ APS, KSPP, 1088, k. 56–59.

w budowie domów willowych⁴. Sprawa powstania nowej szkoły uległa jednak odroczeniu z chwilą, gdy Ministerstwo do spraw Wyznaniowych, Szkolnych i Medycznych uznało, że na wskazanym terenie należy rozbudować Gimnazjum Mariackie, czego miała się podjąć Fundacja Mariacka współfinansująca działalność szkoły. Innego zdania był Nadprezydent Prowincji Pomorskiej (Oberpräsident Provinz Pommern), który uważał, że najprostszą drogą do powstania trzeciej szkoły było zlecenie przygotowania kosztorysu i planów jej budowy Towarzystwu Budowlanemu West End (Westend Bau-Gesellschaft) powołanemu przez wspomnianą wyżej Spółkę Akcyjną West End, mającemu ku temu odpowiednie przygotowanie⁵. Odmienne stanowiska Ministerstwa i Nadprezydenta otworzyły dyskusję na ten temat toczącą się na początku 1878 roku. Zastanawiano się wówczas, czy byłoby lepiej, aby nowy zakład nauczania w Szczecinie był częścią Gimnazjum Mariackiego, a jego budowę, przynajmniej po części, sfinansowano ze środków Fundacji Mariackiej, czy raczej osobną szkołą finansowaną przez państwo. Wydaje się, że szalę w dyskusji przeważał raport Fundacji Mariackiej złożony w połowie 1878 roku, w którym wykazywano, że aktualnie w Gimnazjum Mariackim w trzynastu klasach szkoły i czterech klasach przygotowawczych uczy się łącznie 742 uczniów, a roczne koszty ich kształcenia wynoszą nieco ponad 55 tysięcy marek. Mając niewiele większe dochody, Fundacja nie była w stanie kupić nawet małej działki przeznaczonej pod budowę szkoły (ok. 1000 m²), której wartość oceniono na około dziesięć tysięcy marek, a co dopiero sfinansować budowę dużego obiektu szkolnego⁶.

W tej sytuacji ostatecznie w marcu 1879 roku Ministerstwo przychyliło się do idei założenia w mieście trzeciego gimnazjum, ale pod merytorycznym patronatem Gimnazjum Mariackiego i z częściowym udziałem finansowym Fundacji Mariackiej. Już w listopadzie 1878 roku Towarzystwo Budowlane West End⁷ przekazało Fundacji Mariackiej działkę przy ul. Wielkopolskiej. W podpisanej umowie ustalono, że metr kwadratowy pozyskanego placu budowlanego będzie kosztował dwadzieścia

⁴ APS, KSPP, 1088, k. 34–35.

⁵ APS, KSPP, 1088, k. 54.

⁶ APS, KSPP, 1088, k. 61–70.

⁷ Będące wówczas już w stanie likwidacji.

marek, a współfinansować ten zakup będzie państwo⁸. W maju 1879 roku ostatecznie wytyczono działkę pod planowany kompleks szkolny, liczącą nieco ponad 65 arów (6523 m²)⁹. Na realizację tak śmiałego zamierzenia zabrakło jednak środków. W tej sytuacji w maju 1879 roku Nadprezydent Prowincji Pomorskiej skierował pismo do Prezesa Rejencji Szczecińskiej (Regierungs Präsident), informujące o tym, że na ograniczonej obszarowo działce od strony ul. Wielkopolskiej będzie budowany jedynie tymczasowy, prowizoryczny budynek szkolny wchodzący w skład Gimnazjum Mariackiego (Provisorische Gymnasium für das Marienstift zu Stettin).

Projekt szkoły wykonany przez krajowego mistrza budowlanego (Landbaumeister) Balthasara został ostatecznie 4 czerwca 1879 roku przekazany przez Kuratorium Fundacji Mariackiej (Marienstifts-Kuratorium) do zatwierdzenia zainteresowanym¹⁰. Na początku został on zaakceptowany przez Rejencję Szczecińską w osobie rejencyjnego radcy budowlanego Natha (Regierungs Baurath), a w sierpniu 1879 roku przez Ministerstwo do spraw Wyznaniowych, Szkolnych i Medycznych oraz Prowincjonalne Kolegium Szkolne. We wrześniu 1879 roku projekt zatwierdziło Ministerstwo Robót Publicznych (Ministerium für öffentliche Arbeit) w osobie radcy budowlanego Endella (Baurath), które ostatecznie wyasygnowało na ten cel 120 tysięcy marek. W październiku 1879 roku projekt Balthasara przedstawiono szczecińskiemu Nadzorowi Budowlanemu (Baupolizei)¹¹. Ostatecznie zakładał on wybudowanie kosztem 105 tysięcy marek podpiwniczonego trzykondygnacyjnego budynku z czerwonej cegły (dzisiejszy Zespół Szkół Specjalnych nr 12 przy ul. Wielkopolskiej 14) (ryc. 1, 2). W piwnicach miała się mieścić pralnia, kotłownia, magazyn opału, piwnice gospodarcze oraz trzyizbowe mieszkanie dla stróża lub woźnego. Na parterze umieszczono od strony ulicy trzy klasy dla dzieci przygotowujących się do nauki w gimnazjum (Vorschulklasse), natomiast od strony podwórza trzy klasy dla gimnazjalistów (dla klas VI, IV i I). Na pierwszym piętrze od strony ulicy posadowiono dwie kolejne klasy (III i II) oraz pokój konferencyjny/nauczycielski i bibliotekę.

⁸ APS, KSPP, 1088, k. 92–93.

⁹ APS, KSPP, 1088, k. 103, 112; APS, Rejencja Szczecińska (dalej RS), 7572, pnohl.

¹⁰ Składał się z mapy działki i sześciu rysunków technicznych obiektu, zob. APS, RS, 7572, pnohl.

¹¹ APS, Akta Miasta Szczecina. Policja Budowlana (dalej AMSPB), 1185, s. 36; APS, RS, 7572, pnohl.

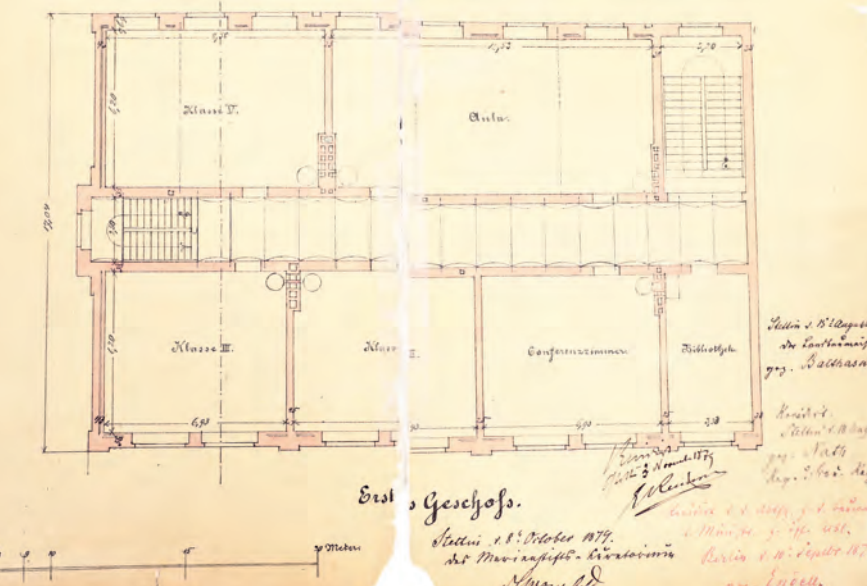
historisches Gymnasium
für das Marienstift zu Stettin

Rycina 1. Elewacja tzw. starego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma od strony ul. Wielkopolskiej, 1879, APS, AMSPB, 1185

Rycina 2. Widok elewacji bocznej tzw. starego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma, 1879, APS, AMSPB, 1185

Rycina 3. Rzut pierwszego piętra tzw. starego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma, 1879 APS, AMSPB, 1185

Rycina 4. Położenie na parceli tzw. starego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma i odrębnych toalet, 1879, APS, AMSPB, 1185

Natomiast od strony podwórza znajdowała się jedna klasa (V) oraz duża aula (ryc. 3). Pomieszczenia na drugim piętrze zajmowało mieszkanie dyrektora obejmujące od strony ulicy gabinet i trzy pokoje ułożone w amfiladzie, zaś od strony podwórza kuchnię, spiżarnię, pokój służącej, łazienkę z wanną, garderobę oraz sypialnię. Wobec braku środków na zakup całej dużej parceli przygotowanej pod nowe gimnazjum obiekt posadowiono na jej skraju obok budynku mieszkalnego przy obecnej ul. Wielkopolskiej 13. Równocześnie z budynkiem prowizorycznego gimnazjum zaprojektowano wolnostojące toalety (ryc. 4). Zezwolenie na wybudowanie obiektu otrzymano w listopadzie 1879 roku (Erlaubnißschein)¹².

Prace budowlane przy wznoszeniu szkoły rozpoczęły się pod koniec 1879 roku i trwały do jesieni 1880 (końcową rewizję budynku zapowiadano na wrzesień 1880). Największe problemy były z wybudowaniem wolnostojących toalet i podłączeniem ich do kanalizacji (zezwolenie z maja 1880). W lecie 1880 roku przed budynkiem tymczasowego gimnazjum postawiono ozdobne ogrodzenie. Prowincjonalne Kolegium Szkolne na początku września 1880 roku domagało się, aby ostateczny odbiór szkoły odbył się jeszcze we wrześniu, ponieważ 11 października tego roku miały się tu zacząć zajęcia. Konieczne było także zakończenie na początku października prac w mieszkaniu woźnego w piwnicy (Schuldiener) oraz w mieszkaniu dyrektora na drugim piętrze¹³. Ostatecznie budynek został oddany do użytku w poniedziałek 11 października¹⁴. Wraz z otwarciem szkoła stała się trzecim gimnazjum w Szczecinie¹⁵, ponieważ zgodnie z postulatem złożonym na ręce panującego 12 sierpnia 1880 roku jej patronem od 4 września stał się panujący wówczas w Rzeszy król pruski i cesarz Wilhelm I. Z tego powodu placówka otrzymała nazwę Gimnazjum Króla Wilhelma (Königs Wilhelms Gymnasium)¹⁶.

¹² APS, AMSPB, 1185, s. 17–20; APS, RS, 7472, pnohl.

¹³ APS, AMSPB, 1185, s. 44–45; APS, RS, 7572, pnohl.

¹⁴ *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, s. 18–19.

¹⁵ Było to także pierwsze gimnazjum państwowe w mieście, Gimnazjum Mariackie było bowiem zarządzane przez fundację, a drugie – Gimnazjum Miejskie – było utrzymywane przez miasto.

¹⁶ APS, KSPP, 1088, k. 170–171. Zarządzenie zostało wydane za zgodą panującego na zamku w Babelsbergu 4 września 1880 r., co przekazał Prowincjonalnemu Kolegium Szkolnemu nadprezydent prowincji von Puttkamer reprezentujący na Pomorzu panującego.

Państwowy status szkoły oraz patronat króla pruskiego i cesarza zlikwidowały większość kłopotów finansowych. Jeszcze w 1880 roku wykupiono całą działkę planowaną na potrzeby dalszej rozbudowy gimnazjum¹⁷. Od września tego roku zaczęto postulować wybudowanie obok budynku szkoły nowoczesnej hali gimnastycznej. Decyzję o wzniesieniu wolnostojącej hali podjęto ostatecznie pod koniec 1882 roku (obecnie nieistniejący obiekt stojący niegdyś przy ul. Mieczysława Niedziałkowskiego). W dyskusji podkreślano, że hala nie tylko pozwoli na dobry rozwój fizyczny uczniów, lecz także może służyć (ze względu na powierzchnię) do odbywania wszelkich uroczystości, w tym jubileuszy cesarskich. Ostatecznie sala gimnastyczna obsługiwała uczniów gimnazjum, jak również w latach dziewięćdziesiątych XIX i na początku XX wieku była wynajmowana za pieniądze szkołom żeńskim oraz towarzystwom gimnastycznym.

Równolegle z halą sportową od 1882 roku zaczęto myśleć o powiększeniu samego gimnazjum. Początkowo planowano wybudowanie jedynie typowego obiektu dydaktycznego dysponującego wyłącznie klasami (Unterrichtgebäude), co było dość tanie. Chciano to zrobić, tym bardziej że szkoła dysponowała dużą działką budowlaną. Przygotowano nawet wstępne plany, które miały zostać zatwierdzone w Berlinie. Jednak w memoriale z maja 1882 roku do Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego władze gimnazjum odrzuciły pomysł skromnego budynku dydaktycznego na rzecz nowego reprezentacyjnego gmachu szkoły z dużą aulą, przestronnymi klasami, szerokimi korytarzami i reprezentacyjną klatką schodową¹⁸. W 1883 roku dyskutowano o kosztach wzniesienia nowego budynku gimnazjum oraz przystąpiono do sporządzania planów obiektu. Wstępne założenia projektowe i ogólny kosztorys wybudowania głównego gmachu gimnazjum wykonał w lutym 1883 roku radca budowlany Thömer, otrzymując za to z kasy rejencyjnej 674 marki. Koszty wzniesienia omawianego budynku zostały przez niego oszacowane w marcu 1883 roku na około 280 tysięcy marek. Obiekt miał być sfinansowany przez Ministerstwo Robót Publicznych¹⁹. Do reprezentacyjnego projektu przychyliły się władze lokalne

¹⁷ Wykupiono 1050 m², zwiększając powierzchnię działki do planowanych 6500 m², zob. APS, KSPP, 1088, k. 190, 200–201,

¹⁸ APS, RS, 7572, pnobl.

¹⁹ APS, RS, 7572, pnobl.

(Szczecina) i prowincjonalne (Pomorza). W trakcie korekty założeń projektowych Thömera koszty budowy gimnazjum zmniejszono do około 200–250 tysięcy marek.

Do prac przygotowujących budowę głównego obiektu gimnazjum oraz szkolnej hali sportowej przystąpiono ostatecznie w 1885 roku. Nowy projekt w czerwcu tegoż roku przedstawiono szczecińskiemu Nadzorowi Budowlanemu. Obiekt składający się z rozległych piwnic mających charakter gospodarczy oraz z dwóch kondygnacji został zaprojektowany przez królewskiego radcę budowlanego i rejencyjnego mistrza budowlanego Richarda Rönnebecka (Königlich Baurath und Regierungsbaumeister)²⁰ (ryc. 5, 6). Na parterze znajdował się usytuowany centralnie obszerny hol, od którego na pierwsze piętro prowadziły szerokie dwubiegowe schody. Od strony ul. Mieczysława Niedziałkowskiego wydzielono dwie obszerne klasy (nr 1 i 2). Od podwórza, centralnie naprzeciwko holu, znajdował się pokój konferencyjny/nauczycielski. Po jego obu stronach zaprojektowano po dwie kolejne obszerne klasy (nr 3, 4, 5, 6). Natomiast od ul. Wielkopolskiej na parterze wydzielono mieszkanie dla stróża lub woźnego oraz następną klasę (nr 7) (ryc. 7) Z kolei na pierwszym piętrze umieszczono dalsze cztery klasy (nr 8, 9, 10, 11) i w centralnym miejscu wielką aulę²¹. W nowej sytuacji reprezentacyjny budynek stojący od strony dzisiejszej al. Papieża Jana Pawła II miał stać się głównym obiektem eksploatowanym przez Gimnazjum Króla Wilhelma. Jednocześnie od strony ul. Mieczysława Niedziałkowskiego powstała hala gimnastyczna, a wzniesiona w latach 1879–1880 roku stara placówka szkolna (od strony ul. Wielkopolskiej) stała się miejscem przygotowywania uczniów do gimnazjum²². Nowy budynek szkolny oraz sala gimnastyczna dopiero w kwietniu 1886 roku uzyskały zezwolenie na wybudowanie (Bauerlaubnis)²³. Główną przyczyną opóźnień było ostateczne wytyczanie sąsiednich ulic. Oba obiekty w stanie

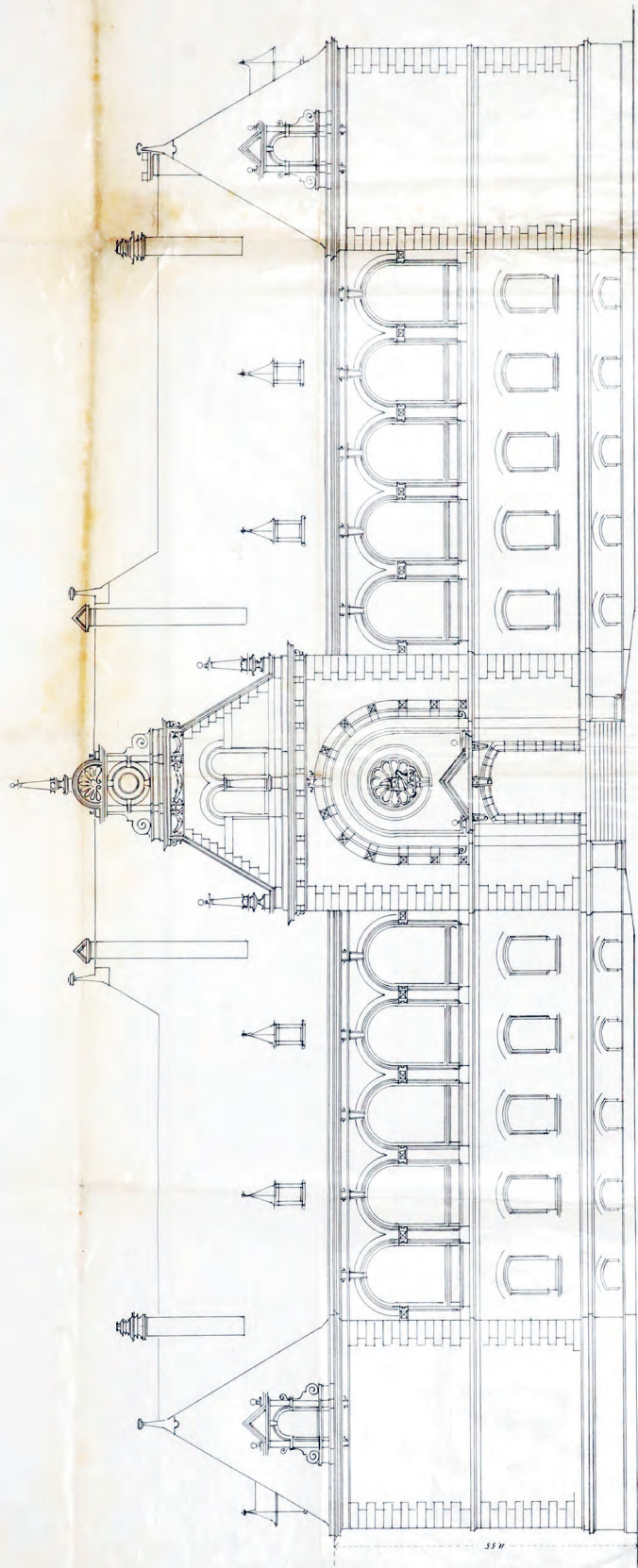
²⁰ Wstępne rysunki obiektu przygotował już w lutym i marcu 1885 r. mistrz budowlany (Baumeister) Theodor Wohlfarth. Jego dziełem jest również wstępny kosztorys budynku, zob. APS, RS, 7572, p.nobl.

²¹ APS, AMSPB, 1185, s. 53, 177.

²² APS, AMSPB, 1185, s. 55–56.

²³ APS, AMSPB, 1185, s. 76–78.

Deubau
209
König, Wilhelm-Gymnasiums
zu Stettin.
Vorderansicht.

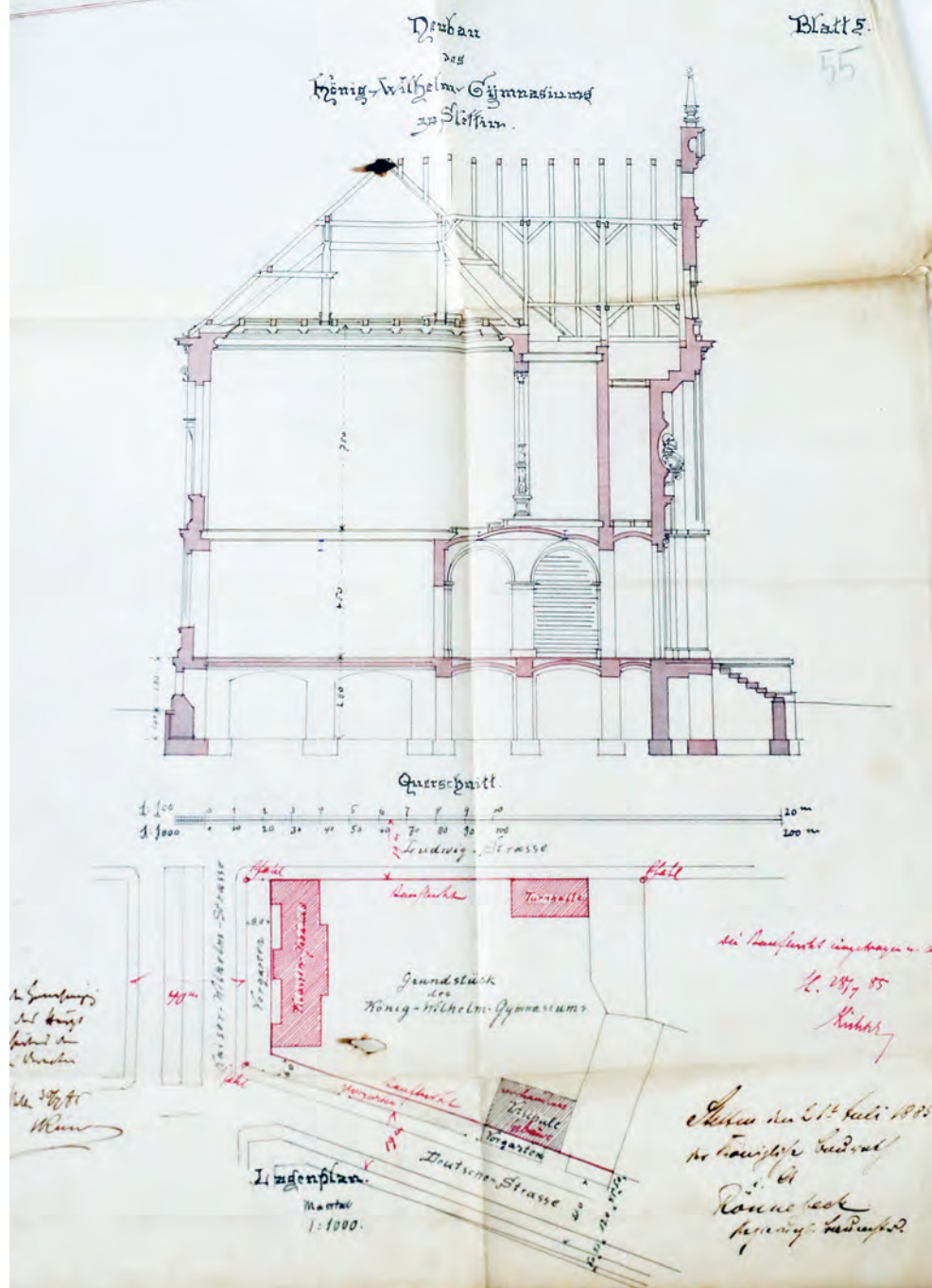

St. 1042 209 St.
Schumann

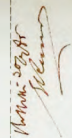
Rycina 5. Elewacja głównego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma od strony al. Papieża Jana Pawła II, 1885, APS, AMSPB, 1185

König-Wilhelm-Gymnasium
zu Stettin.

Rycina 6. Przekrój głównego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma i położenie nowych obiektów na parceli, 1885
APS, AMSPB, 1185

၉၃၄၅၆၇၈

Rycina 7. Rzut parteru głównego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma, 1885, AMSPB, 1185

surowym zostały wzniesione do końca 1886 roku. Natomiast prace wykończeniowe i ich wyposażanie trwały do kwietnia 1888 roku²⁴.

Środki na budowę nowego gmachu szkoły przekazano do Szczecina w dwóch transzach. Pierwsza w wysokości 100 tysięcy marek dotarła do miasta w latach 1885–1886, druga wynosząca 148 700 marek w latach 1886–1887 (razem 248 700 marek)²⁵. Środki te były przekazywane Rejencji Szczecińskiej, której kasa rozliczała się z wykonawcami, wypłacając im odpowiednie środki finansowe, zgodnie z dyspozycjami Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego²⁶. Całość prac wykonywanych przez licznych podwykonawców nadzorowali inspektorzy budowlani rejencji oraz miejski Nadzór Budowlany. W budowę zaangażowany był także prezes rejencji szczecińskiej Werner. Z postępu prac regularnie wysyłano sprawozdania do Ministerstwa Robót Publicznych, które rozliczało finansowo inwestycję. Wspomnianemu ministerstwu przedstawiano również cząstkowe wydatki na prowadzoną inwestycję²⁷.

Koszty prac ziemnych pod fundamenty szkoły pochłonęły kwotę 1865 marek, a ich wykonawcą był Maskow z grupą robotników. Roboty murarskie wyniosły natomiast 22 615 marek, z których większość wypłacono grupie murarzy pracujących pod kierunkiem mistrza murarskiego Albrechta Müllera. Natomiast koszty samych materiałów budowlanych: cegły, cementu, wapna, dachówek – doszły do 35 716 marek²⁸ (razem 58 331 marek). Osobne środki pochłonęły prace związane z obróbką elementów kamiennych budynku (Steinmetzarbeiten), które wraz z kosztami samego materiału wyniosły 38 683 marki²⁹. Z kolei prace ciesielskie (szkielet dachu) wraz z niezbędnym materiałem, prowadzone przez zakład mistrza ciesielskiego Gerloffa, kosztowały 20 400 marek³⁰. Zdecydowanie mniejsze środki pochłonęły prace ślusarskie (2689 marek), dekarские (7502 marki) czy stolarskie (7749 marek)³¹. Wreszcie

²⁴ Por. także APS, KSPP, 1088, pnobl.

²⁵ APS, RS, 7573, pnobl, 7575, k. 2–4.

²⁶ APS, RS, 7573, pnobl.

²⁷ APS, RS, 7573, pnobl.

²⁸ APS, RS, 7575, k. 5–9.

²⁹ APS, RS, 7575, k. 9–11.

³⁰ APS, RS, 7575, k. 11–12.

³¹ APS, RS, 7575, k. 13–14.

oszklenie budynku kosztowało 2240 marek³². Kolejne 5975 marek wydatkowano na założenie sieci gazowej i wodno-kanalizacyjnej³³. Ostatecznie wybudowanie budynku głównego gimnazjum kosztowało 200 800 marek. Osobne pieniądze trzeba było jednak wydatkować na wyposażenie szkoły. Tablice, ławki, krzesła, stoły, szafy, meble do gabinetu dyrektora i pokoju nauczycielskiego kosztowały 11 541 marek. Zadanie to realizowało kilku stolarzy, głównie ze Szczecina, a także z Anklamu i Düsseldorfu (tablice szkolne). Zamówiono również organy do auli szkoły, które zbudował mistrz Grüneberg za kwotę dwóch tysięcy marek³⁴. Spore środki wydatkowano na zagospodarowanie terenu wokół szkoły oraz na budowę wolnostojącej hali gimnastycznej. Ta ostatnia kosztowała w całości 22 950 marek³⁵ (ryc. 8). Wydatki poniesione na budowę gimnazjum i jego wyposażenie, zagospodarowanie terenu wokół szkoły oraz na zbudowanie wolnostojącej hali gimnastycznej zamknęły się w kwocie 247 381 marek³⁶, a więc planowany budżet inwestycji nie został przekroczony³⁷.

Pierwsze drobne remonty w budynku głównym gimnazjum przeprowadzono już w latach 1890–1892, otrzymując na to dodatkowe środki³⁸. Ograniczały się one do malowania ścian, renowacji drzwi, naprawy zamków w drzwiach oraz czyszczenia ścian i schodów. W 1894 roku w szkole zamontowano instalację elektryczną z dzwonekami ogłaszającymi przerwy i zwołującymi uczniów na lekcje oraz nowe ogrzewanie w sali gimnastycznej³⁹. Stale wykonywano drobne prace ślusarskie w budynku szkoły i ogrodnicze na szkolnym dziedzińcu (np. w latach 1899–1900)⁴⁰. W 1900 roku

³² APS, RS, 7575, k. 15.

³³ APS, RS, 7575, k. 17–18.

³⁴ APS, RS, 7575, k. 33–36.

³⁵ APS, RS, 7575, k. 38–45.

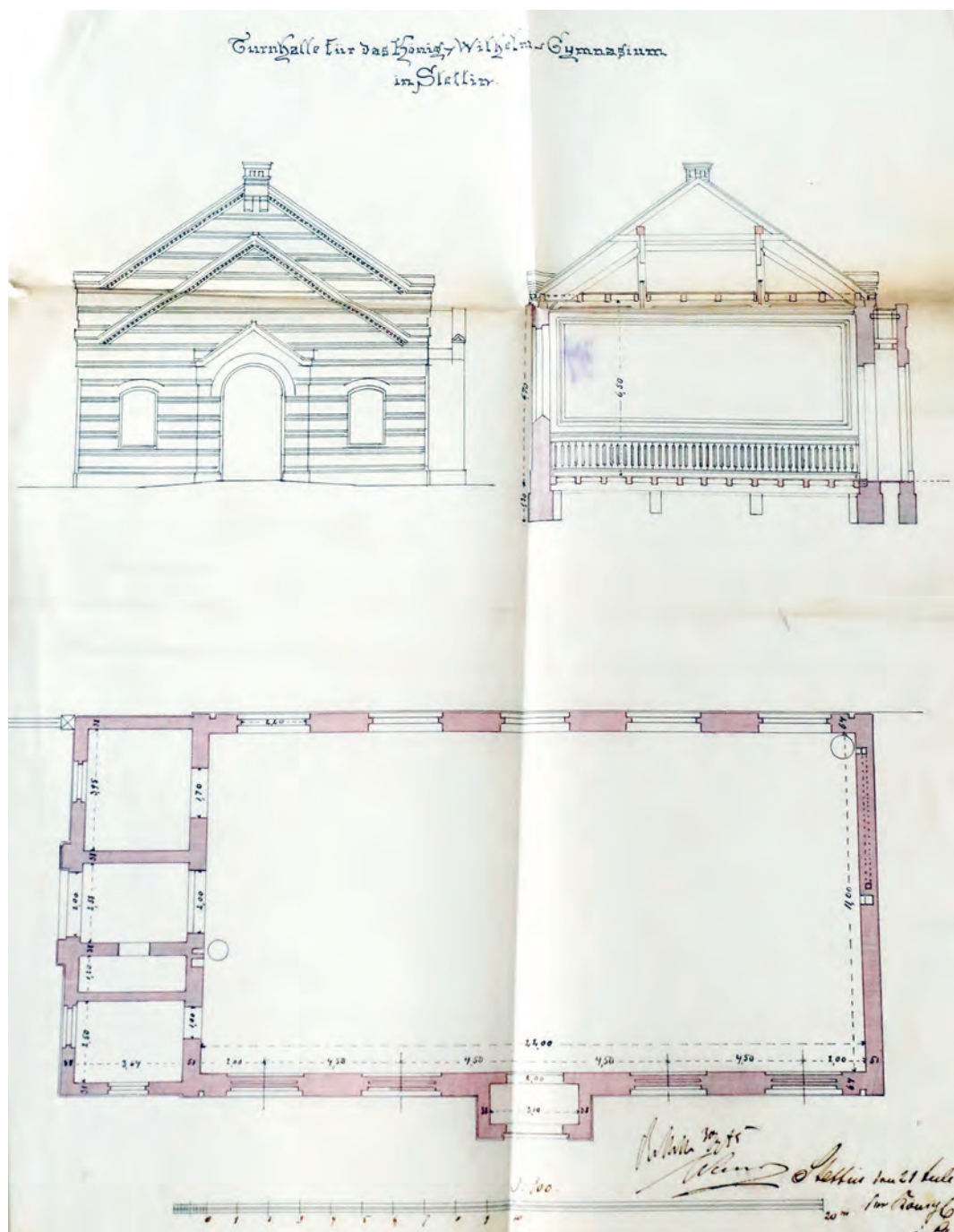
³⁶ APS, RS, 7575, k. 49.

³⁷ Po oddaniu obiektu jeszcze do końca 1888 r. i przez kilka następnych miesięcy 1889 r. rozliczano wykonaną inwestycję. A skargi na niewypłacone lub nie w pełni wypłacone wynagrodzenie ciągnęły się do początku 1891 r. Pracujące na budowie gimnazjum firmy musiały wnosić wadium (wplacać kaucję) po zawarciu umowy, co miało zmusić je do dobrej pracy, bo gdyby nie spełniły oczekiwań inwestora, zrywano umowę, a kaucja przepadała. Ostatecznie inwestycja po całkowitym rozliczeniu w maju 1891 r. zakończyła się brakiem deficytu, a nawet pozostało w kasie 1319 marek i 3 grosze, zob. APS, RS, 7574, pnobl.

³⁸ APS, KSPP, 1094, pnobl.

³⁹ APS, KSPP, 1094, pnobl.

⁴⁰ APS, KSPP, 1094, pnobl.

Rycina 8. Widok z boku, przekrój i rzut wolnostojącej sali gimnastycznej
Gimnazjum Króla Wilhelma, 1885, APS, AMSPB, 1185

zainstalowano w auli i sali gimnastycznej nowe, zdecydowanie jaśniejsze oświetlenie gazowe⁴¹. Przy tej okazji wyremontowano całą aulę szkoły, instalując w niej wydajniejsze ogrzewanie gazowe. Nowe ogrzewanie gazowe założono również w sali gimnastycznej⁴². W 1900 roku wymieniono część ławek szkolnych i wyposażono gabinet fizyczny, co kosztowało razem 3434 marki⁴³. W 1903 roku podjęto ważną decyzję o rozbudowaniu gazowej instalacji grzewczej, którą objęto wszystkie klasy w budynku głównym szkoły. W tymże roku zdecydowano się na powiększenie gimnazjalnej hali gimnastycznej kosztem 3772 marek⁴⁴. W latach 1905–1906 zagospodarowano na nowo dziedziniec szkolny, brukując znaczną jego część. W 1906 roku powiększono i przemeblowano salę do rysunków⁴⁵. Z kolei w 1909 roku wymieniono w szkole większość okien (stare sprzedano), a w latach 1914–1915 w całej placówce wprowadzono oświetlenia elektryczne⁴⁶.

Gdy wybuchła I wojna światowa, cały kompleks Gimnazjum Króla Wilhelma składał się z reprezentacyjnego budynku głównego (Klassengebäude), wolnostojącej sali gimnastycznej (Turnhalle), obiektu, w którym przygotowywano młodzież do wstąpienia do gimnazjum (Vorschulgebäude), osobnych toalet (Abortgebäude), wydzielonego placu do ćwiczeń gimnastycznych (Turnplatz), placu do zabaw (Spielplatz) oraz studni przy budynku głównym (Brunnen). W dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939) i podczas II wojny światowej (1939–1945) w kompleksie szkolnym Gimnazjum Króla Wilhelma nie prowadzono większych inwestycji. Jedynie dla porządku można dodać, że połowie lat dwudziestych XX wieku w hali szkolnej systematycznie wymieniano sprzęt gimnastyczny (np. w 1925 r. za kwotę 5389 marek). W tym samym czasie w prysznicach znajdujących się przy wspomnianej sali zainstalowano urządzenie gazowe do podgrzewania wody (bojler – za kwotę 558 marek)⁴⁷. Z kolei w 1926 roku remontowi poddano wszystkie klasy

⁴¹ APS, KSPP, 1094, p nobl.

⁴² Kosztowało 800 marek, APS, RS, 7571, k. 41.

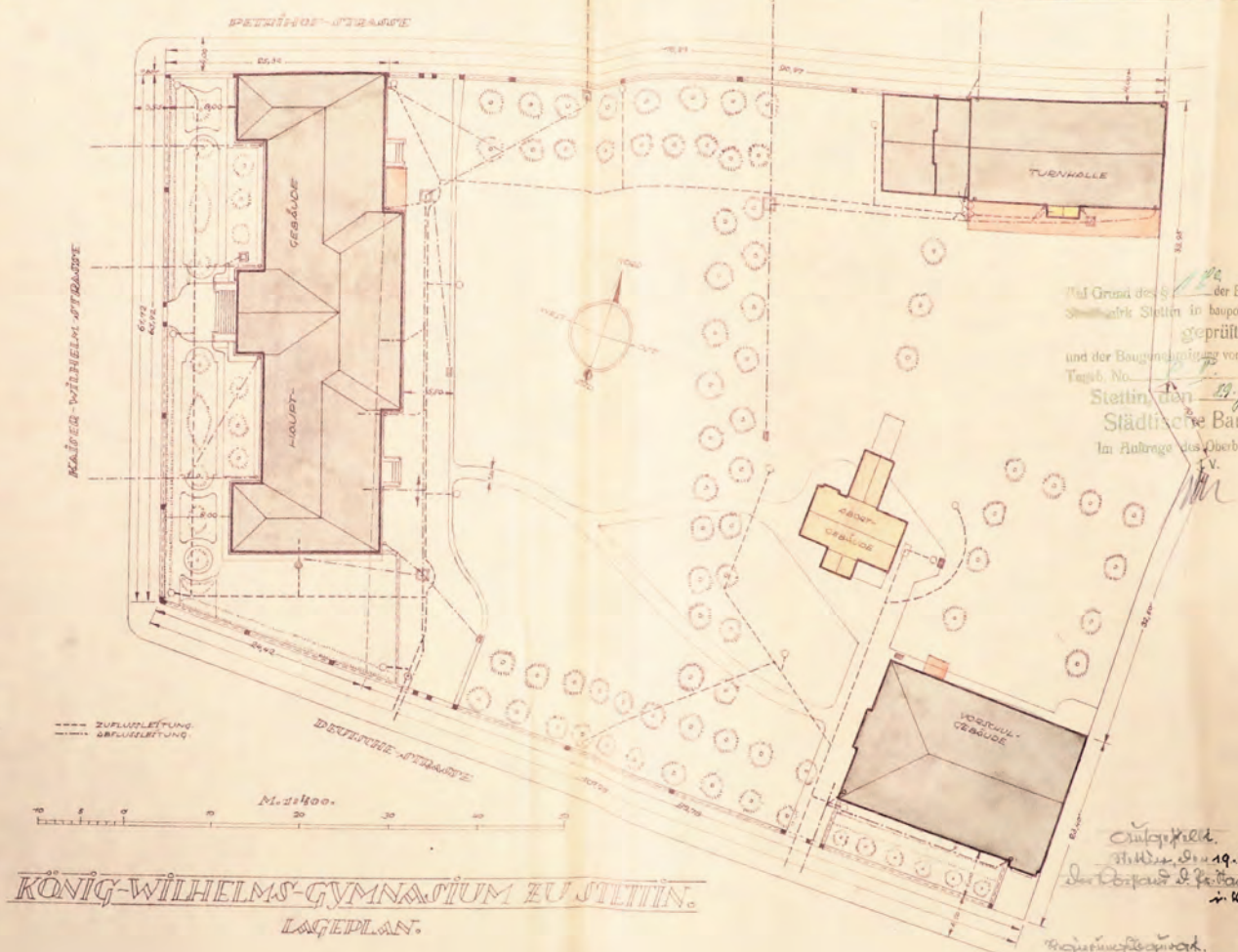
⁴³ APS, RS, 7571, k. 29–30.

⁴⁴ APS, RS, 7571, k. 142, 152.

⁴⁵ APS, KSPP, 1094, p nobl.

⁴⁶ APS, KSPP, 1094, p nobl.

⁴⁷ APS, KSPP, 1089, p nobl.

Rycina 9. Położenie na parceli wszystkich obiektów Gimnazjum Króla Wilhelma, 1936
APS, AMSPB, 1185

szkolne zarówno w budynku głównym, jak i oddziale przygotowującym młodzież do wstąpienia do gimnazjum (malowanie klas)⁴⁸. W 1929 roku do wolnostojących toalet dobudowano garaż na samochód. Natomiast w drugiej połowie lat trzydziestych przeprowadzono liczne zmiany w piwnicach głównego budynku szkoły, zakładając tu m.in. ogrzewanie oraz dodatkowe toalety i łazienkę. Dokonano wówczas kilku przebić ścian oraz zbudowano liczne ścianki działowe. Mniejsze przebudowy objęły pierwsze piętro budynku głównego. Wreszcie w 1938 roku powstało nowe ogrodzenie wokół terenu szkoły (ryc. 9).

Gimnazjum Króla Wilhelma, jako osobna szkoła, rozpoczęło pracę w październiku 1880 roku w tzw. tymczasowym budynku przy dzisiejszej ul. Wielkopolskiej 14.

⁴⁸ APS, KSPP, 1101, pnobl.

Już na początku istnienia, w lutym 1881 roku, szkoła otrzymała własny regulamin (ryc. 10). Znalazły się w nim m.in. informacje o wysokości czesnego, płaconego wówczas kwartalnie. Ostatecznie jego wysokość zależała od klasy, do której uczęszczał uczeń. Najniższe stawki płacili uczniowie klas przygotowawczych oraz klasy szóstej (18 marek), wyższe klas piątej i czwartej (24 marki), a najwyższe klas trzeciej, drugiej i pierwszej (30 marek)⁴⁹. Regulamin precyzował także terminy i warunki przyjmowania nowych uczniów do szkoły oraz określał, gdzie mieli mieszkać uczniowie przybyli spoza Szczecina. Szczegółowo opisano w nim również sposób zachowania się uczniów w szkole. Nakazywano punktualne przychodzenie na zajęcia, spokojne siedzenie w ławkach i stateczne zachowanie się na przerwach. Uczniowie po lekcjach nie mogli sami (bez opieki rodziców) pokazywać się w cukierniach, kawiarniach czy piwiarniach. Bezwzględnie zabraniano im gry w karty oraz uprawiania innego hazardu. Natomiast mieli wolny wstęp do biblioteki szkolnej i mogli nieodpłatnie korzystać z jej zbiorów. Określono także kary dla nieprzestrzegających regulaminu. Nowy, niewiele zmodyfikowany regulamin gimnazjum wprowadzono w życie we wrześniu 1894 roku. Następne drobne korekty umieszczono w nim we wrześniu 1897 roku. Poprawiony regulamin określał nadal precyzyjnie tryb przyjmowania uczniów do szkoły, opłaty za naukę, obowiązki szkolne, miejsca zamieszkania przyjezdnych, tryb relegowania ze szkoły czy sposób zwalniania uczniów przez rodziców z zajęć⁵⁰.

W gimnazjum od początku jego istnienia odbywały się liczne uroczystości o charakterze patriotyczno-państwowym. Szczególnie ważny był Dzień Sedanu obchodzony co roku 2 września na pamiątkę pruskiego zwycięstwa pod Sedanem, które zadecydowało o ostatecznej klęsce Francji w wojnie z lat 1870–1871 i doprowadziło do powstania Cesarstwa Niemieckiego. Dzień Sedanu obchodzony 2 września 1886 roku odbył się na placu szkolnym i składał się z ćwiczeń gimnastycznych wykonywanych przez uczniów oraz odśpiewania licznych pieśni patriotycznych (ryc. 11).

⁴⁹ W 1910 r. w szczecińskich szkołach średnich wprowadzono jednolite opłaty kwartalne, które obejmowały zarówno szkoły męskie, jak i żeńskie. Wynosiły one w klasach przygotowawczych 30 marek, w klasach VI–IV 35 marek, a w klasach III–I 40 marek, zob. *Bürgerbuch der Stadt Stettin*, von Magistrat, Stettin 1910, s. 308–310.

⁵⁰ APS, KSPP, 1090, pnobl.

Schulordnung

für das

König-Wilhelms-Gymnasium

zu Stettin.

Rycina 10. Pierwsza strona
regulaminu szkoły, 1881
APS, KSPP, 1090

§. 1. Die Aufnahme neuer Schüler erfolgt in der Regel Aufnahme,
nur zu Ostern und zu Michaelis.

Jeder neu Aufzunehmende hat dem Direktor oder seinem Stellvertreter den Geburts- und den Impfschein, bezw. Wiederimpfschein, und außerdem jeder Knabe christlicher Religion den Taufschein vorzuzeigen.

Wer bereits eine Schule besucht hat, ist verpflichtet ein Abgangszeugnis von derselben beizubringen.

Welcher Klasse er zuzuweisen ist und ob er sich einer Prüfung zu unterwerfen hat oder nicht, entscheidet der Direktor auf Grund der gesetzlichen Bestimmungen.

Der Tag der allgemeinen Aufnahmeprüfung und des Schul-
anfangs wird rechtzeitig durch die öffentlichen Blätter bekannt gemacht.

§. 2. Auswärtige Schüler dürfen nur in solchen Häusern Wohnung,
Wohnung und Kost nehmen, deren Wahl der Direktor gut geheissen hat. Von jeder beabsichtigten Veränderung haben sie denselben eben so wie dem Ordinarius Anzeige zu machen und sich die Genehmigung dazu zu erbitten. Sobald es in einer Pension an gewissenhafter Aufsicht fehlt, so ist der Direktor befugt einen Wechsel derselben zu verlangen.

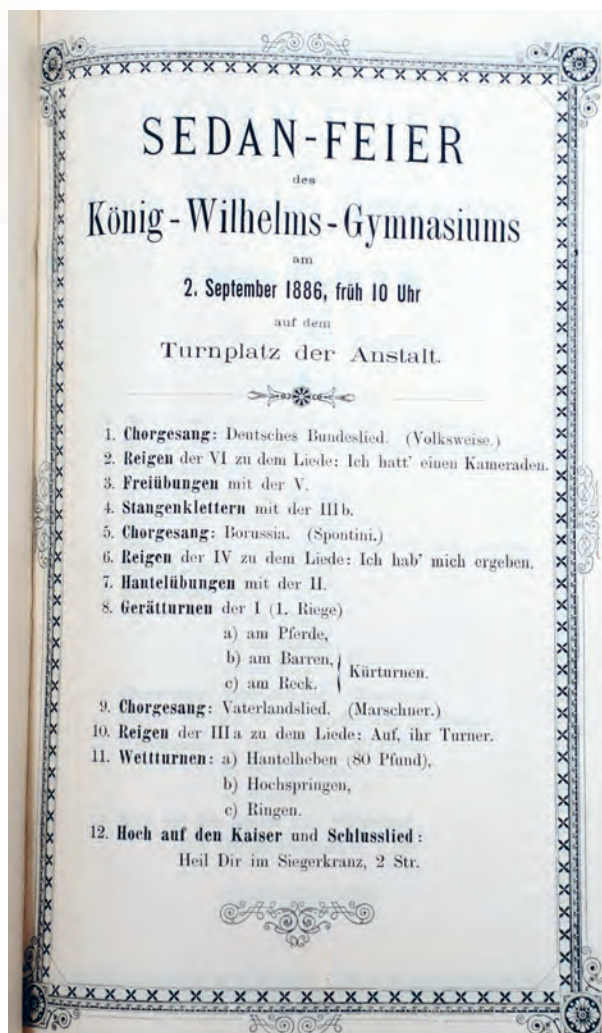
Wohnung.

§. 3. Jeder Schüler ist zu regelmäßigem Schulbesuch als
der Grundbedingung einer gedeihlichen Entwidlung auf das strengste verpflichtet.

Schul-
besuch.

Zwingt ihn Krankheit die Schule zu veräumen, so haben seine Eltern oder deren Stellvertreter dem Ordinarius der betreffenden Klasse binnen 2 Tagen Mitteilung davon zu machen, und bei seinem Wiedererscheinen hat er ein schriftliches Zeugnis des verantwortlichen Aufsehers, in zweifelhaften Fällen auch des Arztes, über die Dauer der Krankheit seinem Ordinarius und allen Lehrern, in deren Stunden er gefehlt hat, vorzulegen.

Jede andere als die durch Krankheit bedingte Schulveräumnis

Rycina 11. Pierwsza strona programu obchodów
Dnia Sedanu, 1886, APS, AMSPB, 1088

Poza Dniem Sedanu w szkole uroczyste obchodzono urodziny i jubileusze członków rodziny panującej. Oprócz codziennej nauki w gimnazjum zakładano różnego rodzaju koła zainteresowań i stowarzyszenia grupujące młodzież. Na przykład w listopadzie 1885 roku z inicjatywy dyrektora Christiana Muffa powstało tu Towarzystwo Wioślarskie „Borussia”⁵¹. Klub wioślarski początkowo wynajmował przystań na Odrze w Grabowie, ale już na początku lat dziewięćdziesiątych miał własną przystań. Opiekunami i patronami klubu byli cesarze niemieccy, na początku Wilhelm I, potem Wilhelm II. Ten ostatni zaprosił w kwietniu 1897 roku szczecińskich wioślarzy na regaty do Berlina⁵². W latach dziewięćdziesiątych w szkole powstało również Towarzystwo Gimnastyczne (1892) oraz Towarzystwo Muzyczne (1895), które rozwijały pozalekcyjne pasje uczniów⁵³. Już w latach dwudziestych XX wieku uzupełniły je Towarzystwo Czytelnicze (1926) i Towarzystwo Przyrodnicze (1928)⁵⁴.

Uroczyste otwarcie głównego budynku Gimnazjum Króla Wilhelma (Königs Wilhelms Gymnasium)⁵⁵ miało miejsce 12 kwietnia 1888 roku o godzinie jedenastej. Rozpoczęła je wspólna modlitwa za pomyślność szkoły i kraju poprowadzona przez generalnego superintendenta Poettera. Po modlitwie nastąpiły oficjalne wystąpienia nadprezydenta Prowincji Pomorskiej hrabiego Ulricha Karla Augusta von Behr-Negendanka, tajnego radcy rejencyjnego i radcy szkolnego dr. Rudolfa Theodora Wehrmanna oraz dyrektora szkoły dr. Christiana Muffa. Między poszczególnymi mowami śpiewano pieśni patriotyczne⁵⁶ (ryc. 12).

W roku szkolnym 1890/91 na czele gimnazjum stał nadal dyrektor Christian Muff, odbywający także zajęcia z uczniami. Oprócz niego w szkole było jeszcze zatrudnionych siedemnastu nauczycieli, wśród których było pięciu starszych nauczycieli (Braut, Otto Haenicke, Adolf Textor, Otto Lange i Peter Wehrmann), pięciu nauczycieli (Wilhelm Kind, August Hahn, Albert Mührer, Meinhof i Erdmann Stiebeler),

⁵¹ APS, KSPP, 1088, pnobl.

⁵² APS, KSPP, 1088, pnobl.

⁵³ *Jahresbericht des König-Wilhelm-Gymnasiums zu Stettin über das Schuljahr Ostern 1910/11*, von M. Nietzki, Stettin 1911, s. 14–15; *Festschrift zur Fünzigjahreifeier...*, s. 26–28.

⁵⁴ *Staatliches Königs-Wilhelmgymnasium zu Stettin. Bericht über das Schuljahr 1929/30*, von W. Janell, Stettin 1930, s. 16–17.

⁵⁵ APS, KSPP, 1088, k. 9–10, 14–16; RS, 7573, pnobl; *Festschrift zur Fünzigjahreifeier...*, s. 24–25.

⁵⁶ Por. W. Łopuch, *Dzieje architektoniczne nowoczesnego Szczecina 1808–1945*, Szczecin 1999, s. 79.

Rycina 12. Strona tytułowa programu uroczystego otwarcia budynku głównego Gimnazjum Króla Wilhelma, 1888, APS, AMSPB, 1088

dwóch nauczycieli pomocniczych (Franz Hildebrandt, Hartwig), nauczyciel szkoły elementarnej i gimnastyki (Meyer), nauczyciel rysunków (Herrholtz), nauczyciel praktykant (Görcke) oraz dwóch nauczycieli szkoły przedgimnazjalnej (Teichmann, Siefert)⁵⁷. Od kwietnia 1893 roku Gimnazjum Króla Wilhelma zarządzał już kolejny dyrektor – dr Karl Koppin, pobierając za to 7200 marek rocznie⁵⁸. Grono pedagogiczne składało się z piętnastu nauczycieli. Najwyżej w szkolnej hierarchii stało pięciu nauczycieli mających tytuł profesora szkoły średniej oraz status starszego nauczyciela. Byli nimi doktorzy Hahn, Haenicke, Kind, Lange i Textor. Zarabiali rocznie po sześć tysięcy marek. Niżej stali nauczyciele mający pełne wykształcenie wyższe, lecz bez tytułu profesora szkoły średniej. W gimnazjum grupę tę tworzyli doktorzy: Fauser (4200 marek), Heinhold (5700 marek), Hildebrandt (4800 marek), Holsten (5400 marek), Röhrich (3200 marek) i Stiebeler (5400 marek). Wynagrodzenie w tym przypadku zależało od stażu pracy w szkolnictwie średnim. Dodatkowo w szkole pracował nauczyciel zawodu, w tym przypadku rysunków, Müller (2550 marek), młodszy nauczyciel Meyer (3400 marek), a także dwóch nauczycieli pracujących w szkole przygotowawczej – Medrow i Stielow (po 2000 marek każdy)⁵⁹. W roku 1897/98 w szkole pracowało szesnastu nauczycieli⁶⁰.

Środowisko nauczycielskie szkół średnich w ówczesnych Niemczech charakteryzowało się dość znaczną rotacją, co najdobitniej pokazują wydawane co rok w gimnazjum programy szkolne. Bywało bardzo często tak, że zmiany następowały nawet w ciągu roku szkolnego i inni nauczyciele uczyli uczniów w semestrze letnim, a inni w zimowym. Oczywiście w każdej szkole średniej utrzymywano pewną stałą grupę nauczycieli. A wracając do rotacji nauczycieli, w 1907 roku dr Holsten został służbowo przeniesiony na stanowisko dyrektora gimnazjum w Pyrzycach, z pensją 6060 marek. W październiku 1907 roku dyrektora Karla Koppina zastąpił na

⁵⁷ *Programm des König-Wilhelm-Gymnasium zu Stettin für das Schuljahr von Ostern 1890–1891*, Stettin 1891, s. 15–23; *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, s. 19–24.

⁵⁸ APS, KSPP, 1093, pnobl; *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, s. 28–30.

⁵⁹ Por. rozkład zajęć i prowadzących je nauczycieli, *Jahresbericht des König-Wilhelms-Gymnasium zu Stettin für das Schuljahr Ostern 1899–1900*, Stettin 1900, s. 4–22.

⁶⁰ Zob. *Verwaltungsbericht der Stadt Stettin*, Stettin 1898, s. 2–4. W sprawozdaniu podano także ówczesne zarobki nauczycieli.

stanowisku dr Max Nietzki (1907–1916)⁶¹. Grono pedagogiczne składało się wówczas z ośmiu starszych nauczycieli z tytułami profesorów szkoły średniej (dr Fauser, dr Hahn, dr Hanicke, dr Hildebrandt, dr Kind, dr Lange, dr Meinhold, dr Stiebeler) oraz czterech nauczycieli bez tytułów profesorskich (Meyer, Mielke, dr Röhrich, Voss). Grupę tę uzupełniali nauczyciel rysunków Müller i dwóch nauczycieli szkoły przygotowawczej Medrow i Stielow. W kwietniu 1912 nauczyciel rysunków Müller został przeniesiony do gimnazjum w Kołobrzegu, a w lipcu 1913 dr Röhrich trafił do gimnazjum w Okonku. W roku szkolnym 1910/11 w gimnazjum wraz z dyrektorem (dr Nietzki) uczyło młodzież szesnastu nauczycieli⁶² (ryc. 13).

Tuż przed wybuchem I wojny światowej w Gimnazjum Króla Wilhelma (na dał dyrektor Nietzki) chłopcy mieli lekcje z trzynastoma nauczycielami, w tym sześciu z nich miało tytuły profesorów szkoły średniej (dr Fauser, dr Hahn, dr Kind, dr Lange, dr Meinhold, dr Stiebeler), czterech było nauczycielami bez tytułów profesorskich (Hiller, Meyer, Otto, Voss). Dodatkowo w gimnazjum pracował jako nauczyciel rysunków malarz Gustaw Milling oraz dwóch nauczycieli szkoły przygotowawczej (Medrow, Stielow). Podczas I wojny światowej szkoła mimo narastających kłopotów kadrowych i braku opału starała się normalnie pracować. W walkach na różnych frontach wojny zginęło czterech nauczycieli, sześciu kandydatów na nauczycieli i 120 uczniów po maturze⁶³.

W 1928 roku grono nauczycielskie Gimnazjum Króla Wilhelma składało się z dziesięciu osób, na czele szkoły stał dyrektor dr Walter Janell (51 lat, 11 208 marek rocznego dochodu)⁶⁴. Najwyżej w szkolnej hierarchii odnotowano wówczas starszych nauczycieli – Gaußa i Zandera, mających także tytuły starszych radców (Oberstudienrat). Obaj liczyli po 51 lat i zarabiali rocznie odpowiednio po 10 368 i 11 148 marek. Niżej usytuowani byli nauczyciele z tytułami radców (Studienrat):

⁶¹ *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, s. 33–35.

⁶² *Jahresbericht...*, Stettin 1911, s. 3–10.

⁶³ *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, 35–39.

⁶⁴ Max Nietzki był dyrektorem gimnazjum do kwietnia 1923 r., po nim w latach 1923–1926 szkołę prowadził dyrektor dr Friedrich Muth, a w 1926 r. dyrektorem został Walter Janell, zob. *Festschrift zur Fünzigjahrfeier...*, s. 42–43. Warto również dodać, że tak wysokie kwoty wynagrodzenia dyrektora oraz pozostałych nauczycieli wynikały z inflacji, jakiej podlegała marka niemiecka podczas I wojny światowej i w pierwszych latach po jej zakończeniu.

Rycina 13. Budynek główny Gimnazjum Króla Wilhelma od strony al. Papieża Jana Pawła II, ok. 1910, pocztówka ze zbiorów Konrada Zabuskiego

Rycina 14. Budynek główny Gimnazjum Króla Wilhelma w szacie zimowej od strony al. Papieża Jana Pawła II, 1928, „Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins” 1928, Nr. 4

dr Blümke (43 lata, 9808 marek), Odensaß (46 lat, 8748 marek), dr Otto (45 lat, 9008 marek), Pinkwardt (42 lata, 8408 marek) i Zehm (41 lat, 8048 marek). Natomiast najniższą grupę w szkole stanowili nauczyciele bez tytułu radcy (Oberschullehrer): Giese (46 lat, 6208 marek), Milling (52 lata, 9008 marek) oraz Stielow (54 lata, 8768 marek). W latach 1927–1928 grono nauczycielskie wzmocnili również nauczyciele Max Rohwerder i Robert Rebischke⁶⁵ (ryc. 14).

Jeszcze przed wybudowaniem głównego budynku szkoły w listopadzie 1886 roku w gimnazjum uczyło się 347 uczniów, a do klas przygotowawczych zapisanych było dodatkowych 116 uczniów (razem 463)⁶⁶. W roku szkolnym 1897/98 w gimnazjum we wszystkich dwunastu klasach łącznie z przygotowawczymi uczyło się 324 uczniów⁶⁷. Natomiast w latach 1905–1907 w gimnazjum było łącznie 255 uczniów⁶⁸. Do tego należało dodać 80 uczniów szkoły przygotowawczej (razem 335 uczniów)⁶⁹. W latach 1908–1910 w szkole uczyło się we wszystkich klasach 260 uczniów, w szkole przygotowawczej 75 uczniów (razem 335 uczniów). W latach poprzedzających bezpośrednio I wojnę światową (1911–1913) do gimnazjum chodziło 265, a do szkoły przygotowawczej 75 uczniów (razem 340 uczniów). Podobnie było w okresie wojny (1914–1916), gdy w gimnazjum uczyło się 265 uczniów oraz 80 w szkole przygotowawczej (razem 345 uczniów). Natomiast w roku szkolnym 1926/27 do szkoły uczęszczało jedynie 278 uczniów (zlikwidowano wówczas szkołę przygotowawczą).

Roczne dochody i wydatki gimnazjum, które w drugiej połowie lat osiemnastych i na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku wynosiły około 60 tysięcy marek, wzrosły w latach 1905–1907 do kwoty 98 100 marek. Wspomniane dochody były ściśle zrównoważone z wydatkami placówki. Natomiast w latach 1908–1910 dochody oraz wydatki ustabilizowały się na kwocie 95 550 marek. W latach

⁶⁵ APS, KSPP, 1101, pnobl; por. także *Staatliches König-Wilhelmsgymnasium zu Stettin. Bericht über das Schuljahr 1927/28*, von W. Janell, Stettin 1928, s. 6–7.

⁶⁶ W omawianym gimnazjum uczyło się 463 uczniów, gdy w tym czasie Gimnazjum Miejskie liczyło 558 uczniów, a Mariackie 625 uczniów, zob. APS, KSPP, 1088, pnobl.

⁶⁷ *Verwaltungsbericht...*, Stettin 1898, s. 4.

⁶⁸ Były to wówczas klasy: szósta, piąta, czwarta, niższa i wyższa trzecia, niższa i wyższa druga, niższa i wyższa pierwsza, nie licząc klas przygotowawczych.

⁶⁹ APS, KSPP, 1093, pnobl.

bezpośrednio poprzedzających I wojnę światową (1911–1913) dochody i wydatki szkoły doszły do sumy 115 750 marek rocznie. W okresie wojennym (1914–1916) budżet szkoły zamykał się kwotą 109 250 marek (przychody i wydatki). Można zatem powiedzieć, że od początku funkcjonowania szkoły jej władze bardzo dbały o utrzymanie zrównoważonego budżetu. W opisywanych latach globalne czesne wszystkich uczniów, będące jednym z najważniejszych składników budżetu szkoły, wahało się od około 39 do około 47 tysięcy marek.

Program nauczania w gimnazjum w XIX i na początku XX wieku obejmował religię, język niemiecki, historię, języki łaciński, grecki i hebrajski oraz języki nowożytnie francuski i angielski⁷⁰. W ofercie dydaktycznej był nawet język polski, ale nie było chętnych do nauki. Ponadto program szkolny uzupełniły rachunki i matematyka, przyroda, elementy geografii (*Erdkunde*), fizyka, chemia i mineralogia, rysunki, kaligrafia, śpiew oraz gimnastyka. Natomiast w latach dwudziestych XX wieku w planach zajęć była religia, język niemiecki oraz języki łaciński, grecki i angielski. Ponadto uczono historii, geografii, matematyki, przyrody, rysunków i śpiewu. Uzupełnieniem programu była gimnastyka i bardzo preferowane wówczas gry zespołowe⁷¹. W budynku obecnego Rektoratu Uniwersytetu Szczecińskiego Gimnazjum Króla Wilhelma funkcjonowało do nalotu na Szczecin w sierpniu 1944 roku (29/30 sierpnia), kiedy zawałił się dach szkoły.

2.2. Budynek Administracji Centralnej

Budynek administracyjny Uniwersytetu Szczecińskiego znajdujący się na rogu dzisiejszej al. Papieża Jana Pawła II (*Kaiser-Wilhelm-Straße*) i ul. Wielkopolskiej (*Deutsche Straße*) był pierwotnie prywatną kamienicą mieszkalną. Działkę, na której ją później wzniesiono, nabył w 1892 roku prywatny inwestor Gotthilf Nüscke (*Bauunternehmer*) mieszkający ówczesnie poza Szczecinem, w Gołęczynie

⁷⁰ Dokładne programy w poszczególnych klasach gimnazjum: *Programm des König-Wilhelm-Gymnasiums zu Stettin für das Schuljahr von Ostern 1882 bis Ostern 1883*, Stettin 1883, s. 19–27.

⁷¹ APS, KSPP, 1101, pnobl.

(Frauendorf)⁷². Na narożnej parceli Nüscke zamierzał wybudować typową kamienicę mieszkalną. W tym celu w grudniu 1892 roku przesłał do szczecińskiego Nadzoru Budowlanego stosowne plany⁷³. Co ciekawe, plany obiektu oraz obliczenia statyczne sygnował sam Nüscke. W kwietniu 1893 roku zweryfikował je mistrz budowlany Schöpplerle (Baumeister). Jednocześnie z przygotowywaniem projektu budynku wymierzono działkę budowlaną, co w lutym 1893 roku zrobił mierniczy Richter (Feldmesser). Pomiary te zostały w kwietniu tego roku zaakceptowane przez szczeciński magistrat. W projekcie z grudnia 1892 roku planowany obiekt miał być czterokondygnacyjną kamienicą mieszkalną z restauracją na parterze (ryc. 15, 16). Na każdej kondygnacji z wyjątkiem parteru przewidywano oddanie do użytku czterech dużych mieszkań (dwanaście mieszkań). Kamienica miała mieć dwie klatki schodowe, jedną od strony dzisiejszej ul. Wielkopolskiej, drugą od al. Papieża Jana Pawła II. W tej sytuacji obiekt wyraźnie dzielił się na dwie niezależne części. W każdej z nich planowano po dwa duże mieszkania na kondygnacji (sześć mieszkań). Warto dodać, że od strony al. Papieża Jana Pawła II klatka schodowa miała być połączona z bramą przejazdową prowadzącą na podwórze.

Inaczej rozwiązano powierzchnię na parterze planowanej kamiennicy. Miały tu być dwa dodatkowe mieszkania położone na zewnątrz obu wspomnianych wyżej klatek schodowych (zatem razem z parterem w kamiennicy planowano czternaście mieszkań). Natomiast pozostała powierzchnia (dwóch centralnie usytuowanych mieszkań) została przeznaczona na założenie restauracji. Każde z czternastu zaprojektowanych reprezentacyjnych mieszkań składało się z trzech lub czterech różnej wielkości pokoi, kuchni, spiżarki, łazienki i pokoju dla służącej. Każde z nich miało dodatkowo werandę (ryc. 17)⁷⁴. Po drobnych poprawkach projekt kamienicy we wrześniu 1893 roku został przyjęty do realizacji przez Nadzór Budowlany, na co inwestor otrzymał we wrześniu tegoż roku stosowne zezwolenie⁷⁵. Prawdopodobnie inwestycja przekroczyła możliwości finansowe Gotthilfa Nüscke, skoro w listopadzie 1893 roku

⁷² Gotthilf Nüscke był potomkiem znanej w Szczecinie w XVIII w. rodziny armatorów i budowniczych statków.

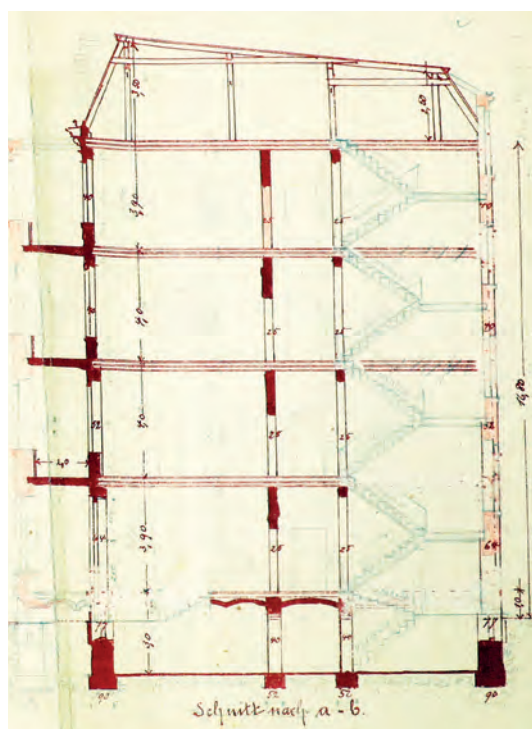
⁷³ APS, AMSPB, 48, s. 2.

⁷⁴ APS, AMSPB, 48, s. 21–23, 192–194.

⁷⁵ APS, AMSPB, 48, s. 55–58.

Rycina 15. Elewacja kamienicy od strony ul. Wielkopolskiej, 1892, APS, AMSPB, 48

Rycina 16. Przekrój kamienicy, 1892,
APS, AMSPB, 48

Hand-drawn architectural floor plan of the first floor (Erstes Obergeschoss) of a building. The plan shows a complex layout of rooms, corridors, and a staircase. Rooms are labeled in German, including 'Stube' (bedroom), 'Salon', 'Küche' (kitchen), 'Wohnzimmer' (living room), 'Badezimmer' (bathroom), 'Korridor' (corridor), 'Treppenhaus' (staircase), 'Keller' (cellar), 'Küche' (kitchen), 'Wohnzimmer' (living room), 'Badezimmer' (bathroom), 'Korridor' (corridor), 'Treppenhaus' (staircase), 'Keller' (cellar). Dimensions are given in meters (m) and centimeters (cm). The plan is drawn on a grid with red lines indicating walls and blue lines indicating doors and windows. The overall shape is irregular, with a central corridor connecting various rooms. The drawing is a technical sketch, likely for a building project.

69

zrezygnował (zurückgetreten) z prowadzenia inwestycji i sprzedał działkę wraz z planami budynku i zezwoleniem na budowę maszyniście Schultzowi (Locomotivführer). Nowy właściciel działki zlecił w listopadzie 1893 roku doprojektowanie do istniejących planów budynku balkonów między werandami⁷⁶.

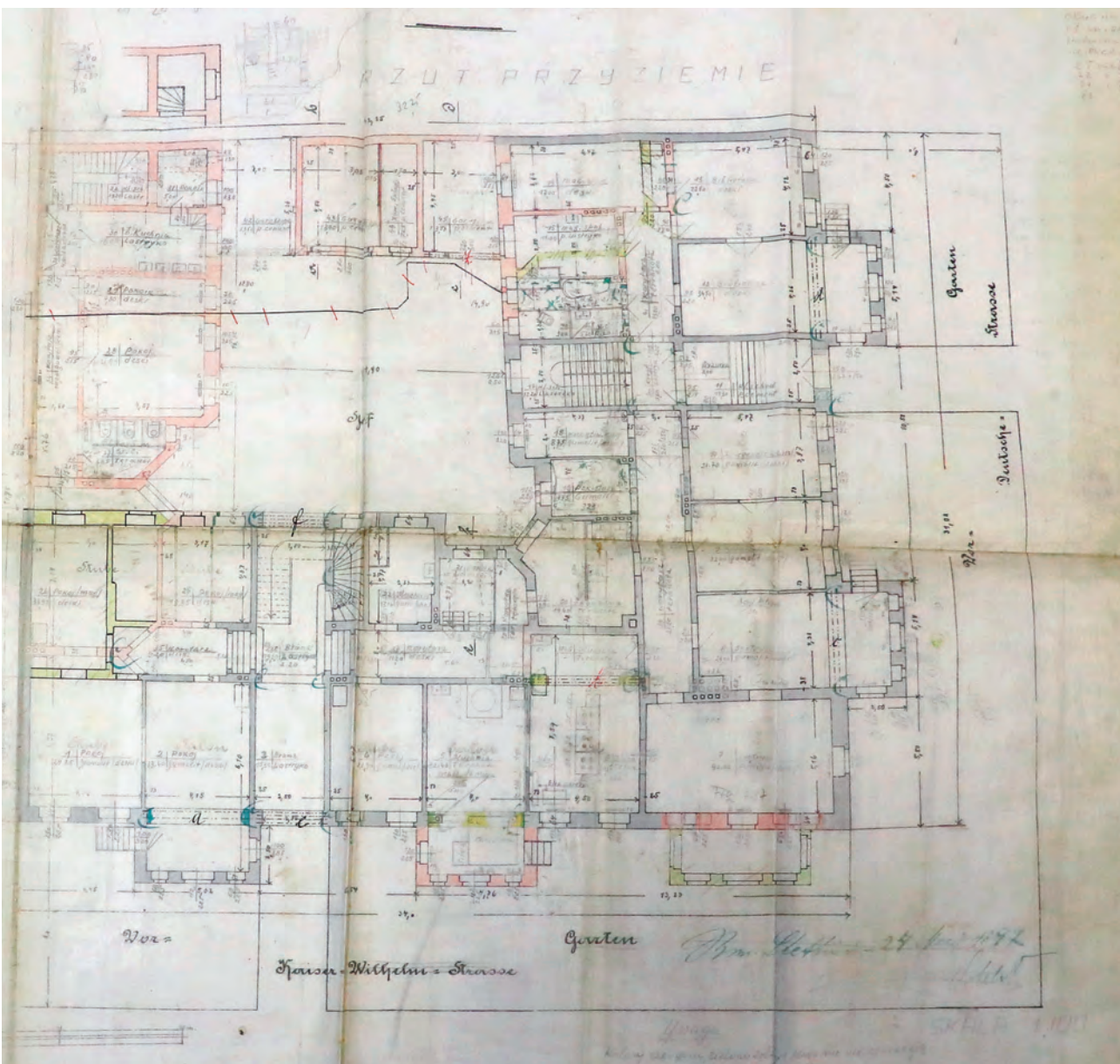
Budowę kamiennicy rozpoczęto pod koniec lata 1894 roku, ale już we wrześniu tegoż roku prace zatrzymano na etapie budowy piwnic. Przyczyną było przeprojektowanie parteru budynku. Na początku nowy właściciel zamierzał pomniejszyć powierzchnię restauracji, wydzielając z niej powierzchnię na dwa niewielkie sklepy. Ostatecznie odstąpił od tego planu i zdecydował, aby na opisanej powierzchni zaprojektować kolejne dwa mieszkania (jak na wyższych kondygnacjach, razem 16 dużych mieszkań). Jak się później okazało, maszynista Schultz również nie udźwignął finansowo planowanej inwestycji. Działkę, plany i rozgrzebaną budowę przejął wówczas mistrz budowlany Theodor Wohlfarth (Baumeister). To on ostatecznie w kwietniu 1897 roku przeprojektował kamienicę (ryc. 18). Na przeprojektowany obiekt mający już wyłącznie mieszkania uzyskał w maju 1897 roku nową zgodę szczecińskiego Nadzoru Budowlanego⁷⁷. W lecie tegoż roku wznowiono budowę kamienicy, co nadzorował już nowy jej właściciel – mistrz budowlany Wohlfarth. W trakcie budowy przeprojektowano jeszcze układ toalet w budynku. Prace budowlane zakończono w 1898 roku. Mistrz budowlany Theodor Wohlfarth, który doprowadził do wybudowania kamiennicy, sprzedał ją w 1900 roku szczecińskiemu kupcowi i przedsiębiorcy Hugonowi Bischoffowi. W 1909 roku, najpewniej z powodu bankructwa Bischoffa, obiekt został wystawiony na licytację za 13 656 marek. Kamienicę nabył wówczas (w 1910 r.) kupiec, potem urzędnik bankowy, wreszcie dyrektor banku Karl Böttcher. Księgi adresowe wskazują, że był on właścicielem omawianego obiektu do połowy lat czterdziestych XX wieku (ryc. 19, 20)⁷⁸.

Na koniec warto zastanowić, kto mieszkał w opisanym wyżej budynku. Generalnie trzeba stwierdzić, że według ksiąg adresowych mieszkańcy kamienicy należeli do wyższych bądź średnich warstw mieszczaństwa szczecińskiego. Na przykład

⁷⁶ APS, AMSPB, 48, s. 63–64.

⁷⁷ APS, AMSPB, 48, s. 108–110.

⁷⁸ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1940*, Stettin 1940, s. 78.

Rycina 18. Rzut parteru kamienicy po przeróbkach, 1897, APS, AMSPB, 48

w pierwszej dekadzie XX wieku mieszkał tu Emil Stoewer, jeden z ówczesnych współwłaścicieli (wraz z bratem Bernhardem) szczecińskiej fabryki samochodów Stoewer. W omawianej kamiennicy (do 1945 r.) mieszkało także kilku znaczących kupców, m.in. Karl Laube (1910), August Oestreich (1910), Georg Bolcke (1920), Hans Kirstein (1920), Georg Nimtz (1920), Paul Kochem (1930) oraz Ernst Blum (1940), a także przedsiębiorca budowlany Paul Rose (1910). Odnotować należy tu jeszcze kilku urzędników (urzędnik stanu cywilnego Berger – 1910 r., miejski inspektor budowlany Henrich Wutze – 1920 r., radca budowlany Franz Kiesow – 1930 r., miejski radca budowlany H. Schultze – 1940 r., księgowy Ernst Rätke – 1940 r.); prawników (mecenas Wilhelm Böddeker – 1920 r., tajny radca prawny Ernst Rusche – 1920 r., radca sądu krajowego Rudolf Wieland – 1920 r., radca sądu krajowego J. Müller – 1930 r., mecenas Rudolf Wieland – 1930 r.); wojskowych (kpt. Conrad Liebenberg – 1920 r., mjr Martin Hofer – 1940 r.); duchownych (pastor H. Hoppe – 1910 r.); bankierów (Ernst Werner – 1930 r.) oraz lekarzy (Werner Scharff – 1940 r.). Wreszcie zamieszkiwało tu kilku rentierów żyjących ze zgromadzonego kapitału oraz kilka bogatych wdów⁷⁹. Ponadto przed II wojną światową w kamiennicy krótko działał brytyjski wicekonsulat, a potem biuro architektoniczne.

2.3. Wydziały

2.3.1. Wydział Ekonomii Finansów i Zarządzania

Budynek Wydziału Ekonomii Finansów i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego, mieszczący obecnie Instytut Ekonomii i Finansów oraz Instytut Gospodarki Przemysłowej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej, położony przy dzisiejszej ul. Adama Mickiewicza 64 (Kreckowerstraße) powstał podczas I wojny światowej. Inwestycję na opisaną działkę przeznaczoną od początku dla Prowincjonalnego Zakładu dla

⁷⁹ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1930*, Stettin 1930, s. 72; *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1940*, Stettin 1940, s. 78.

Głuchoniemych (Provinzial-Taubstummenanstalt)⁸⁰ rozpoczęto jesienią 1913 roku od wzniesienia niewielkiego obiektu gospodarczego do przechowywania różnego rodzaju sprzętów⁸¹. Natomiast projekt głównego budynku zakładu został sporządzony w marcu 1914 roku przez miejscowego architekta Bernharda Köhna⁸². Jeszcze w marcu został on sprawdzony przez krajowego mistrza budowlanego Neringa (Landesbaumeister), a w czerwcu tegoż roku zatwierdził go szczeciński Nadzór Budowlany w osobie inspektora Wagnera⁸³. Jednocześnie w czerwcu 1914 roku inwestor obiektu otrzymał zgodę na rozpoczęcie inwestycji.

Potężny budynek został ustawiony na łagodnym wzgórzu krótszym bokiem do ul. Adama Mickiewicza. Z tej strony miał reprezentacyjną wieżę z zegarem, a jego główny korpus ciągnął się w głąb parceli (ryc. 21, 22, 23). Obiekt został przykryty wysokim łamanym dachem. Po jednej stronie budynku zaprojektowano plac zabaw i plac do gimnastyki na wolnym powietrzu. Po drugiej stronie (od ul. Kazimierza Twardowskiego, Jahnstraße) założono ogród i działkę warzywną⁸⁴. Zakład dla głuchoniemych łączył w sobie dwie funkcje. Po pierwsze, był specjalistyczną szkołą kształcącą głuchoniemych uczniów na poziomie podstawowym; po drugie, pełnił funkcję internatu przynajmniej dla części swoich wychowanków. Wobec tak określonych zadań projekt zakładał, że budynek będzie trzykondygnacyjny z wysokim przyziemiem i zagospodarowanym poddaszem. W przyziemiu zaprojektowano mieszkanie dla woźnego (trzy pokoje i kuchnia), wielką kuchnię przygotowującą potrawy dla wychowanków, jadalnię, łazienki z wannami, magazyny żywności, kotłownię i pomieszczenie do przechowywania opału. Parter zajmowało sześć klas oraz osobne pomieszczenia do prac ręcznych wykonywanych przez chłopców i dziewczynki. Znajdowały się tu również sala gimnastyczna, gabinet dyrektora, pokój administracyjny

⁸⁰ O opiece nad osobami głuchoniemymi na Pomorzu zob. *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern*, von Landeshauptmann der Provinz Pommern, Stettin 1926, s. 64–67 oraz por. *Provinzial-Taubstummenschule in Stettin*, von Goltzsch, Schultz, Bötticher, Stettin 1854, s. 3–38.

⁸¹ APS, AMSPB, 204, s. 1–7.

⁸² Rafał Makała skłania się do tego, że architektem obiektu był Emil Drewes; tegoż, *Między prowincją a metropolią. Architektura Szczecina w latach 1891–1918*, Szczecin 2011, s. 195–196; podobnie uważa Maria Łopuch, zob. tejże, *Szczecin Pogodno*, Szczecin 2010, s. 190, 254.

⁸³ APS, AMSPB, 204, s. 9–12.

⁸⁴ APS, AMSPB, 204, s. 36, 44.

Neubau
der Provinzial-Taubstummenanstalt
zu Stettin.

Ansicht von Süden.
Nr. 1000

Rycina 21. Elewacja południowa Zakładu dla Głuchoniemych od strony podwórzka, 1914
APS, AMSPB, 204

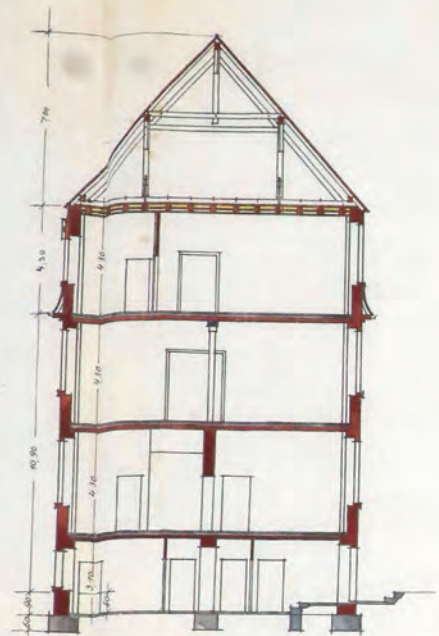
Neubau
der Provinzial-Taubstummenanstalt
zu Stettin.

Ansicht von Osten.
Nr. 1001

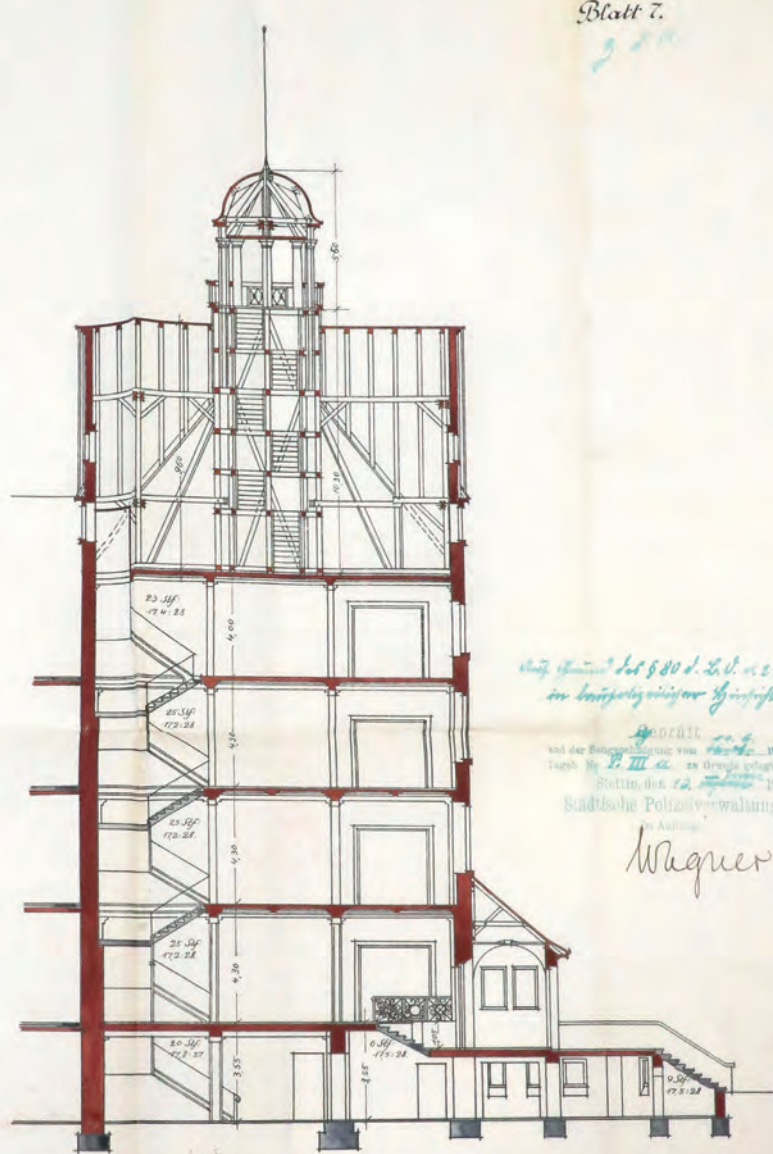

Rycina 22. Elewacja Prowincjonalnego Zakładu dla Głuchoniemych
od strony ul. Kazimierza Twardowskiego, 1914, APS, AMSPB, 204

Blatt 7.

Schnitt: G - S.

Schnitt: E - F.

Neubau
Provinzial-Taubstummenanstalt
zu Stettin.

Stettin, den 24. März 1914.

Der Baubherr:

Stettin, den 24. März 1914.

Der Landesbauplatzmann der Provinz Pommern

Wagner

i pokój nauczycielski, liczne węzły sanitarne oraz szatnie (ryc. 24). Na pierwszym piętrze umieszczono sześć klas, świetlicę, aulę, bibliotekę, sypialnie wychowanków z umywalniami oraz węzły sanitarne. Drugie piętro zostało podzielone na siedem klas, osobną salę do nauki rysunków, a także sypialnie dla wychowanków, umywalnie i węzły sanitarne (ryc. 25). Natomiast poddasze zajmowały wyłącznie sypialnie dla dziewczynek oraz węzły sanitarne⁸⁵.

Dodatkowo przy obiekcie głównym zakładu od strony ul. Adama Mickiewicza zaprojektowano powiązany z nim, choć osobny, niewielki piętrowy budynek mieszczący mieszkanie służbowe dyrektora placówki. Złożone było ono z trzech pokoi, kuchni i spiżarki na parterze oraz czterech pokoi, łazienki i pokoju dla służącej na piętrze. Mimo uzyskania zgody latem 1914 roku prace ze względu na wybuch I wojny światowej przebiegały niezbyt intensywnie i dopiero pod koniec 1915 roku obiekt został wzniesiony, jednak wykańczanie zakładu ciągnęło się jeszcze na początku 1916 roku⁸⁶. Dodatkowo w 1916 roku przesunięto granicę działki od strony ul. Adama Mickiewicza, określając precyzyjnie linie zabudowy, oraz otoczono całość posesji płotem. Przebudowano także wzniesiony w 1913 roku niewielki budynek gospodarczy, przekształcając go w miejsce hodowli kur, świń, i kóz⁸⁷ (ryc. 26).

Podczas I wojny światowej w związku z coraz większym niedoborem produktów żywnościowych własna hodowla i własny warzywniak ułatwiały utrzymanie dzieci mieszkających w internacie placówki. W 1919 roku zbudowano w ogrodzie, wykorzystując naturalną skarpę, piwnicę do przechowywania warzyw⁸⁸ (ryc. 27). Natomiast wspomniany wyżej niewielki budynek gospodarczy z 1913 roku przebudowano kolejny raz w 1926 roku, podpiwniczając go, dodając toalety oraz czyniąc z niego tradycyjny magazynek zakładu⁸⁹. W latach 1928–1929 w związku z wytyczeniem linii zabudowy wzdłuż dzisiejszej ul. Kazimierza Twardowskiego zbudowano nowe ogrodzenie otaczające całą posesję, a od strony ul. Adama Mickiewicza przebudowano

⁸⁵ APS, AMSPB, 204, s. 37–41.

⁸⁶ J. Sarnow, *Die Anstalten der Provinz*, w: *Pommern. Seine Entwicklung und seine Zukunft*, von E. Köhrer, Berlin 1924, s. 22.

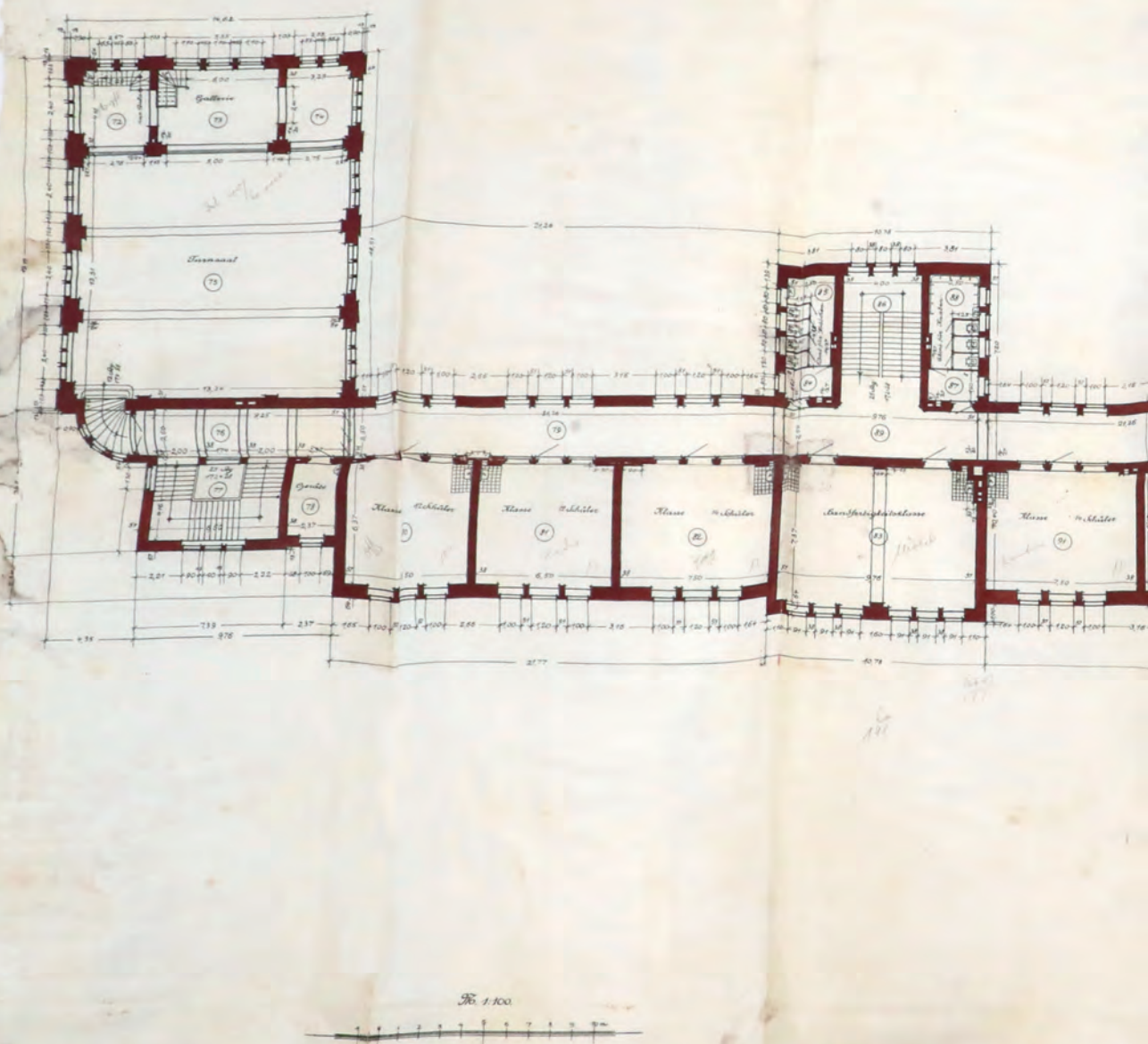
⁸⁷ APS, AMSPB, 204, s. 34, 35.

⁸⁸ APS, AMSPB, 204, s. 55, 57–58.

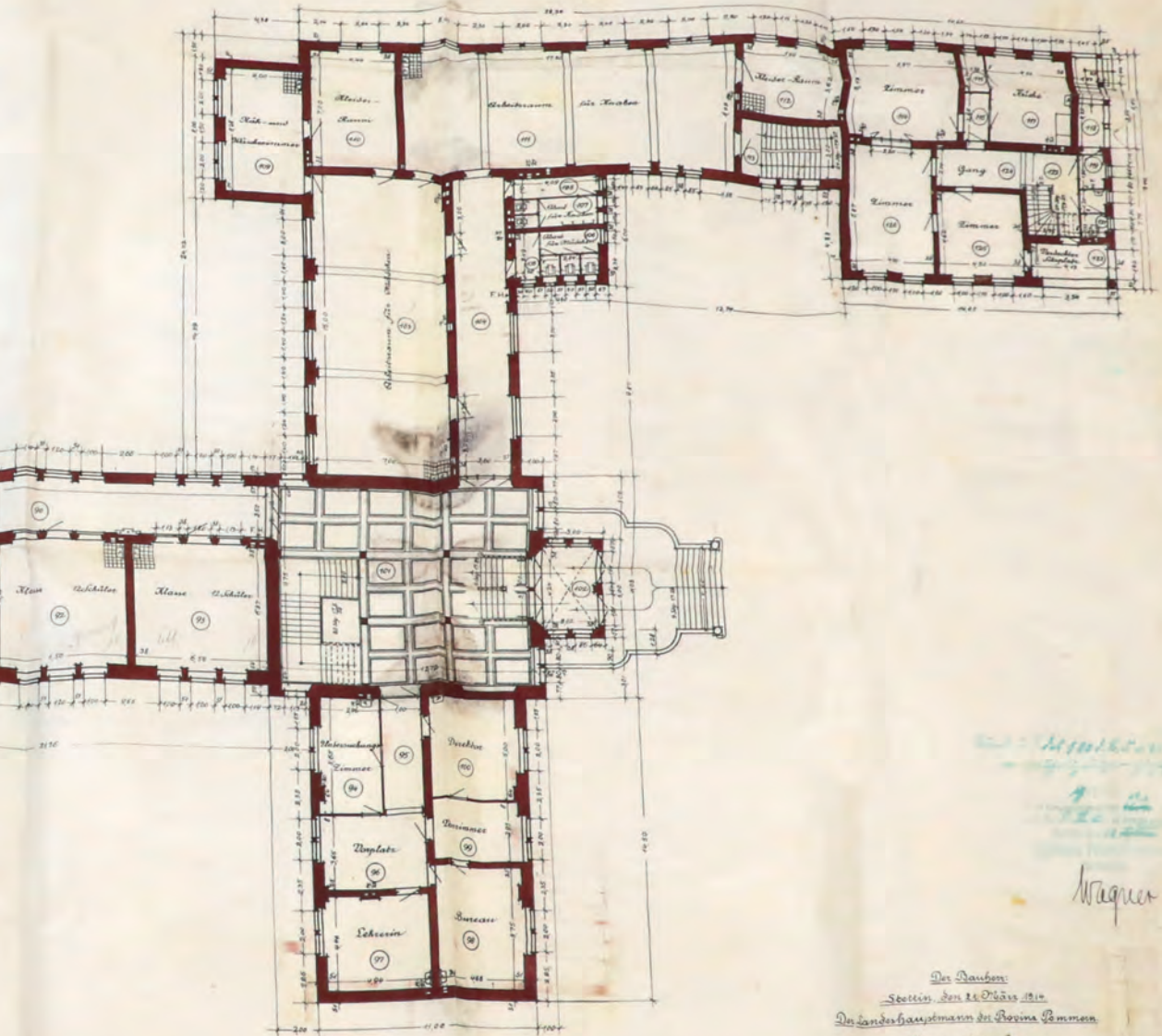
⁸⁹ APS, AMSPB, 204, s. 62–63.

der Provinzial-Taubstummenanstalt
zu Kottlin.

Grundriß des Erdgeschosses.
Nr. 100

Rycina 24. Rzut parteru budynku, 1914, APS, AMSPB, 204

Wagner

Der Baubau:
Geometrisch, den 22. März 1910
Der Landesbauplanm. der Provinz Hannover
Johann Heide

Die Bauleitung:
Geometrisch, den 22. März 1910
Der Landesbauplanm. der Provinz Hannover
Körner

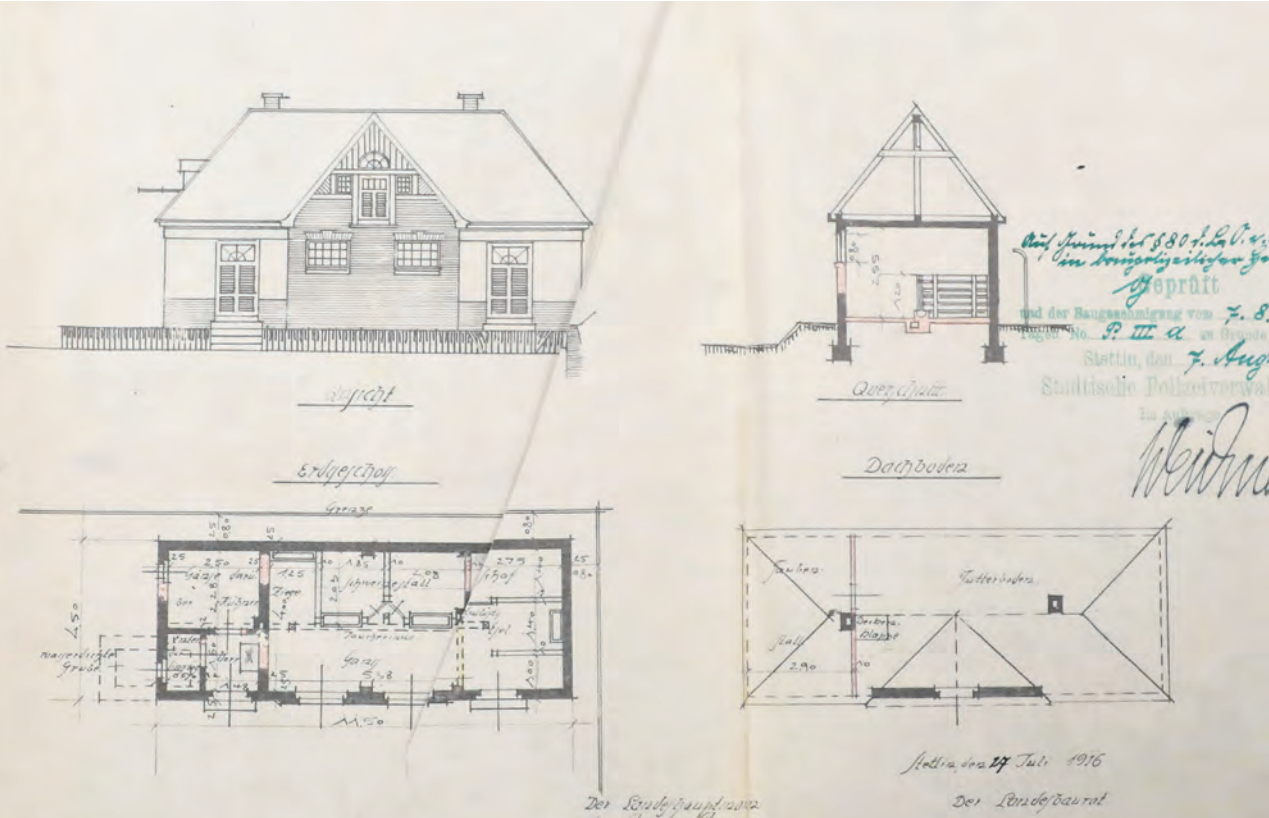
Kerkare
des Provinzial-Laubhummennstalt
zu Stettin.

Grundriß des I. Stockwerkes
NO. 1001.

Rycina 25. Rzut drugiego piętra budynku, 1914, APS, AMSPB, 204

Rycina 26. Przebudowa obiektu pomocniczego przy Prowincjonalnym Zakładzie dla Głuchoniemych na cele hodowlane, 1916, APS, AMSPB, 204

Der Entwurf
wurde durch den
Architekten Herrn
Dr. med.
F. S.
und der Baugewerkung von
F. S.
Prüfung No. P. III a. in
Stettin, den 7. August
Städtische Polizeiverwaltung
in Stettin
Weidner

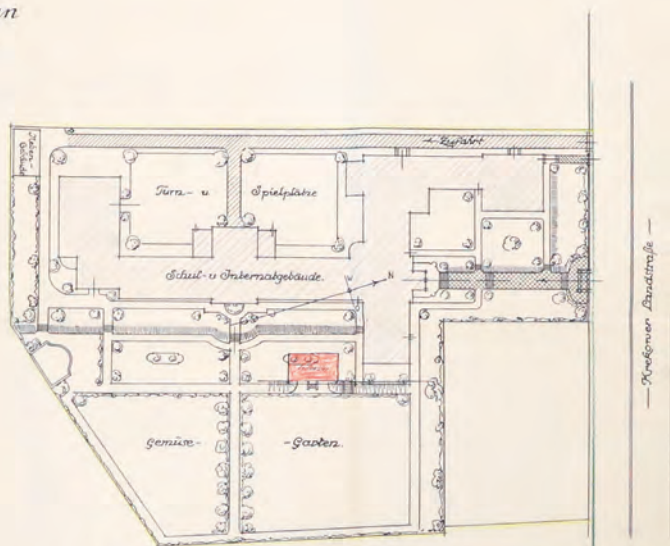
Der Entwurf
wurde durch den
Architekten Herrn
Dr. med.
F. S.
und der Baugewerkung von
F. S.
Prüfung No. P. III a. in
Stettin, den 7. August
Städtische Polizeiverwaltung
in Stettin
Weidner

Provinzial-Taubstummenanstalt

zu Stettin.

Lageplan

M. 1:500.

Rycina 27. Położenie budynku Prowincjonalnego Zakładu dla Głuchoniemych na parceli (na czerwono zaznaczona piwnica warzywna), 1919, APS, AMSPB, 204

Rycina 28. Prowincjonalny Zakład dla Głuchoniemych od strony ul. Adama Mickiewicza, 1926
Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern, von Landeshauptmann der Provinz Pommern, Stettin 1926

Rycina 29. Prowincjonalny Zakład dla Głuchoniemych od strony boiska szkolnego, ok. 1924, E. Köhrer, *Pommern. Seine Entwicklung und seine Zukunft*, Berlin 1924

główne wejście i dobudowano dodatkowe⁹⁰ (ryc. 28, 29). W 1936 roku na posesji Prowincjonalnego Zakładu dla Głuchoniemych, który funkcjonował do początku 1945 roku, powstał schron przeciwlotniczy (Schutzraum, Erdbunker)⁹¹.

2.3.2. Wydział Humanistyczny, Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia, Wydział Prawa i Administracji

Należące do Wydziału Humanistycznego Instytut Językoznawstwa oraz Instytut Literatury i Nowych Mediów, jak również Instytut Nauk o Kulturze Fizycznej tworzący Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia, wreszcie część Wydziału Prawa i Administracji oraz wchodząca w skład sieci bibliotecnej Uniwersytetu Szczecińskiego Biblioteka Międzywydziałowa znajdują się na terenie dawnego kompleksu koszarowego przy dzisiejszej al. Piastów 40b (Barnimstraße). Teren ten od czasów lokacji Szczecina (1243) stanowił jego własność i rozciągały się tu miejskie pola, z których

⁹⁰ APS, AMSPB, 204, s. 74–75, 80.

⁹¹ APS, AMSPB, 204, s. 81–88.

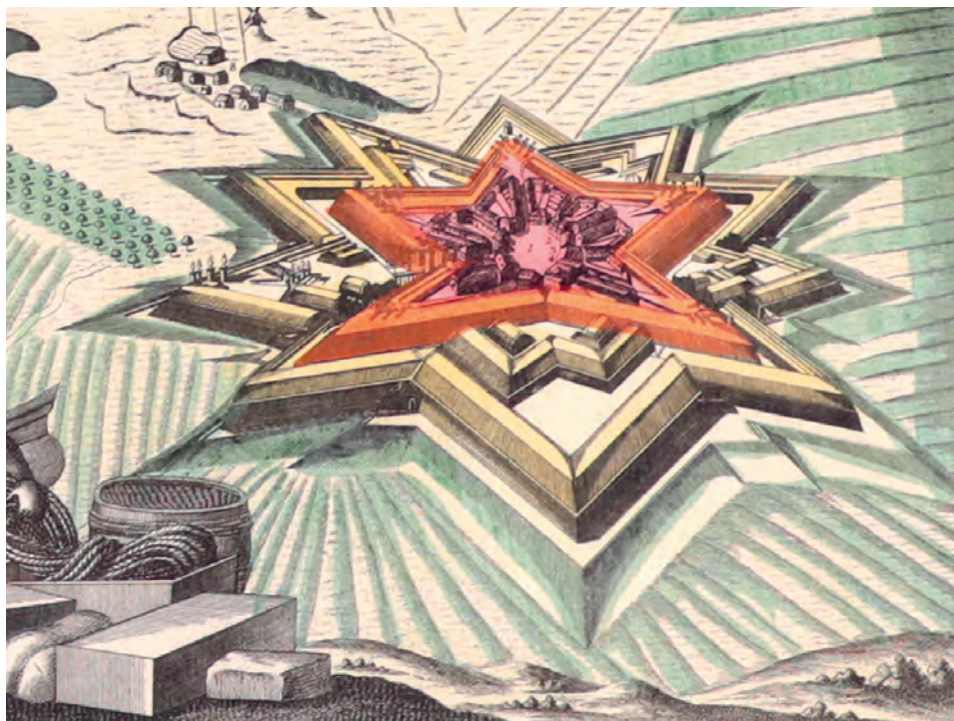
zwożono zboże do szczecińskich spichlerzy. Zmiany zaczęły zachodzić w tym miejscu dopiero w XVII wieku, kiedy Pomorze zostało zajęte przez Szwedów (od 1630 r.), a ci ostatni postanowili ufortyfikować Szczecin. Zasadniczy zrąb szwedzkich fortyfikacji powstał do końca wojny trzydziestoletniej (tj. do 1648 r.). Wraz z nimi na tym obszarze zbudowano niewielki szaniec gwiaździsty osłaniający wały twierdzy od strony południowo-zachodniej⁹². Oblężenia Szczecina w 1659 roku przez wojska cesarskie i brandenburskie, a następnie w latach 1676–1677 przez oddziały brandenburskie, w końcu w 1713 roku przez wojska rosyjskie, zmieniały czasowo ten teren w pole bitwy⁹³. Ostatecznie w 1721 roku, po przejściu Szczecina przez Prusaków, król pruski Fryderyk Wilhelm I podjął decyzję o rozbudowie twierdzy. Jej architektem został inżynier wojskowy pochodzący z Holandii Gerhard Cornelius van Wallrave, będący pułkownikiem, a potem generałem w służbie pruskiej. Od 1724 roku trwały w Szczecinie intensywne prace nad rozbudową szwedzkich dzieł fortecznych. Obok wzmocnienia wałów wzniesiono wówczas Fort Leopold osłaniający miasto i port od północy (którego reliktem są dziś Wały Chrobrego) oraz Fort Wilhelm chroniący Szczecin od zachodu. Zdecydowano się także na przekształcenie dotychczasowego szaniec gwiaździsty w Wielki Fort Gwiaździsty. To najsilniejsze dzieło forteczne szczecińskiej twierdzy wzniesione w latach 1730–1740 stanowiło niezależny element umocnień. Właściwie Wielki Fort Gwiaździsty, nazwany od początku jego budowy Fortem Prusy, był niezależnym od Szczecina miasteczkiem wojskowym, w którym obok żołnierzy garnizonu mieszkali także ich rodziny oraz bardzo liczni rzemieślnicy wraz z rodzinami⁹⁴ (ryc. 30). Do niedawna od strony al. Powstańców Wielkopolskich widać było wydatne skarpy dawnego Fortu Prusy, obecnie zasłonięte i po części zabudowane domami mieszkalnymi.

Szczecińska twierdza została z łatwością zajęta w 1806 roku przez lekką kawalerię generała Antoine’a Lasalle’a w czasie wojny francusko-pruskiej (1806–1807). Kolejne oblężenie twierdzy bronionej tym razem przez Francuzów miało miejsce w 1813 roku. Mimo podejmowanych prób Prusakom długo nie udawało się zdobyć Szczecina. Dopiero klęska wojsk francuskich w bitwie narodów pod Lipskiem

⁹² M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście, Nowe Miasto*, Szczecin 2015, s. 148, 150.

⁹³ *Dzieje Szczecina*, t. 2: *Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Warszawa–Poznań 1985, s. 424–429, 450–452.

⁹⁴ Tamże, t. 2, s. 494–497.

Rycina 30. Fort Prusy, według Matthäusa Seuttera, ok. 1740, BG US, sygn. I kn. 152

w październiku 1813 roku spowodowała kapitulację załogi francuskiej. Pierwsze dziesięciolecie XIX wieku to dalsze wzmacnianie przez Prusaków szczecińskiej twierdzy. Największe zmiany w jej strukturze przyniosło jednak doprowadzenie do Szczecina w 1843 roku linii kolejowej z Berlina oraz związana z tym podjęta w 1845 roku decyzja budowy tzw. Nowego Miasta. Administracja wojskowa z trudem dała się przekonać do przebudowy południowej części twierdzy. Stało się to bez naruszenia dzieł fortecznych Fortu Prusy.

Od początku drugiej połowy XIX wieku coraz częściej zaczęto podkreślać przestarzały charakter twierdzy szczecińskiej, która dodatkowo dusiła swobodny rozwój gospodarczy miasta. Bezpośrednim impulsem do likwidacji umocnień fortecznych stała się zwycięska dla Prus wojna francusko-pruska (1870–1871) i powstanie Cesarstwa Niemieckiego (1871). W tej sytuacji w 1873 roku zapadła ostateczna decyzja o likwidacji szczecińskiej twierdzy. Większość wałów wówczas splantowano,

w tym będące częścią fortów Leopold i Wilhelm, a ich obszar został włączony w granice miasta. Inaczej postąpiono z terenami należącymi do Fortu Prusy, które pozostawiono wojsku. Z czasem powstał tu zespół koszar przeznaczonych dla różnych jednostek szczecińskiego garnizonu wraz z niezbędną infrastrukturą uzupełniającą w postaci lazaretu, piekarni, pralni, magazynów oraz obiektów wykorzystywanych przez służby kwatermistrzowskie i administracyjne. Budową koszar i budynków służących wojsku zajmowała się po 1873 roku Garnizonowa Administracja Budowlana (Garnison-Bauverwaltung)⁹⁵, która podlegała bezpośrednio Intendenturze 2. Korpusu Armii Cesarskiej (Intendantur II. Armee-Corps)⁹⁶. Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych budownictwo koszarowe w garnizonie szczecińskim nadzorował inspektor budownictwa militarnego Held, który poza samym Szczecinem kontrolował także budowy na rzecz wojska w Gartz n. Odrą, Goleniowie, Nowogardzie, Pasewalku, Pyrzycach i Stargardzie⁹⁷. Jednak już na początku lat osiemdziesiątych ze względu na dużą liczbę inwestycji w Szczecinie pole działania inspektora Helda ograniczono jedynie do garnizonu szczecińskiego (Garnison-Bau-Inspektor zu Stettin)⁹⁸. Po I wojnie światowej jednostki stacjonujące w Szczecinie i na Pomorzu tworzyły tzw. Okręg Wojskowy nr 2 (Wehrkreiskommando II)⁹⁹.

Obszar, na którym stoją obecnie budynki należące do Wydziału Humanistycznego, Wydziału Kultury Fizycznej i Zdrowia, części Wydziału Prawa i Administracji oraz Biblioteki Międzywydziałowej, długo nie był zabudowywany. Jeszcze w 1897 roku rozciągał się tu plac ćwiczeń z prowizorycznymi szopami¹⁰⁰ (ryc. 31). Nowe budynki koszarowe wzniesiono w tym miejscu w latach 1901–1908, a ich architektem był najprawdopodobniej radca budowlany garnizonu Moritz von Hellwich¹⁰¹.

⁹⁵ APS, RS, 7436, s. 301–305, 370–371.

⁹⁶ APS, RS, 7436, s. 477–478.

⁹⁷ APS, RS, 7436, s. 467.

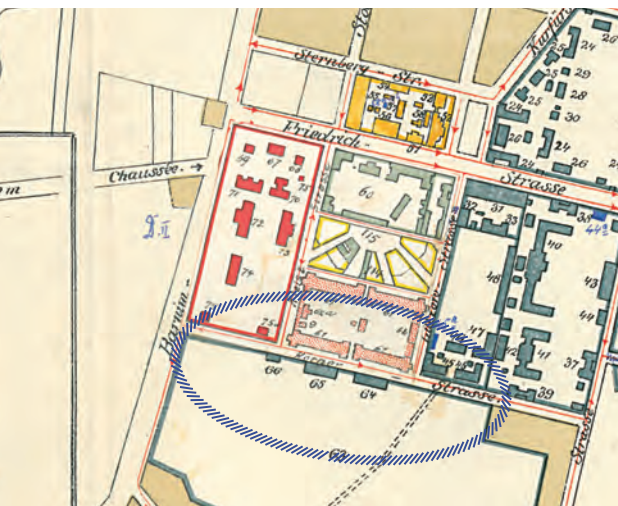
⁹⁸ APS, RS, 7436, s. 521–523.

⁹⁹ Obszar ten obejmował poza Pomorzem także garnizony na terenie tzw. Marchii Granicznej Poznania – Prusy Zachodnie w Meklemburgii i Szlezwiku Holsztynie oraz w Hamburgu i Lubece, zob. E. Murawski, *Stettin als Truppenstandort*, „Nachrichtenblatt”, Jg. 8, Nr. 20, s. 5–6.

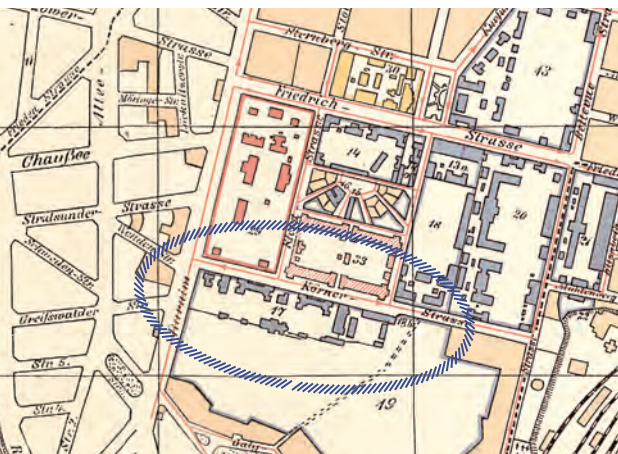
¹⁰⁰ *Lage-Pläne der Garnison-Städte im Bereiche des II. Armee-Corps*, Berlin 1897, k. 18–19.

¹⁰¹ R. Makala, *Między prowincją...*, s. 187–188. Jest również możliwe, że obiekty koszarowe Wiktorii I wybudowano w latach 1898–1899.

W nowych koszarach nazwanych Wiktoria I (Victoria-Kaserne I) stacjonowały 1. i 3. kompania 34. Pułku Fuzylierów Królowej Wiktorii Szwedzkiej (34. Füsilier-Regiment Königin Victoria von Schweden). Jednostka ta należała do najbardziej elitarnych w pruskiej armii, miała tradycje XVIII-wieczne, a patronką pułku była wcześniej wymieniona królowa¹⁰². Budynek koszar Wiktoria I zostały wzniesione wzdłuż ul. gen. Józefa Sowińskiego (Körnerstraße)¹⁰³ (ryc. 32).

Rycina 31. Miasteczko wojskowe w Szczecinie, niezabudowany obszar koszar Wiktoria I, 1897, *Lage-Pläne der Garnison-Städte im Bereiche des II. Armee-Corps*, Berlin 1897

Rycina 32. Koszary Wiktoria I, 1910 *Garnisonpläne des II. Armeekorps*, Stettin 1910

¹⁰² M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście...*, s. 374; R. Makąła, *Między prowincją...*, s. 187.

¹⁰³ *Garnisonpläne des II. Armeekorps*, Stettin 1910, k. 32–33.

Pierwszym obiektem, który można zauważyć, idąc od strony al. Piastów, jest dawny budynek mieszkalny przeznaczony dla dwunastu rodzin oficerów, będący obecnie wydzielonym i nienależącym do uczelni Hostelem w Koszarach Wiktorii. Natomiast pierwszym zabudowaniem należącym dzisiaj do Uniwersytetu Szczecińskiego jest dawna zbrojownia i magazyn jednostki. To dwukondygnacyjny podpiwniczony budynek z centralną klatką schodową, po obu jej stronach znajdowały się pomieszczenia magazynowe na broń, amunicję oraz niezbędne jednostce materiały, w tym mundury. Miejsce to zajmuje obecnie Biblioteka Międzywydziałowa będąca częścią sieci bibliotecznej Uniwersytetu Szczecińskiego¹⁰⁴. Zasadniczą część koszar tworzą położone nieco dalej dwa duże dwuskrzydłowe obiekty (zbudowane w kształcie litery C). Są podpiwniczone, w partii głównej trzykondygnacyjne, a w skrzydłach bocznych czterokondygnacyjne z wysokimi dachami. To w nich kwaterowała część żołnierzy pułku (1. i 3. kompania). Każdy z budynków miał dwie boczne klatki schodowe, obszerne korytarze od strony ulicy, wzdłuż których umiejscowiono izby żołnierskie. Natomiast węzły sanitarne oraz pomieszczenia kancelaryjne ulokowano w skrzydłach bocznych każdego z obiektów. Dzisiaj pierwszy z budynków należy do Wydziału Humanistycznego, drugi do Wydziału Kultury Fizycznej i Zdrowia. Między nimi znajduje się znacznie mniejszy, trzykondygnacyjny i mający boczną klatkę schodową dawny budynek sztabu jednostki, w którym obecnie funkcjonuje Dziekanat Wydziału Humanistycznego. Za głównymi budynkami koszarowymi umiejscowiono salę ćwiczeń, w której żołnierze nabywali odpowiedniej sprawności fizycznej. Dzisiaj jest to sala gimnastyczna nadzorowana przez Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia. Dalej na terenie nienależącym już do uczelni znajdowały się kolejne obiekty będące dawniej częścią koszar Wiktorii I, usytuowane wzdłuż ul. gen. Józefa Sowińskiego. Były to budynki gospodarcze, dwie stajnie i garaże. Na tyłach opisanego założenia koszarowego (obecnie parking uczelniany), naprzeciwko sztabu wzniesiono spory budynek gospodarczy, a obok niego warsztaty naprawy broni, szopy magazynowe, dwie latryny i stajnię dla koni oficerów. Za opisanym założeniem koszarowym znajdował się plac ćwiczeń.

¹⁰⁴ R. Gaziński, *Dzieje miejsca*, w: *Remont Biblioteki Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin [b.d.], s. 11–13.

Po zakończeniu I wojny światowej 34. pułk fizylierów został rozwiązany (w 1919 r.), a jego tradycje przejął 5. pułk piechoty Reichswehry, którego 3. i 4. kompania stacjonowały w dawnych koszarach Wiktorii I. Najprawdopodobniej w połowie lat dwudziestych w koszarach zakwaterowano 2. Oddział Wojsk Łączności¹⁰⁵. To na potrzeby tej jednostki w latach 1926–1927 rozbudowano koszary, wznosząc za dawnym obiektem mieszkalnym (obecnie Hostel w Koszarach Wiktorii) nowy, podpiwniczony, dwukondygnacyjny budynek koszarowy z wysokim dachem. Opisywany obiekt ma centralne wejście, a kondygnacja parteru jest wyraźnie wyższa niż piętra. Budynek ten (obecnie w remoncie) należy do Wydziału Prawa i Administracji.

Rycina 33. Koszary Pruskie I, 1897, *Lage-Pläne der Garnison-Städte im Bereiche des II. Armee-Corps*, Berlin 1897

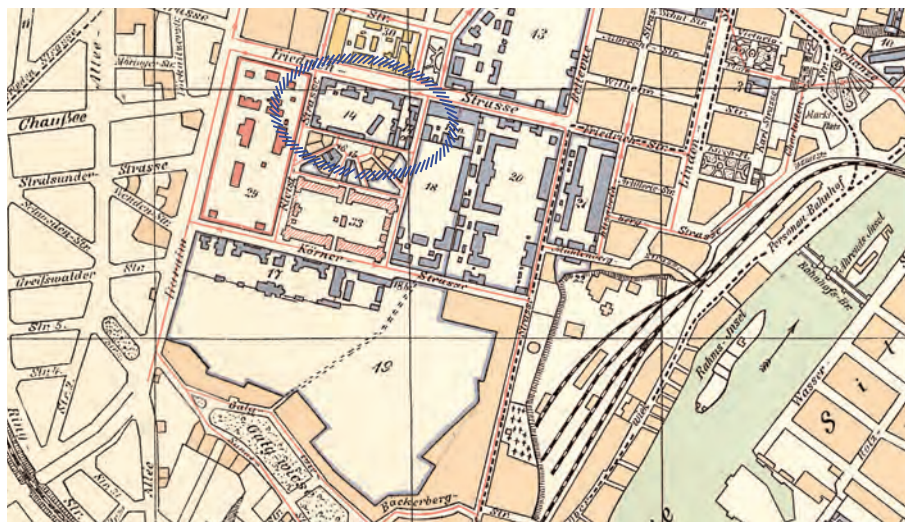
Poza koszarami Wiktorii I, ale na terenie Fortu Prusy, a później na obszarze zarządzanym przez wojsko znajdują się jeszcze dwa obiekty należące do Uniwersytetu Szczecińskiego. Pierwszym z nich jest budynek Wydziału Prawa i Administracji stojący przy ul. Gabriela Narutowicza 17a (Friedrichstraße). Na tym terenie, leżącym w centrum Fortu Prusy, zabudowania koszarowe znajdowały się jeszcze w czasach, gdy fort ten funkcjonował jako część szczecińskiej twierdzy¹⁰⁶. Zostały mocno rozbudowane w latach osiemdziesiątych XIX wieku, tworząc tzw. Pruskie Koszary I (Preußen-Kaserne I)¹⁰⁷ (ryc. 33). Należący do Wydziału Prawa i Administracji obiekt był wówczas głównym budynkiem koszarowym, w którym kwaterowali żołnierze szczecińskiego garnizonu. Zbudowany jako dwuskrzydłowy (w kształcie

¹⁰⁵ M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście...*, s. 376.

¹⁰⁶ *Stettin*, von Magistrat, Berlin–Halensee 1925, s. 31.

¹⁰⁷ *Lage-Pläne...*, k. 18–19.

Rycina 34. Koszary
Wiktoria II, 1910
Garnisonpläne
des II. Armeekorps
Stettin 1910

Rycina 35. Miasteczko
wojskowe w Szczecinie,
1910, *Garnisonpläne*
des II. Armeekorps
Stettin 1910

liter C) był w części korpusu trzykondygnacyjny, natomiast w skrzydłach bocznych czterokondygnacyjny. Miał dwie klatki schodowe, główną, reprezentacyjną, umieszczoną w skrzydle bocznym, oraz dodatkową prowadzącą do budynku od strony dziedzińca. Korytarze komunikacyjne w obiekcie poprowadzono od strony ulicy i to z nich wchodziło się do izb żołnierskich. W skrzydłach bocznych umieszczono węzły sanitarne, podręczne magazyny oraz kancelarie pododdziałów. W jego otoczeniu znajdowały się jeszcze trzy obiekty koszarowe, budynek gospodarczy, dom mieszkalny dla rodzin oficerów, sala ćwiczeniowa i dwie latryny (duża i mała). Obszar Pruskich Koszar I został na początku XX wieku przejęty przez 34. Pułk Fizylierów Królowej Wiktorii Szwedzkiej, tworząc koszary Wiktorii II (Victoria-Kaserne II)¹⁰⁸ (ryc. 34). W opisywanym budynku po stosownych przeróbkach zakwaterowano 2. kompanię 34. pułku fizylierów. Otoczenie obiektu nie uległo wówczas żadnym istotnym zmianom¹⁰⁹. Po zakończeniu I wojny światowej, gdy 34. pułk fizylierów rozwiązano, koszary Wiktorii II nadal pozostały w gestii wojska. Remilitaryzacja Niemiec w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku doprowadziła do tego, że i koszary Wiktorii II wypełniły się żołnierzami (ryc. 35).

Ostatni z uniwersyteckich obiektów położony na terenie dawnego Fortu Prusy to dzisiejsze Centrum Badań Strukturalno-Funkcjonalnych Człowieka, będące częścią Wydziału Kultury Fizycznej i Zdrowia, znajdujące się przy ul. Gabriela Narutowicza 17c. Tę część dawnego terenu wojskowego zajmował szpital garnizonowy. Nowoczesny jak na owe czasy szpital zbudowano dla szczecińskiego garnizonu w latach 1892–1894 i zajmował on obszar o wielkości około pięciu hektarów¹¹⁰. Większość tego terenu zajmują dzisiaj Wydział Technologii i Inżynierii Chemicznej oraz Wydział Techniki Morskiej i Transportu Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego, a główne obiekty szpitalne już nie istnieją. Natomiast dwukondygnacyjny budynek z czerwonej cegły, w którym funkcjonuje Centrum Badań Strukturalno-Funkcjonalnych Człowieka, był od początku istnienia szpitala garnizonowego szpitalną apteką i magazynem leków¹¹¹.

¹⁰⁸ M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście...*, s. 358.

¹⁰⁹ *Garnisonpläne...*, k. 32–33.

¹¹⁰ M. Łuczak, *Szczecin. Śródmieście...*, s. 376, 378.

¹¹¹ *Lage-Pläne...*, k. 18–19; *Garnisonpläne...*, k. 32–33.

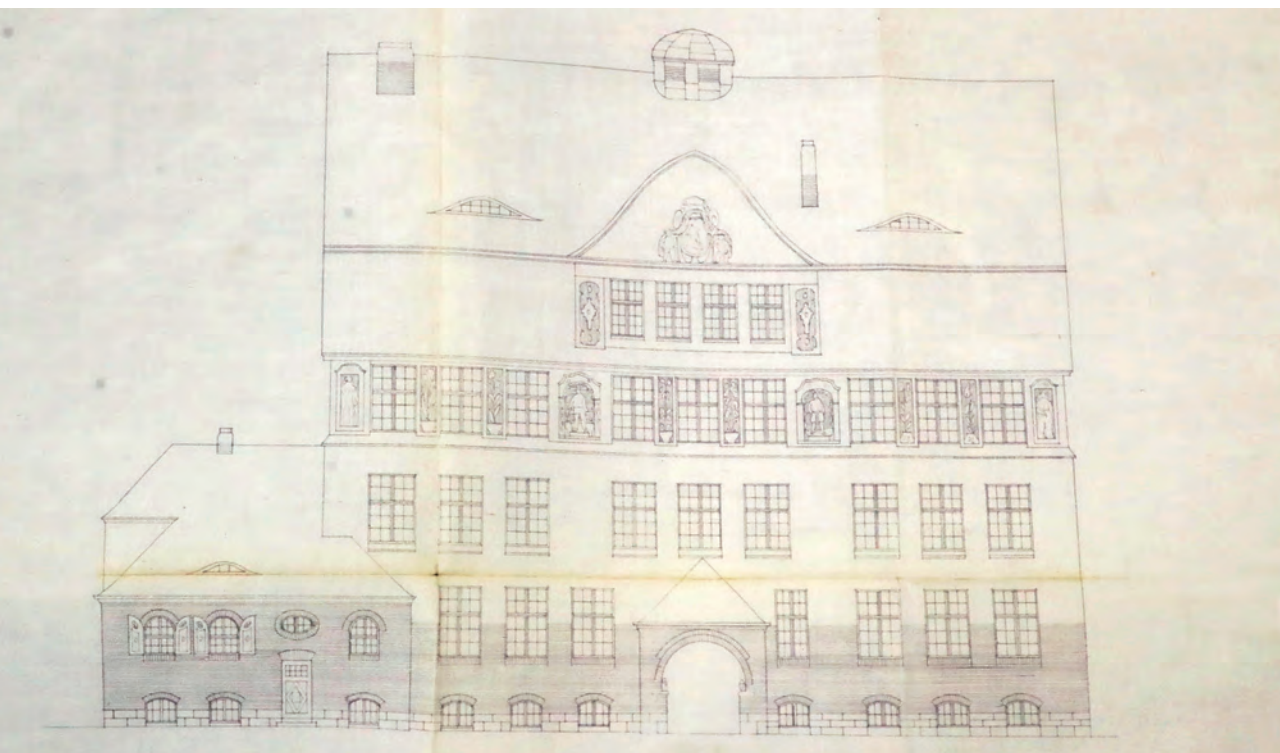
2.3.3. Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych

Budynek przy ul. Wielkopolskiej 15 mieści dzisiaj Instytut Matematyki oraz Instytut Fizyki będące częścią Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych Uniwersytetu Szczecińskiego. Dzieje tego obiektu sięgają początku XX wieku, gdy w Szczecinie zaczęto rozważać budowę kolejnej szkoły średniej. Nowy obiekt miał powstać na dużej działce między ulicami Wielkopolską (Deutsche Straße), Monte Cassino (Arndstraße), Mieczysława Niedziałkowskiego (Petrihofstraße) i al. Papieża Jana Pawła II (Kaiser-Wilhelm-Straße). Po etapie dyskusji latem 1907 roku rozpoczęły się przygotowania do zbudowania nowej szkoły realnej w Szczecinie. Ministerstwo do spraw Wyznaniowych, Szkolnych i Medycznych sugerowało, że sfinansuje całą budowę, o ile miasto będzie utrzymywać szkołę bez sięgania po wsparcie państwa. Ostatecznie zdecydowano, że nowa szkoła będzie mieć salę gimnastyczną, nowoczesny program nauczania, a nauczyciele będą utrzymywani ze środków państwowych. W maju 1908 roku, gdy dopiero powstawał projekt placówki, w szczecińskim magistracie zapadła decyzja, że nowa szkoła będzie nosić imię zmarłego w 1898 roku byłego kanclerza Rzeszy Ottona von Bismarcka, co zostało bez większych problemów zaakceptowane przez ministerstwo.

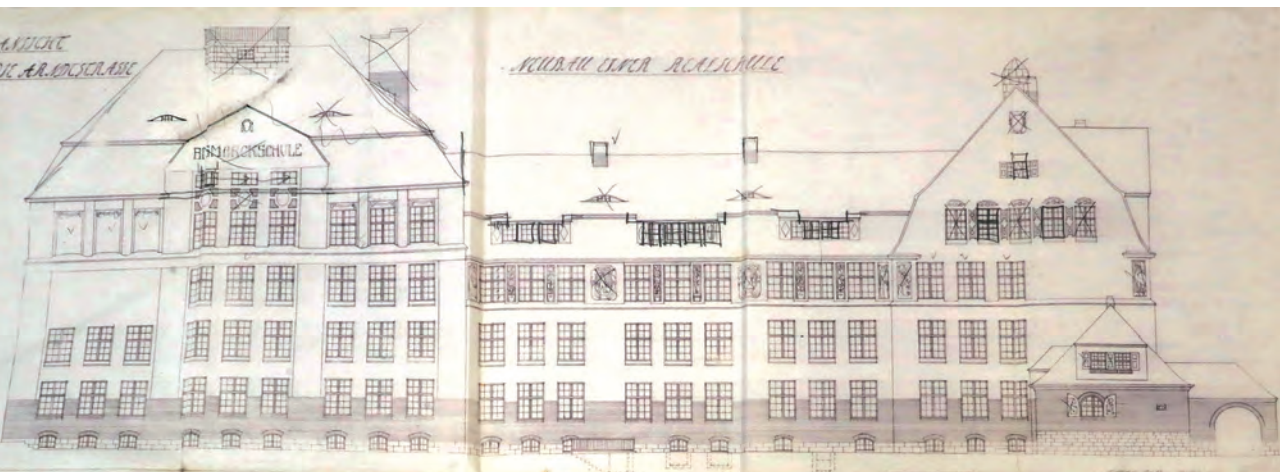
Projekt szkoły realnej (Realschule in Stettin, Bismarck Schule) powstał w pierwszej połowie 1908 roku w pracowni architekta Rudolfa Gille¹¹². W sierpniu 1908 roku został przedłożony do akceptacji szczecińskiemu Nadzorowi Budowlanemu. Planowana szkoła była trójskrzydłowym, nieregularnym, zbliżony rzutem do litery C budynkiem o czterech kondygnacjach (licząc z mansardą). Obiekt nakryto wysokimi łamanymi dachami. Do południowo-wschodniego narożnika budynku dostawiono niewielki parterowy domek woźnego lub stróża, przed którym wytyczono niewielki ogródek¹¹³ (ryc. 36, 37, 38). Projekt głównego gmachu gimnazjum obejmował rozbudowane piwnice, w których znajdowały się m.in. szatnie, toalety, magazynek sprzętu sportowego, magazyny ogólne, kotłownia i magazyn węgla oraz pomieszczenia do przechowywania rowerów. Na parterze zaprojektowano dziewięć

¹¹² APS, AMSPB, 4601, s. 35.

¹¹³ Por. R. Makąła, *Między prowincją...*, s. 162–166, autor podaje tu informację, że architektem obiektu był Adolf Stahl.

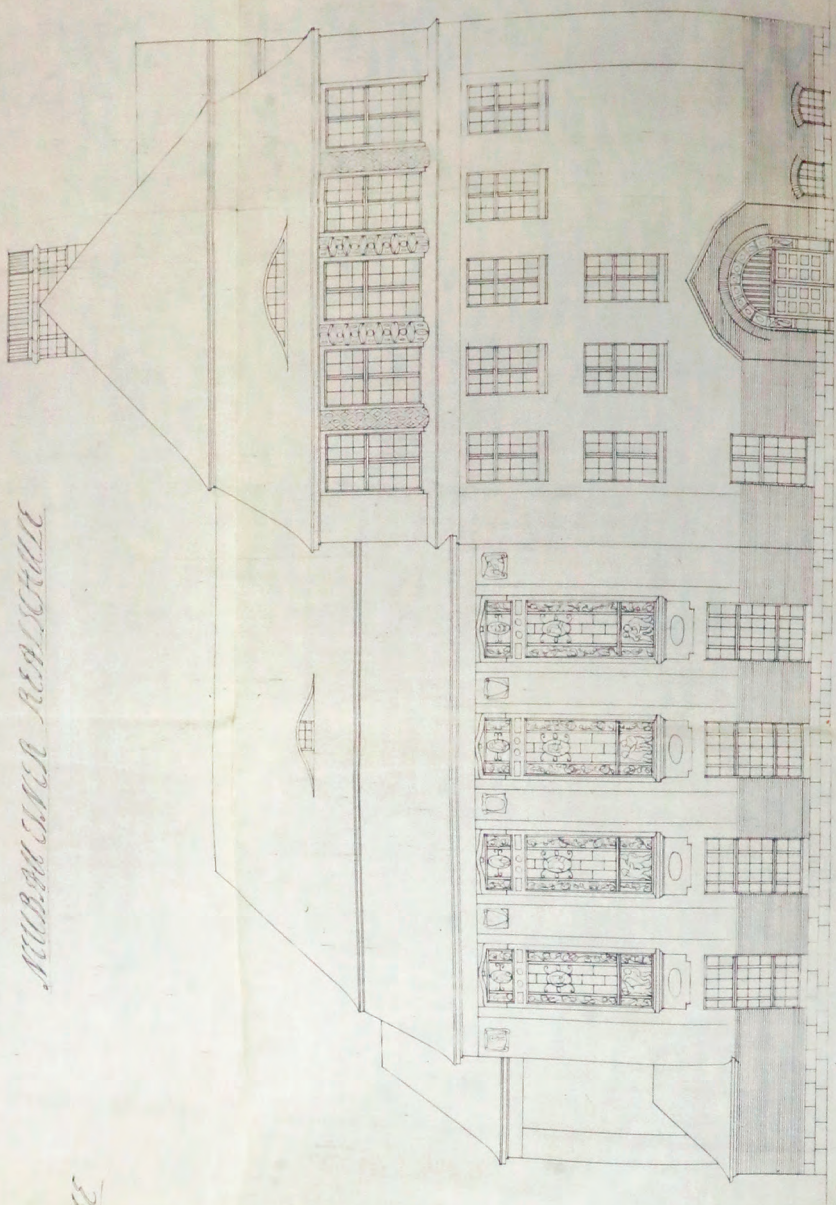

Rycina 36. Elewacja Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka
od strony ul. Wielkopolskiej, 1908, APS, AMSPB, 4601

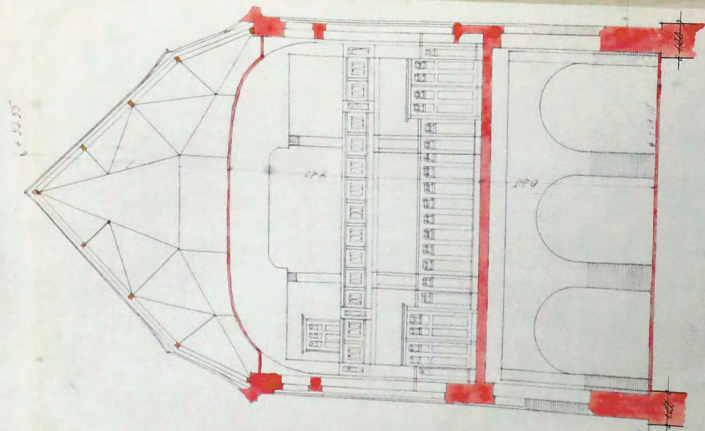

Rycina 37. Elewacje Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka
od strony ul. Monte Casino, 1908, APS, AMSPB, 4601

Rycina 38. Elewacja Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka od strony ul. Mieczysława Niedziałkowskiego oraz przekrój budynku, 1908
APS, AMSPB, 4601

QUERSCHNITT
DES REALSCHULE

STURABAUER REALSCHULE
DES REALSCHULE

klas, toalety i salę gimnastyczną¹¹⁴. Pierwsze piętro obejmowało następnych siedem klas ułożonych w amfiladzie, gabinet dyrektora, pokój nauczycielski, specjalistyczny gabinet do fizyki oraz aulę (ryc. 39). Na drugim piętrze zaplanowano kolejne dziewięć klas oraz odpowiednią liczbę sanitariatów. Na mansardzie umieszczono dobrze naświetloną salę do rysunków, bibliotekę szkolną i bibliotekę dla nauczycieli¹¹⁵. Dodatkowo w sierpniu 1908 roku zaprojektowano pełne ogrodzenie wokół działki szkolnej (ryc. 40). Projekt został zatwierdzony przez inspektora Maxa Grube z Nadzoru Budowlanego. I chociaż w październiku 1908 roku wydano zezwolenie budowlane na wzniesienie szkoły, budowę zatrzymano. Wątpliwości budziła konstrukcja dachu, którą przeprojektowano w lutym i marcu 1909 roku¹¹⁶. Jednocześnie w kwietniu tego roku wzmocniono strop nad halą gimnastyczną oraz schody we wszystkich klatkach schodowych¹¹⁷. Ostatecznie obiekt został wzniesiony w latach 1909–1910, ale od razu został uznany za zbyt mały. W tej sytuacji powiększono go w latach 1912–1913, rozbudowując od strony ul. Wielkopolskiej (Erweiterungsbau) (ryc. 41). Jednocześnie uproszczono elewacje szkoły¹¹⁸. Wspomniane prace akceptował inspektor Wülmann ze szczecińskiego Nadzoru Budowlanego. Zezwolenie na powiększenie obiektu zostało wydane w sierpniu 1912 roku¹¹⁹. Całkowity koszt wzniesienia budynku (z powiększeniem) wyniósł 530 tysięcy marek. Według dokonanych obliczeń w nowej szkole mogłoby się uczyć maksymalnie nawet do 1200 uczniów (nigdy tej liczby nie osiągnięto).

W kwietniu 1908 roku, gdy budynek gimnazjum realnego był jeszcze w trakcie projektowania, a następnie budowy, szkoła zaczęła formalnie funkcjonować (otwarcie 24 kwietnia 1908 r.). Na początek zatrudniono w niej sześciu nauczycieli z wykształceniem wyższym, nauczyciela rysunków i trzech nauczycieli wykształconych w seminariach nauczycielskich. Gdyby szkoła się dalej rozwinęła, liczbę nauczycieli z wykształceniem wyższym należało stosownie zwiększyć. Natomiast nie

¹¹⁴ Do sali gimnastycznej wchodziło się przez piwnicę, a jej wysokość obejmowała piwnicę i parter.

¹¹⁵ APS, AMSPB, 4601, s. 15–28.

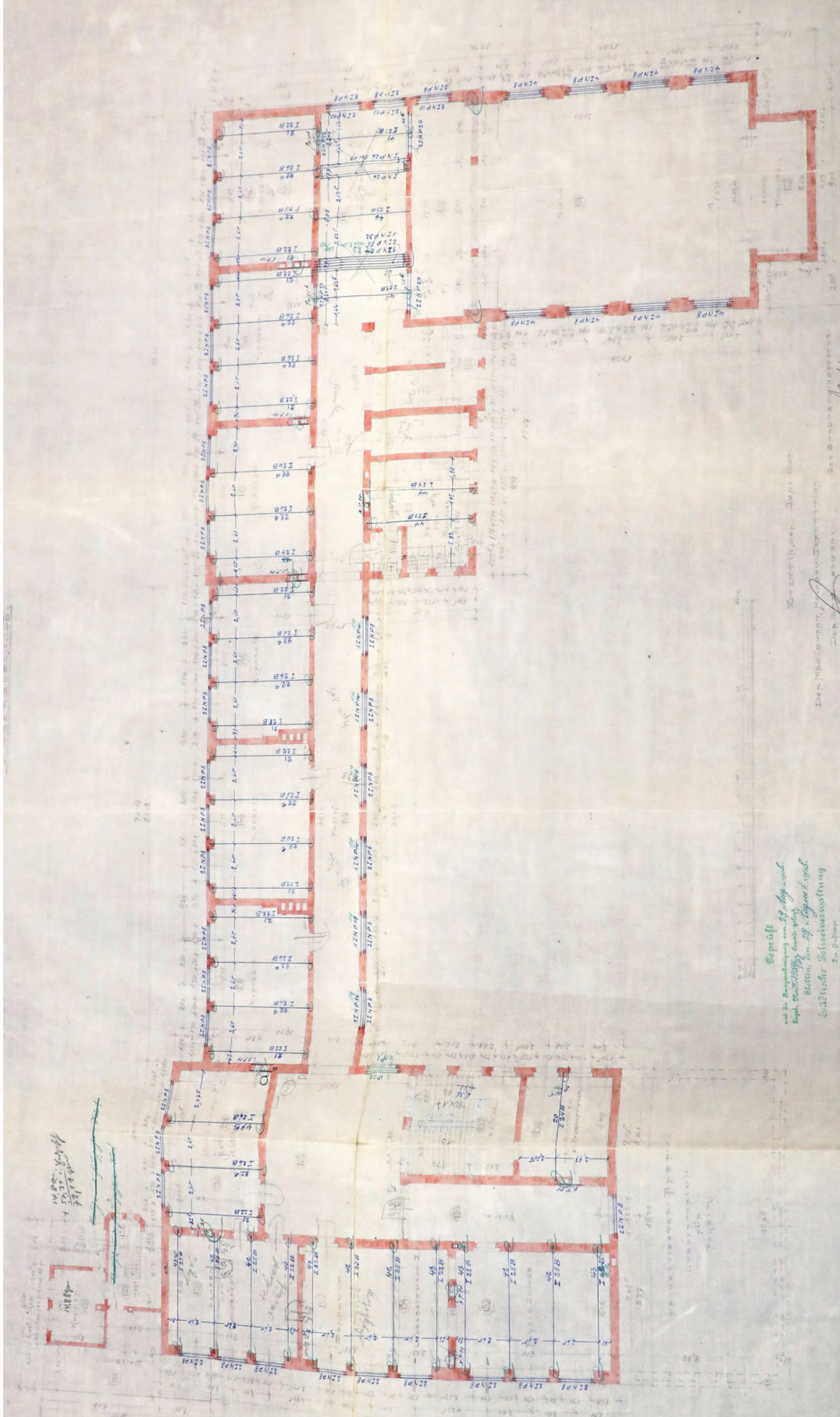
¹¹⁶ APS, AMSPB, 4601, s. 55–96.

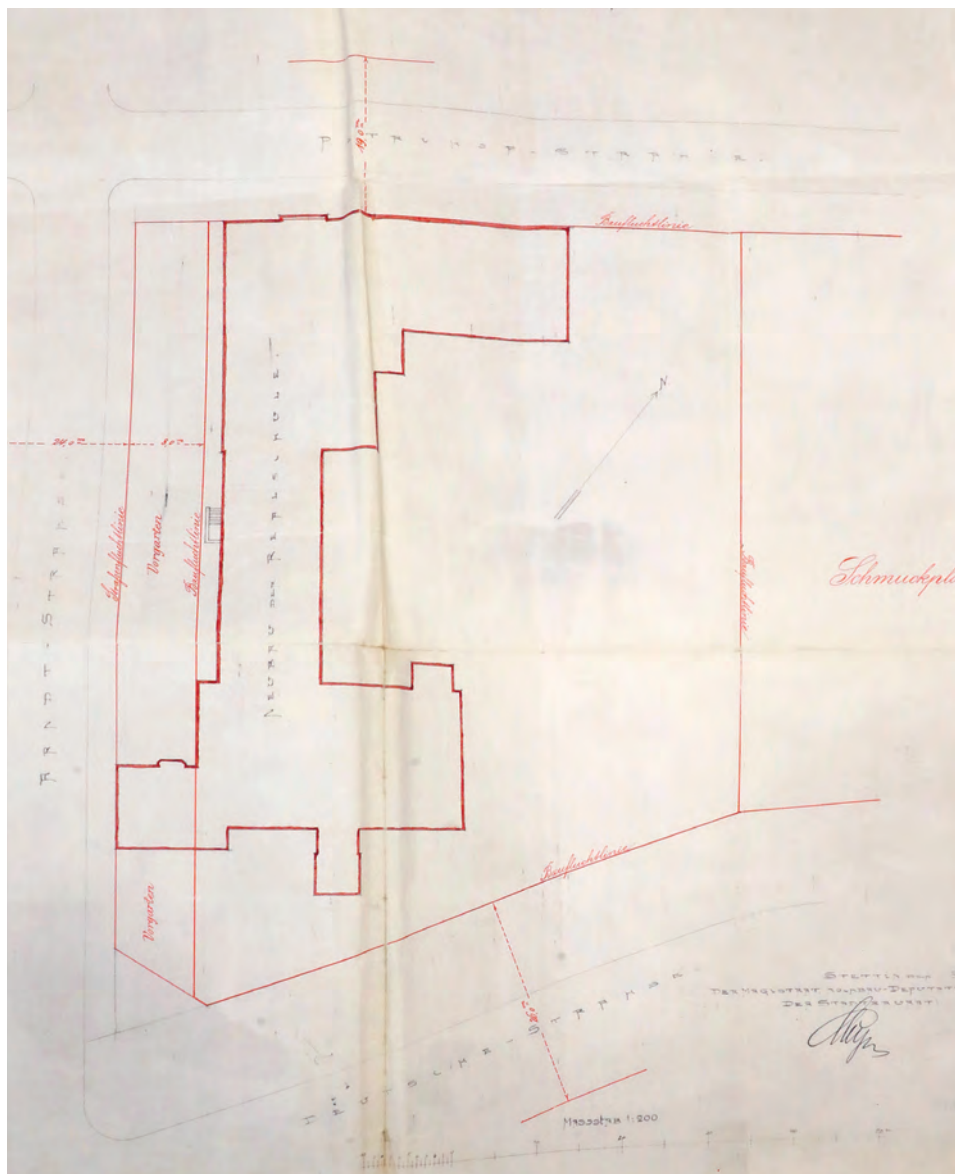
¹¹⁷ APS, AMSPB, 4601, s. 114–152.

¹¹⁸ R. Makąła, *Między prowincją...*, s. 164.

¹¹⁹ APS, AMSPB, 4601, s. 216–217.

Rycina 39. Rzut pierwszego piętra budynku, 1908, APS, AMSPB, 4601

Rycina 40. Szkic położenia budynku Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka na parceli, 1908, APS, AMSPB, 4601

bardzo chciano zatrudniać w niej nauczycieli wykształconych jedynie w seminariach nauczycielskich¹²⁰. Na początku w szkole uruchomiono osiem klas gimnazjalnych (296 uczniów) i trzy klasy przygotowawcze (90 uczniów). W pierwszych dwóch latach szkolnych (1908/09 i 1909/10) wynajmowano klasy w różnych placówkach oświatowych¹²¹. Nowa szkoła miała program odmienny od tzw. gimnazjów klasycznych. Stworzono tu możliwość uczęszczania na religię, ale kanon nauczania obejmował język niemiecki z elementami historii, języki nowożytne (francuski i angielski), geografii połączoną z geologią, rachunki i matematykę, przyrodę, fizykę, chemię i mineralogię, kaligrafię, rysunek, śpiew oraz gimnastykę¹²². Jeszcze przed zasiedleniem budynku szkoły starano się, mając na względzie rozproszenie klas szkolnych w mieście, odpowiednio rozplanować zajęcia. Przydzielano je nauczycielom, którzy już byli zatrudnieni w placówce. Przykładowo starszemu nauczycielowi Maksymilianowi Schultze przydzielono religię, starszy nauczyciel dr Otto Kurth miał uczyć niemieckiego i angielskiego, dyrektor szkoły dr Oskar Preußner miał prowadzić lekcje francuskiego, natomiast starszy nauczyciel Hermann Schlorff nauczał geografii i geologii, profesor Alfred Köhler matematyki i fizyki, starszy nauczyciel dr Karl Sieberer przyrody, chemii i mineralogii. Przytoczone grono nauczycieli miało mieć zajęcia w najstarszej, pierwszej, klasie szkoły¹²³. W drugim roku działalności szkoły uczęszczało w niej już 466 uczniów (bez szkoły przygotowawczej)¹²⁴.

Oficjalne otwarcie nowego budynku Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka miało miejsce w sobotę 9 kwietnia 1910 roku o godzinie dziesiątej, a na

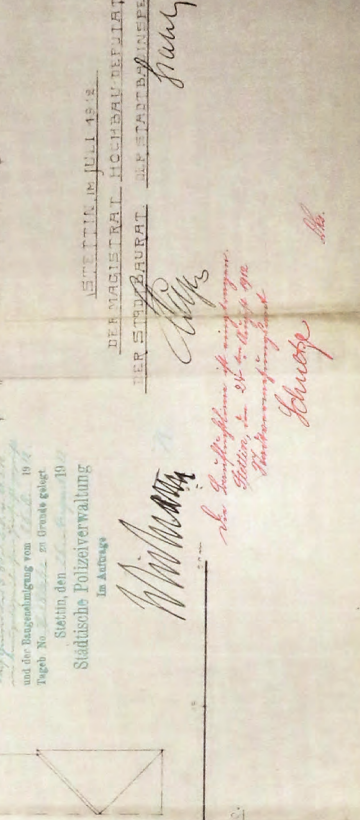
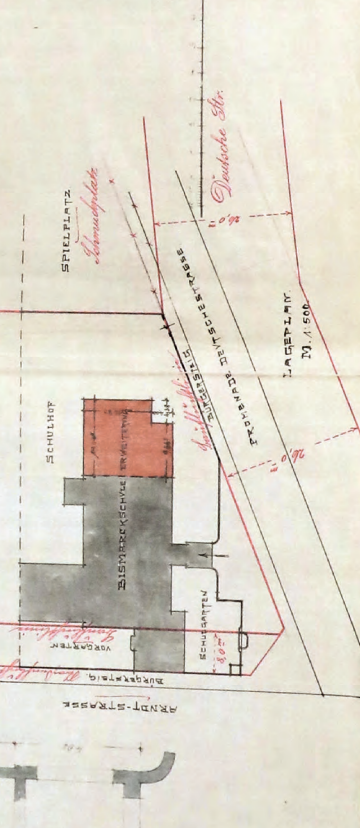
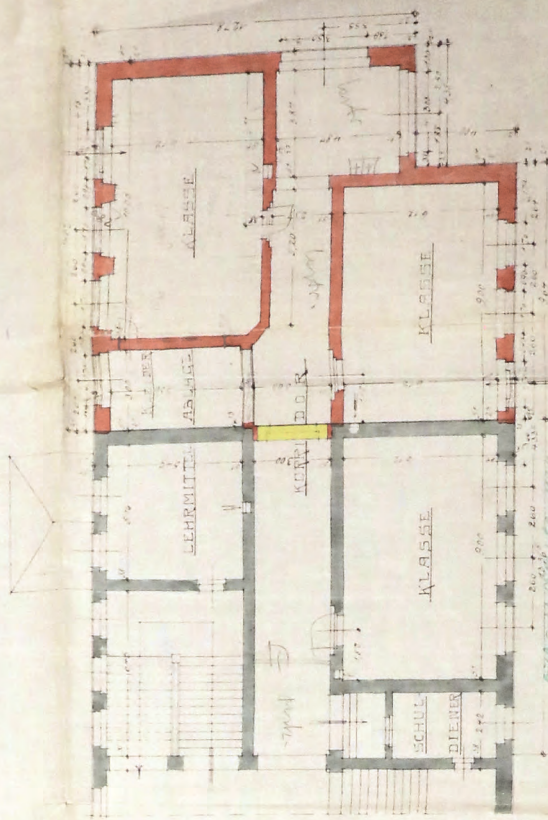
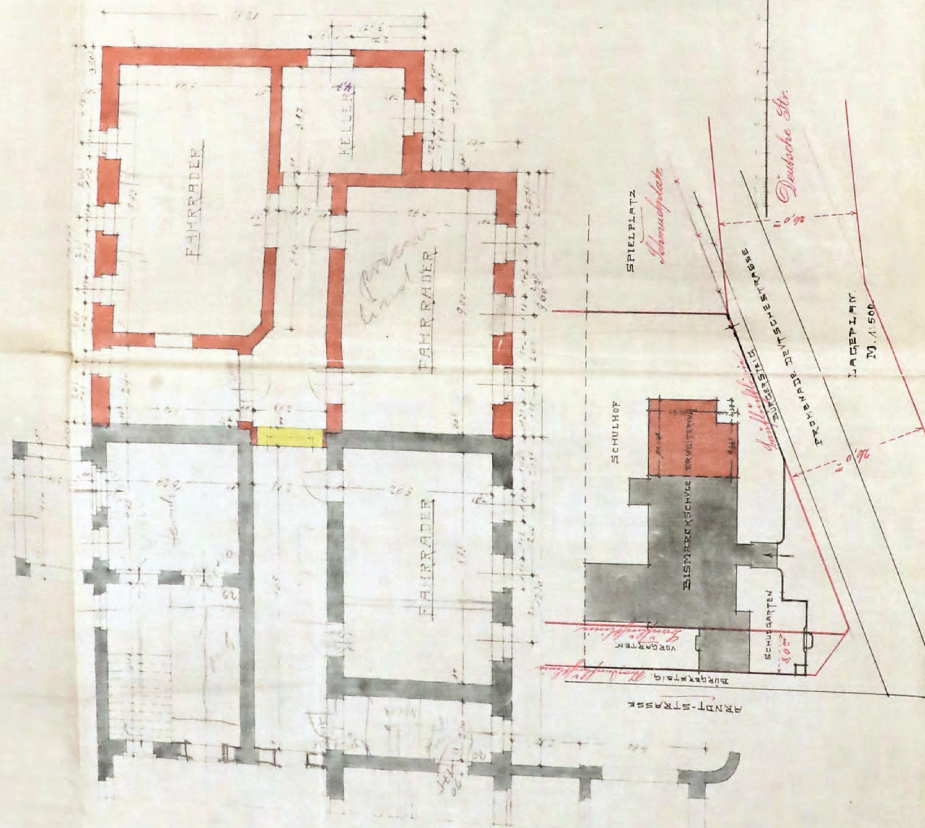
¹²⁰ APS, KSPP, 1135, pnobl.

¹²¹ O. Preußner, *Festschrift zum 25-jährigen Bestehen der Bismarck-Oberrealschule am 1. und 2. April 1933*, Stettin 1933, s. 9–10.

¹²² APS, KSPP, 1135, pnobl.

¹²³ Lekcje w pozostałych klasach prowadził inny garnitur nauczycieli. Na przykład język niemiecki w trzeciej klasie miał prowadzić starszy nauczyciel Schafer, w czwartej klasie starszy nauczyciel Schultze, język francuski w trzeciej klasie starszy nauczyciel Ludemann, w czwartej klasie starszy nauczyciel Metcke, angielski w trzeciej klasie starszy nauczyciel Kummel, geologii w czwartej klasie uczył starszy nauczyciel Schafer, matematyki w trzeciej klasie i przyrody w czwartej klasie starszy nauczyciel dr Meinecke, rysunek w drugiej klasie miał Hinz, śpiew we wszystkich klasach Wendorff, gimnastykę Mekelburg. Inni nauczyciele uczyli w szkole przygotowawczej. W pierwszej klasie przygotowawczej był to nauczyciel Frank, w drugiej klasie przygotowawczej nauczyciel Prey, w trzeciej klasie przygotowawczej nauczyciel Mekelburg.

¹²⁴ APS, KSPP, 1135, pnobl.

STATUTEN VOM 1. JULI 1912
 DES MAGISTRAT-HAUSBAU-DEPARTEMENT
 DER STADTBURGERMEISTER-VERWALTUNG
 DER STADT BISMARCKA

Statistische Polizeiverwaltung
 in Auftrag
 Statist. den. 21. 1912
 und der Baugewerkung von 1912
 Tagb. No. 1912 zu Grunde gelegt

Handwritten notes and signatures in red ink, including 'Handwritten notes' and 'Handwritten notes'.

Rycina 41. Rzut piwnic i parteru dobudowanej części Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka, 1912, APS, AMSPB, 4601

uroczystość gości zapraszali nadburmistrz Szczecina Friedrich Ackermann i dyrektor szkoły Oskar Preußner¹²⁵. W trakcie otwarcia mającego bogatą oprawę muzyczną oficjalne przemówienia wygłosili zarówno nadburmistrz, jak i dyrektor szkoły. W 1912 roku, jeszcze przed powiększeniem budynku, w szkole uczyło się we wszystkich klasach 597 uczniów, a 212 w szkole przygotowawczej (razem 809 uczniów). Znaczna liczba uczniów spowodowała zwiększenie grona pedagogicznego szkoły do 22 osób. Oprócz dyrektora Oskara Preußnera w placówce nauczalo dziewiętnastu starszych nauczycieli i nauczycieli (Alfred Köhler, Walter Werckmeister, Maksymilian Schultz, Hermann Schlorff, Johann Ludemann, Wilhelm Meinecke, Karl Sieberer, Albert Metcke, Wilhelm Schaefer, Walter Schwarz, Robert Deutsch, Walter Hartmann, Erich Putzier, Friedrich Kreusch, Paul Hanzen, Richard Gonnermann, Paul Backhoff, Bernhard Heiz i Georg Rettelbusch) oraz trzech kandydatów na nauczycieli (Karl Storck, Ernst Stowahse i Paul Bryan).

Normalne zajęcia odbywały się w gimnazjum do wybuchu I wojny światowej. Wojna dużo zmieniła. Wielu nauczycieli, a w trakcie wojny także uczniów, którzy zdali maturę, trafiało do wojska. Uczestniczący w wojnie nauczyciele otrzymali liczne odznaczenia, głównie krzyże żelazne II i I klasy, krzyże honoru (Ehrenkreuz), krzyże zasługi (Verdienskreutz) oraz meklemburskie krzyże zasługi. W czasie walk na różnych frontach poległo trzech nauczycieli i 99 uczniów szkoły¹²⁶. W tym czasie uczniowie uczestniczyli w wielu akcjach na rzecz wojska, a pogłębiające się trudności związane z wojną odbijały się negatywnie na nauce. Dotyczyło to zwłaszcza braku węgla, co powodowało nieogrzewanie klas w zimie 1917/18. Bardzo trudne były także pierwsze lata powojenne. Normalna nauka wróciła do gimnazjum dopiero od roku szkolnego 1919/20, a w szkole zaczęły ponownie działać grupujące młodzież towarzystwa: czytelnicze (założone w 1913 r.), muzyczne (założone w 1920 r.) oraz wioślarskie (działające od 1922 r.)¹²⁷ (ryc. 42, 43).

¹²⁵ O. Preußner, *Festschrift...*, s. 11.

¹²⁶ Wykaz poległych z datami śmierci zob. O. Preußner, *Festschrift...*, s. 2–3.

¹²⁷ O. Preußner, *Festschrift...*, s. 21–22. W pracy autor podaje, że do 1932 r. przez gimnazjum realne przewinęło się 3583 uczniów, z których 713 uzyskało maturę.

Rycina 42. Gimnazjum Realne im. Ottona Bismarcka ok. 1910
(przed rozbudową), pocztówka ze zbiorów Konrada Zabuskiego

Rycina 43. Gimnazjum Realne im. Ottona Bismarcka
od strony ul. Wielkopolskiej (po rozbudowie), 1928
„Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins” 1928, Nr. 4

Po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku nastąpiła stopniowa faszyzacja szkolnictwa. Zwalniano wówczas z pracy ideologicznych przeciwników reżimu, a programy szkolne musiały uwzględniać ideologię hitlerowską. Cała kadra nauczycielska została poddana przeglądowi pod względem aryjskości. Takiemu przeglądowi w latach 1936–1937 poddano także kadrę nauczycielską Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka w Szczecinie. W czasie przeglądu 42 zatrudnionych tu nauczycieli pewne wątpliwości kierowano do trzech z nich, ale po dogłębnych badaniach genealogicznych okazało się, że wszyscy pracownicy szkoły mają pochodzenie aryjskie. Dyrektorem szkoły w latach trzydziestych był dr Wilhelm Schreinecke (prowadził także zajęcia). Ponadto pracował tu jeden nauczyciel z tytułem nadradcy szkolnego (Oberstudienrat) – Hermann Schlorff, oraz 24 nauczycieli z tytułem radcy szkolnego (Studienrat): Müller, Fleig, Regner (podejrzany o niearyjskość), Meinecke, Sieberer, Metcke, Schwarz, Putzier, Warstat, Siefert, Backhoff, Völs, Grosse-Kreul, Lüder (podejrzany o niearyjskość), Menge, Menschel, Adler, Urbahn, Zemke, Hirte (podejrzany o niearyjskość), Bode, Kantzenbach, Treichel, Schreyer (w 1937 r. doszedł Klöpfer). Kadrę uzupełniał jeden starszy nauczyciel (Oberschullehrer) Nugel, sześciu młodszych nauczycieli (Studienassessor): Paul, Galke, Reiher, Schulz, Kittler, Egmann, i dziewięciu kandydatów na nauczycieli, poddawanych egzaminom i sprawdzaniu: Filter, Gurcke, Nicklas, Plog, Rubarth, Schoennagel, Schubel, Schüen, Schulz¹²⁸.

W okresie międzywojennym Gimnazjum Realne im. Ottona Bismarcka cieszyło się sporym, chociaż stopniowo malejącym powodzeniem. W 1925 roku uczęszczało tu 710 uczniów, w 1926 roku 661 uczniów, a w 1927 roku do 618 uczniów¹²⁹. W 1932 roku w szkole uczyło się 524 uczniów, w tym pięciuset było wyznania ewangelickiego, a siedemnastu katolickiego. Ponadto uczęszczało tu trzech Żydów i czterech uczniów innych wyznań. Większość uczących się, aż 510, pochodziła z Prus, jedenastu z innych prowincji Republiki Weimarskiej, a tylko trzech było obcokrajowcami¹³⁰. Na przełomie lat 1930 i 1931, aby zatrzymać odpływ kandydatów na

¹²⁸ APS, KSPP, 1137, pnobl.

¹²⁹ APS, KSPP, 183, pnobl.

¹³⁰ APS, KSPP, 1139, pnobl.

uczniów, zmodyfikowano w szkole program nauczania, podnosząc liczbę godzin nauki do 613 rocznie. Według planu uczniowie mieli w ciągu roku 48 godzin gimnastyki i gier zespołowych na placu szkolnym w młodszych klasach i od 52 do 56 godzin gimnastyki w klasach starszych. Wprowadzono także dodatkowe wychowanie muzyczne, osobne ćwiczenia fizyczne, wreszcie dla chętnych do wyboru język rosyjski¹³¹. Przykładowo w roku szkolnym 1932/33 w gimnazjum w najwyższej (pierwszej) klasie w trakcie nauki języka niemieckiego przerabiano niemiecki romantyzm i prądy literackie tzw. nowych Niemiec, nowele okresu burzy i naporu oraz książki Thomasa Manna. Z kolei na lekcjach języka rosyjskiego poruszano problemy panslawizmu i zastanawiano się nad budową nowego państwa w Rosji. Natomiast na lekcjach francuskiego omawiano francuskie idee socjalne oraz książki najważniejszych twórców XVIII i XIX wieku, na angielskim zastanawiano się nad rozwojem angielskiego parlamentaryzmu oraz etapami budowy brytyjskiego mocarstwa kolonialnego. Wreszcie na lekcjach historii zajmowano się problemami rewolucji francuskiej i jej wpływu na Niemcy, a kolejnymi tematami były restauracja i rewolucja 1848 roku, rozwój gospodarczy Niemiec po 1870 roku i zdobycze socjalne tego czasu. Rozważano także wpływ 1918 roku na polityczną i gospodarczą sytuację Niemiec¹³². Specjalną wagę przypisywano zajęciom z wychowania fizycznego, które miały kształtować hart fizyczny wśród uczniów. Przykładano szczególną wagę do odpowiednich nauczycieli wychowania fizycznego, których kompetencje zawodowe mogłyby dobrze wpłynąć na rozwój fizyczny uczniów i spowodować uniknięcie wypadków podczas zajęć z wychowania fizycznego¹³³.

Cały tygodniowy plan zajęć w roku szkolnym 1935/36 obejmował dla najniższej (szóstej) klasy, sześć godzin lekcyjnych w poniedziałek (od 8.15 do 13.45), pięć godzin we wtorek (od 8.15 do 12.50), sześć godzin w środę (od 8.15 do 13.45), sześć godzin w czwartek (8.15 do 13.45) i pięć godzin w piątek (od 8.15 do 12.50). Podobnie po pięć–sześć godzin lekcji dziennie miały klasy: piąta (codziennie po sześć godzin) i czwarta (po sześć godzin w poniedziałek, wtorek i piątek oraz po

¹³¹ APS, KSPP, 1139, pnobl.

¹³² APS, KSPP, 1140, pnobl.

¹³³ APS, KSPP, 1141, pnobl.

pięć godzin w środę i czwartek). Takie samo obciążenie nauką (pięć–sześć godzin dziennie od poniedziałku do piątku) miała klasa trzecia niższa. Wymienione klasy (VI, V, IV i III niższa) w soboty miały po sześć dodatkowych godzin lekcji, w tym dwie godziny nauki o polityce prowadzonej w duchu nazistowskim, dwie godziny prac ręcznych i dwie godziny zabaw grupowych. Z kolei klasy trzecia wyższa, druga niższa, druga wyższa i pierwsza miały od poniedziałku do soboty od czterech do sześciu lekcji (cztery lekcje we wtorek, po pięć w poniedziałek, środę i piątek, po sześć w czwartek i sobotę)¹³⁴.

Warto zaznaczyć, że uczniowie Gimnazjum Realnego im. Ottona Bismarcka byli bardzo żywiołowi, a niektórzy z nich dość często naruszali dyscyplinę szkolną. W zachowanych aktach można znaleźć sporo informacji o licznych bójkach, w tym z uczniami z innych gimnazjów, niezgodnym z regulaminem przebywaniu w kawiarniach czy cukierniach (o zgrozo! z dziewczętami), nieodpowiednim zachowaniu wobec nauczycieli, hałasowaniu na przerwach, popijaniu alkoholu, a nawet o aresztowaniu uczniów za różne wybryki na ulicach Szczecina¹³⁵.

W czasie II wojny światowej do wojska wcielono na początku czterech, a potem sześciu młodszych nauczycieli. Pozostali, z wyjątkiem najstarszych, albo musieli udzielać się w samoobronie (praca w Wehrbezirkskommando), albo wraz z uczniami najstarszych klas tworzyli tzw. grupy ratownicze mające działać podczas nalotów i po nich. Wojna mocno odcisnęła się na pracy szkoły, a od jesieni 1942 roku ze względu na braki kadrowe nauka była coraz bardziej iluzoryczna¹³⁶. Budynek gimnazjum został uszkodzony w wyniku nalotu bombowego w kwietniu 1943 roku (29/30 kwietnia), a zniszczenie większości dachu i górnych kondygnacji obiektu nastąpiło po nalocie w sierpniu 1944 roku (29/30 sierpnia).

Częścią Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych są Instytut Biologii i Instytut Nauk o Morzu i Środowisku, które dysponują trzema kolejnymi obiektami szkolnymi wzniesionymi przed 1945 rokiem, a znajdującymi się przy ulicach Wąskiej 13 (Blücherstraße), Wacława Felczaka 3c (Schallehnstraße) oraz Adama Mickiewicza 16.

¹³⁴ APS, KSPP, 1141, pnobl.

¹³⁵ APS, KSPP, 1144, pnobl.

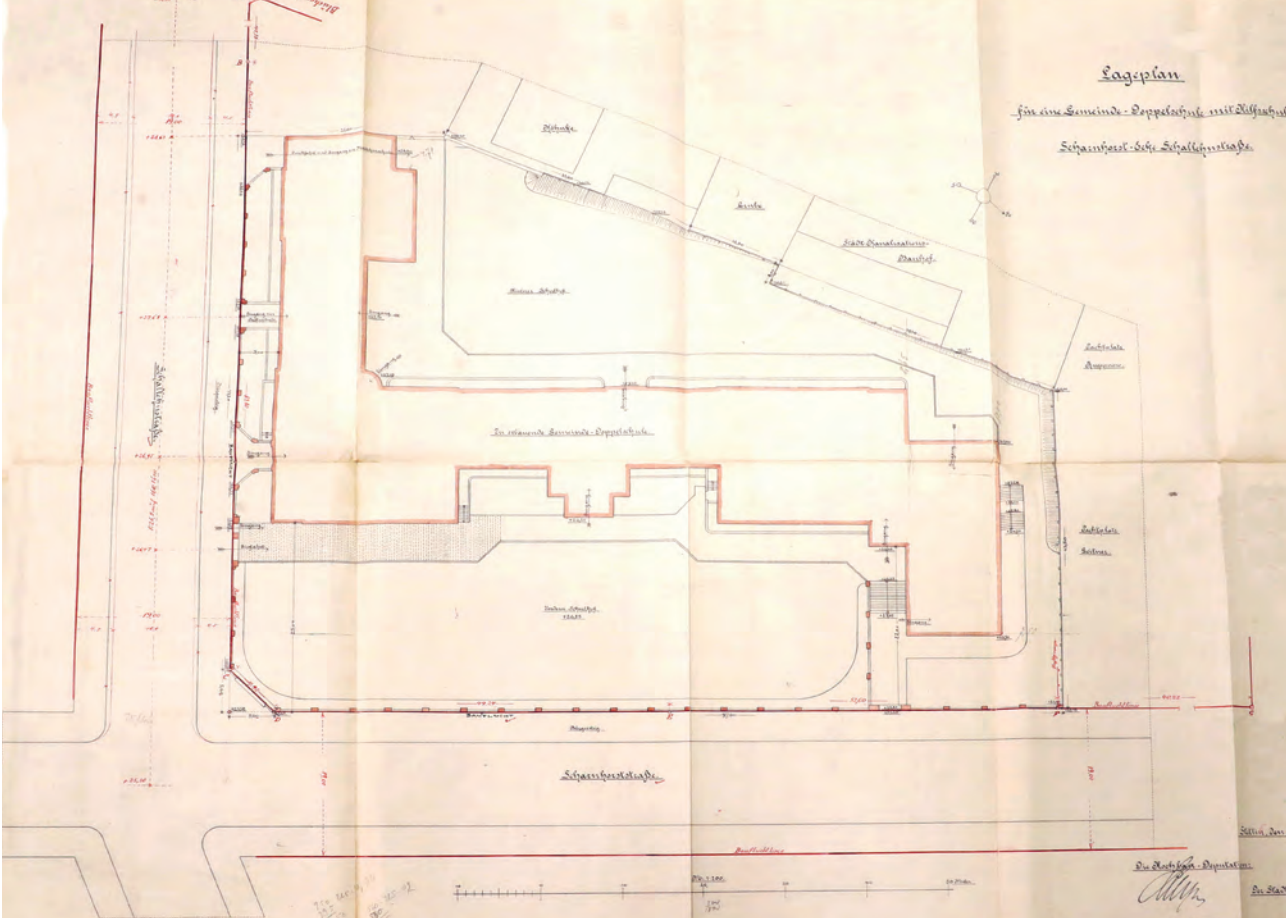
¹³⁶ APS, KSPP, 1137, pnobl.

Na początku zostanie omówiony obiekt stojący przy ul. Wacława Felczaka. To część wielkiego kompleksu szkolnego mieszczącego przed II wojną światową dużą koedukacyjną szkołę podstawową zbudowaną przez władze miejskie. Dziś większość tego gmachu zajmuje XIII Liceum Ogólnokształcące mieszczące się przy ul. Unisławy 26 (Scharnhorststraße). Inicjatywę wybudowania na opisanym terenie (róg ulic Unisławy i Wacława Felczaka) dużej szkoły podstawowej dla dziewcząt i chłopców podjął na przełomie lat 1911 i 1912 magistrat Szczecina. W maju 1912 roku wydano pozwolenie na wzniesienie nowego obiektu szkolnego, który miał nosić imię Scharnhorsta¹³⁷. Plany szkoły były dziełem miejskiego inspektora budowlanego Maxa Grube, a z ramienia szczecińskiego Nadzoru Budowlanego zatwierdził je inspektor Eduard Wagner¹³⁸. Projekt sporządzony na początku 1912 roku przewidywał zbudowanie dużego budynku z czerwonej cegły w kształcie litery L. Miał mieć trzy kondygnacje od strony ul. Wacława Felczaka, zaś cztery od strony ul. Unisławy¹³⁹ (ryc. 44). W części od ul. Unisławy zaprojektowano głównie klasy przeznaczone dla chłopców, natomiast w części od ul. Wacława Felczaka głównie dla dziewcząt. W piwnicach obiektu umieszczono obok pomieszczeń przeznaczenia ogólnego także dwie kuchnie, kotłownię, skład węgla, pralnię, dwie sale dla nauczania przedszkolnego (Hilfsschule) oraz mieszkanie dla stróża lub woźnego (kuchnia, trzy pokoje, łazienka). Na parterze od strony ul. Unisławy zaplanowano sześć klas, salę gimnastyczną, pokój dyrektora, pokój kancelaryjny i pokój nauczycielski oraz duży węzeł sanitarny (dla chłopców). Natomiast na parterze od strony ul. Wacława Felczaka projekt przewidywał cztery klasy do nauczania przedszkolnego, pokój nauczycielski oraz węzły sanitarne dla dziewcząt i nauczycieli. Na pierwszym piętrze w całym obiekcie zaprojektowano kolejnych sześć klas dla chłopców, sześć klas dla dziewcząt, trzy osobne węzły sanitarne dla chłopców, dziewcząt i nauczycieli oraz bibliotekę. Na drugim piętrze szkoły umieszczono po siedem klas dla chłopców i dziewcząt z osobnymi węzłami sanitarnym. Natomiast trzecia kondygnacja od strony ul. Wacława Felczaka była już nieużytkowanym strychem, z kolei od strony

¹³⁷ APS, AMSPB, 7159, k. 1–7.

¹³⁸ APS, AMSPB, 7159, k. 8–17.

¹³⁹ *Stettin...*, s. 43–44.

Rycina 44. Położenie budynku Szkoły Podstawowej im. Scharnhorsta na parceli budowlanej róg ulic Unisławy i Wacława Felczaka, 1912, APS, AMSPB, 7159

ul. Unisławy znajdowały się na jej poziomie dwie duże sale do nauki rysunków (dobrze oświetlone) i osobne węzły sanitarne (dla chłopców i dziewcząt). Przy budynku szkolnym wytyczono dwa dziedzińce, tzw. mały (tylny) umieszczony za szkołą oraz duży (przedni) przed budynkiem szkolnym od strony ul. Unisławy. Zaprojektowano także ogrodzenie wokół szkoły¹⁴⁰. Budowę szkoły rozpoczęto już latem 1912 roku, a oddano ją do użytku jesienią 1913 roku, chociaż prace wykończeniowe trwały do początków 1914 roku (ryc. 45).

¹⁴⁰ Zob. także R. Makąła, *Między prowincją...*, s. 167–168.

Rycina 45. Budynek koedukacyjnej Szkoły Podstawowej im. Scharnhorsta od strony rogu ulic Wacława Felczaka i Unisławy, 1925, *Stettin*, von Magistrat, Berlin-Halensee 1925

Pierwsze drobne prace remontowe odnotowano w budynku szkolnym w 1924 roku, kiedy postawiono w piwnicy kilka ścianek działowych, wstawiono nowe drzwi oraz przeprowadzono adaptację jednego z pomieszczeń szkolnych przy sali gimnastycznej na miejsce posadowienia projektora filmowego. Odtąd sala gimnastyczna mogła być również salą kinową. W latach trzydziestych w kilku toaletach umieszczono gazowe podgrzewacze wody (bojlery). W związku z prowadzoną przez III Rzeszę wojną na przełomie lat 1941 i 1942 (grudzień–styczeń) zaprojektowano na tylnym podwórzu szkoły dwa tymczasowe baraki dla żołnierzy Wehrmachtu, które wybudowano do czerwca 1942 roku¹⁴¹. W omawianym obiekcie szkoła, choć z coraz większymi trudnościami, funkcjonowała do początku 1945 roku.

Drugim obiektem użytkowanym współcześnie przez Instytut Biologii posadowionym przy ul. Wąskiej 13 jest część zaprojektowanego z dużym rozmachem

¹⁴¹ APS, AMSPB, 7159, k. 56–62a.

kompleksu dawnej szkoły zawodowej (Fachschule/Berufsschule). Początki korespondencji miasta ze szczecińskim Nadzorem Budowlanym w tej sprawie sięgają września 1928 roku. W związku z tym, że planowana inwestycja była duża, pod koniec 1928 roku zbudowano od strony ul. Wąskiej barak, w którym umieszczono tymczasowe biuro budowlane nadzorujące inwestycję. Plany szkoły zawodowej sporządzono w ciągu 1928 roku, a sprawdzono je w styczniu 1929 roku¹⁴². Ostateczna akceptacja projektu nastąpiła jednak dopiero w maju 1930 roku, kiedy wydano pozwolenie na rozpoczęcie inwestycji¹⁴³. Inwestorem finansującym obiekt w całości było miasto Szczecin.

Zaprojektowany kompleks szkolny (z czerwonej cegły) miał charakter modernistyczny z regularnym rytmem dużych okien, którego różne części miały różną wysokość i liczbę kondygnacji¹⁴⁴. Większość powierzchni kompleksu zajmowały klasy, w których uczono przedmiotów teoretycznych, oraz pracownie specjalistyczne i warsztaty, w których poznawano dany zawód od strony praktycznej¹⁴⁵. Znajdowały się tu również magazyny materiałów niezbędnych do nauki, przebieralnie, pokoje dla nauczycieli, gabinet dyrektora, kuchnia oraz stołówka. Część kompleksu, należąca obecnie do Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych (róg ulic Wąskiej i Jana Kilińskiego), miała pięć kondygnacji podzielonych na standardowe klasy (ryc. 46).

Budowę kompleksu szkoły zawodowej rozpoczęto na początku 1930 roku. W połowie stycznia 1931 roku został on odebrany przez Nadzór Budowlany, lecz w protokole przekazania wypisano liczne usterki, które należało zlikwidować¹⁴⁶. Wynikały one najpewniej z szybkiego tempa wznoszenia szkoły. Warto dodać, że w auli nowo otwartej szkoły 24 stycznia 1931 roku miał miejsce wypadek. W efekcie zarwania się podwieszanego stropu dwoje dzieci zostało ciężko rannych, a jedno lekko ranne. Spowodowało to śledztwo, w którego następstwie usunięto szybko wszystkie

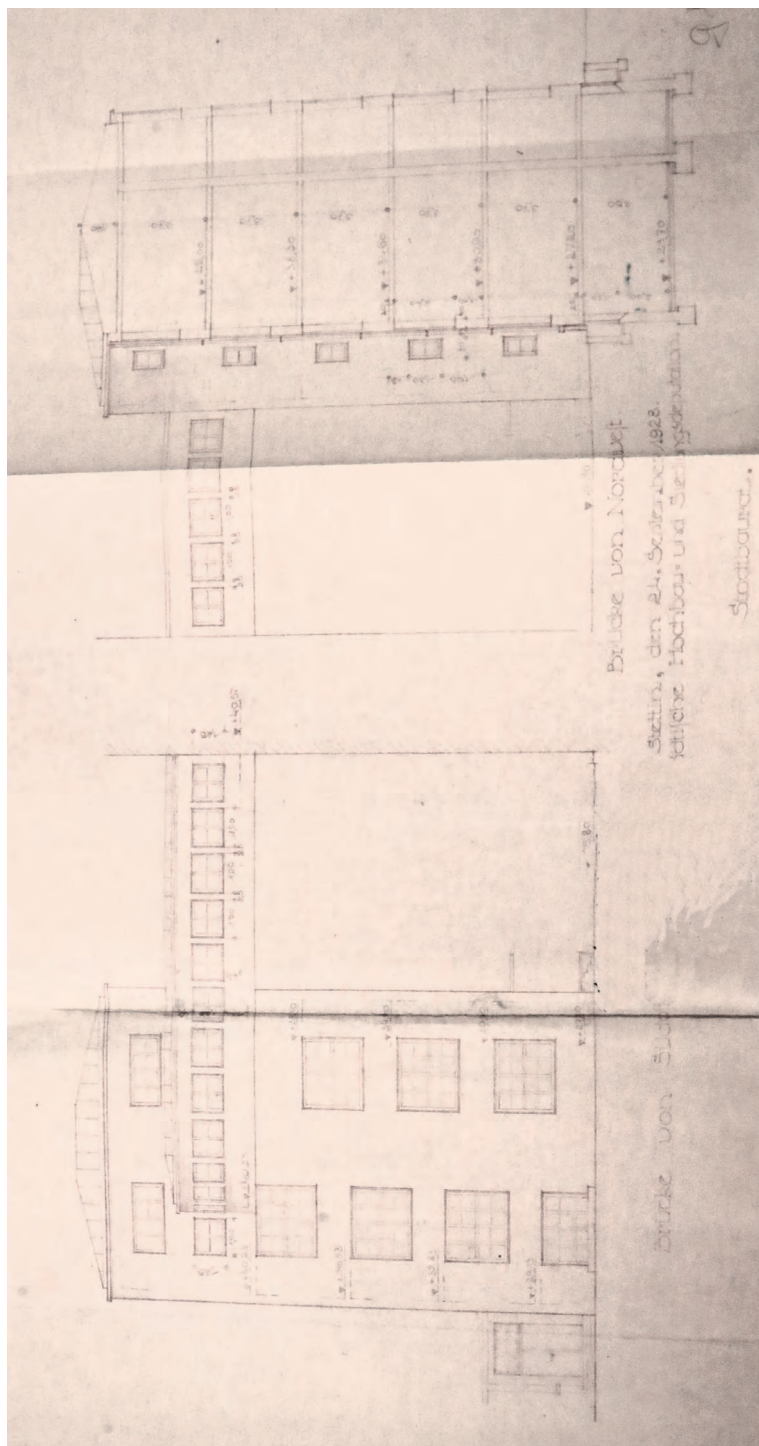
¹⁴² APS, AMSPB, 9290, k. 1–8.

¹⁴³ APS, AMSPB, 9492, k. 1.

¹⁴⁴ APS, AMSPB, 9290, k. 18–27.

¹⁴⁵ W związku z licznymi maszynami w szkole, w tym obrabiarkami, doprowadzono tu w 1930 r. specjalny wielożyłowy kabel zasilający, zob. APS, AMSPB, 9290, k. 30, 36.

¹⁴⁶ APS, AMSPB, 9492, k. 30–40.

Rycina 46. Bok budynku Szkoły Rzemiosł z łącznikiem, 1929, APS, AMSPB, 9292

zgłoszone wady (ryc. 47). Opisana wyżej duża, dobrze wyposażona szkoła zawodowa działała tu najpewniej do początków 1945 roku.

Rycina 47. Budynki Szkoły Rzemieślniczej od strony ul. Jerzego Janosika, 1931
Das Buch der Alten Firmen der Stadt und des Handelskammerbezirks Stettin, Leipzig 1931

Do Wydziału Nauk Ścisłych i Przyrodniczych należy również budynek dawnej dobroczynnej Fundacji Oskara (Oskarstift) położonej przy ul. Adama Mickiewicza 16 (Kreckowerstraße). Niestety, w Archiwum Państwowym w Szczecinie nie zachowały się akta tego budynku. Fundacja Oskara zajmowała się opieką nad ludźmi starymi i stanowiła połączenie instytucji opiekuńczej z niewielkim domem starców¹⁴⁷. Obiekt fundacji dzięki staraniom władz miejskich został wzniesiony w latach 1905–1907¹⁴⁸ i według ksiąg adresowych do połowy lat czterdziestych XX wieku pozostał własnością Szczecina¹⁴⁹. Trudno powiedzieć, wobec braku akt budowlanych, czy do tego czasu prowadzono w nim jakiegokolwiek prace remontowo-modernizacyjne.

¹⁴⁷ R. Makoła, *Między prowincją...*, s. 190–191; natomiast Maria Łopuch (*Szczecin Pogodno...*, s. 196) wskazuje, że była to przede wszystkim szkoła pielęgniarek. Trudno rozstrzygnąć ten problem, nie mając do dyspozycji akt. Wydaje się, że w świetle ksiąg adresowych była to jednak fundacja zajmująca się osobami starszymi.

¹⁴⁸ W pierwszych latach XX w. był tu jeszcze pusty plac budowlany, zob. *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1900*, Stettin 1900, s. 365.

¹⁴⁹ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1940*, Stettin 1940, s. 89.

Obecnie potężna bryła czterokondygnacyjnego budynku z jedną, usytuowaną prawie centralnie, klatką schodową dominuje z jednej strony nad sąsiednią dawną szkołą podstawową, z drugiej zaś nad zabudową mieszkaniową. Wewnątrz obiekt kryje, na każdym piętrze, długie, centralnie poprowadzone korytarze prowadzące do sal, w których przebywali pensjonariusze, mieszkańcy obsługi medycznej, pomieszczeń administracyjnych i magazynowych. Analiza ksiąg adresowych wskazuje, że w obiekcie mieszkał stale inspektor fundacji oraz od 24 (w 1910 i 1930 r.) do 32 (w 1940 r.) pielęgniarek lub opiekunek, które zajmowały się starszymi osobami na terenie fundacji oraz niosły im pomoc na obszarze miasta. Prawdopodobnie każda z pracownic miała określoną liczbę osób, które codziennie odwiedzała i którym pomagała¹⁵⁰. Opisany budynek był użytkowany przez fundację do połowy lat czterdziestych XX wieku.

2.4. Szkoła Doktorska

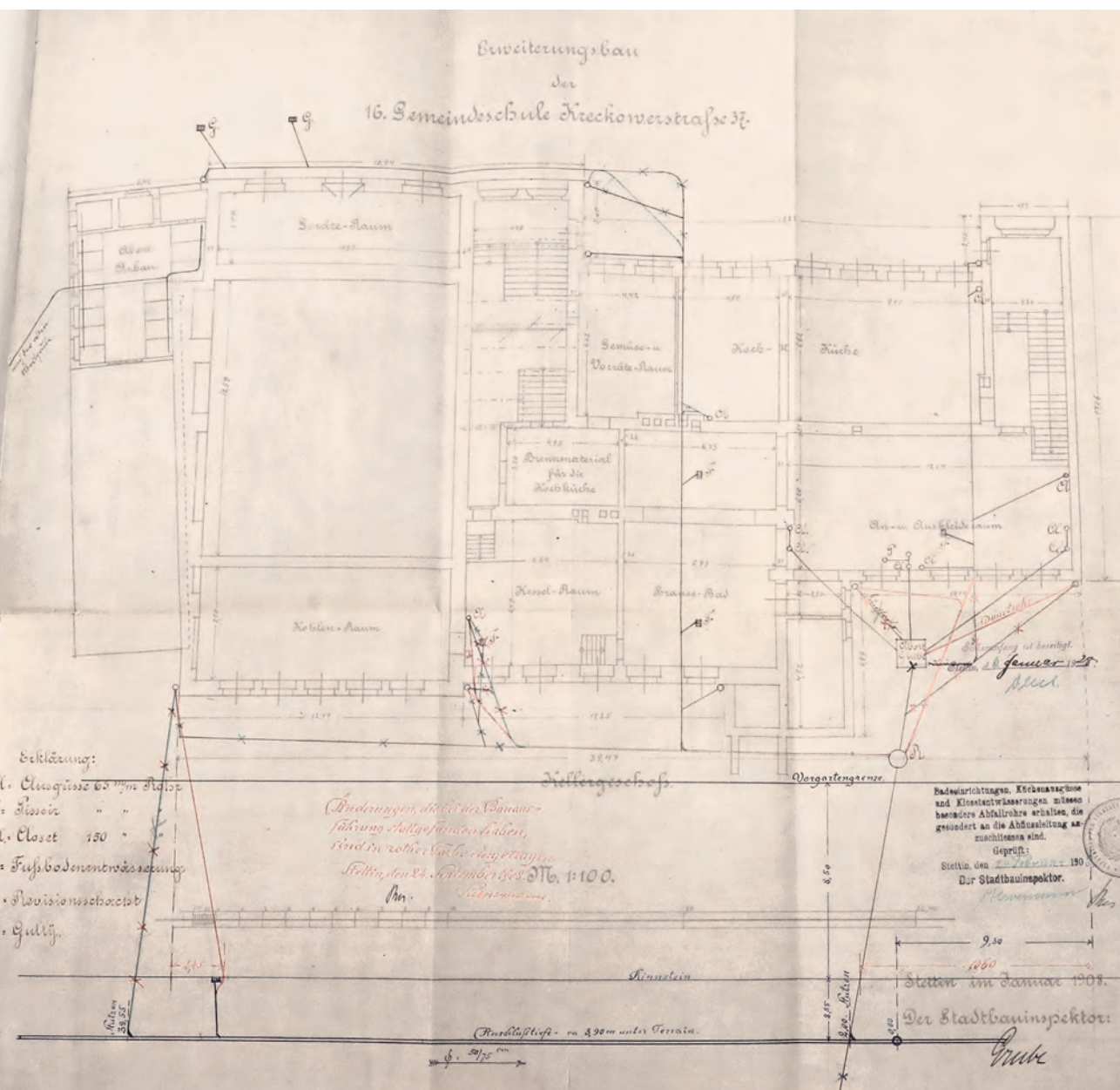
Obecna Szkoła Doktorska działająca przy Uniwersytecie Szczecińskim zajmuje część budynku położonego przy ul. Adama Mickiewicza 18 (Kreckowerstraße), który przed 1945 rokiem należał do prowadzonej przez gminę West End szkoły podstawowej dla dziewcząt. Mieściła się ona od 1878 roku w obiekcie z czerwonej cegły stojącym od strony ul. Franciszka Tarczyńskiego (Stoltingstraße). Pod koniec XIX wieku uznano jednak, że stary budynek szkolny jest już zbyt mały w stosunku do rosnących potrzeb. Po 1900 roku podjęto zatem decyzję o jego rozbudowie. Od strony ul. Adama Mickiewicza w pierwszych latach XX wieku wzniesiono nowy obiekt szkolny z salą gimnastyczną przylegającą do toalet starej szkoły gminnej West Endu¹⁵¹. Obiekt mający wysokie piwnice składał się z trzech wyraźnie różniących się modułów: wspomnianej już sali gimnastycznej, trzykondygnacyjnego modułu z klasami i dwukondygnacyjnej części szkolno-administracyjnej. W piwnicach nowej części szkoły

¹⁵⁰ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1930*, Stettin 1930, s. 85; *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1940*, Stettin 1940, s. 89.

¹⁵¹ Por. R. Makala, *Między prowincją...*, s. 166–167.

znalazły się szatnie, kuchnia, piwnica do przechowywania warzyw, kotłownia oraz magazyny węgla (ryc. 48). Wyżej zaprojektowano klasy, pokój nauczycielski, pomieszczenia administracyjne, bibliotekę i odpowiednią liczbę węzłów sanitarnych oraz jadalnię. W lutym 1908 roku cała szkoła otrzymała nowy system odwadniający

Rycina 48. Rzut piwnic nowej części szkoły podstawowej dla dziewcząt z podłączeniem do kanalizacji od strony ul. Adama Mickiewicza, APS, AMSPB, II/4446

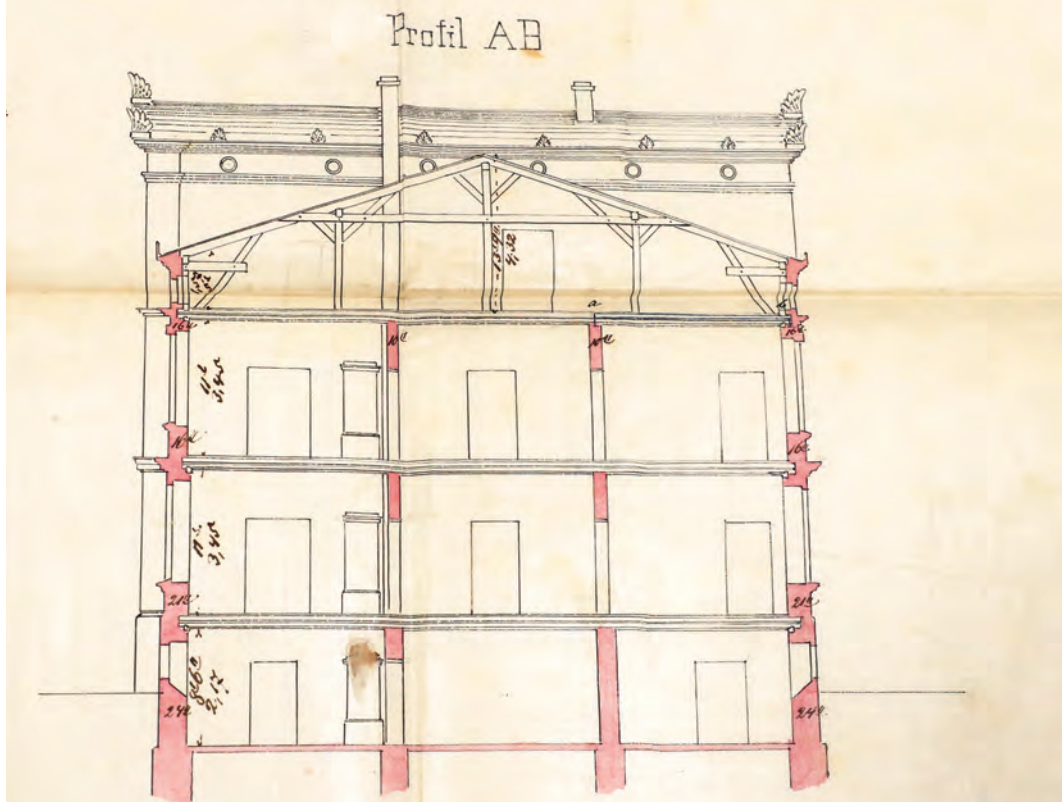
2.5. Jednostki organizacyjne wspomagające

2.5.1. *Akademickie Centrum Kształcenia Językowego*

Obiekt należący dzisiaj do Akademickiego Centrum Kształcenia Językowego, w którym ulokowano także Studium Wychowania Fizycznego i Sportu, znajdujący się przy ul. ks. Piotra Wawrzyniaka 15 (dawniej Alleestraße) to willa wybudowana na terenie dawnej szczecińskiej dzielnicy willowej West End. Teren ten należał do kupca Heinricha Quistorpa, młodszego brata Johanna. Zamyśł wybudowania w tym miejscu kolejnego domu willowego pojawił się najpewniej w ciągu 1872 roku, gdy ważyła się decyzja o likwidacji szczecińskiej twierdzy. W elitach finansowo-gospodarczych miasta trwała wówczas ożywiona dyskusja o nowych kierunkach rozwoju Szczecina. W tamtych realiach kierunki zachodni i północno-zachodni wydawały się najważniejsze. Nic zatem dziwnego, że Quistorp podjął już na początku 1872 roku ostateczną decyzję o budowie kolejnej willi i rozpoczął w październiku tegoż roku korespondencję w tej sprawie ze szczecińskim Nadzorem Budowlanym¹⁵³. Projekt domu sporządzony w lutym 1872 przez mistrza budowlanego Wilhelma Duhra zakładał wybudowanie wolnostojącego budynku dwukondygnacyjnego mającego cztery jednakowe mieszkania usytuowane po dwa na parterze i pierwszym piętrze (ryc. 50). Każde z nich składało się z holu, sypialni, trzech pokoi dziennych, kuchni i pokoju służącej (ryc. 51). W piwnicy poza pomieszczeniami ściśle magazynowymi usytuowano dodatkowo dwupokojowe mieszkanie z kuchnią, pralnię (Waschküche) i pomieszczenie kąpielowe (Badestube). Natomiast w kondygnacji strychowej wydzielono sześć niewielkich pokoi przeznaczonych do wynajęcia. W zasadzie podział wewnątrz obiektu wskazywał, że mimo zewnętrznego wyglądu nie była to willa, a raczej niewielka kamieniczka umieszczona w sporym ogrodzie (ryc. 52). Obiekt powstał w ciągu 1873 roku. Obok domu mieszkalnego wzniesiono dodatkowo (plan z września 1873) stajnię na cztery konie i wozownię¹⁵⁴. Budowa została zrealizowana przez Niemieckie Towarzystwo Budowlane w Berlinie (Deutsche Bau-Gesellschaft

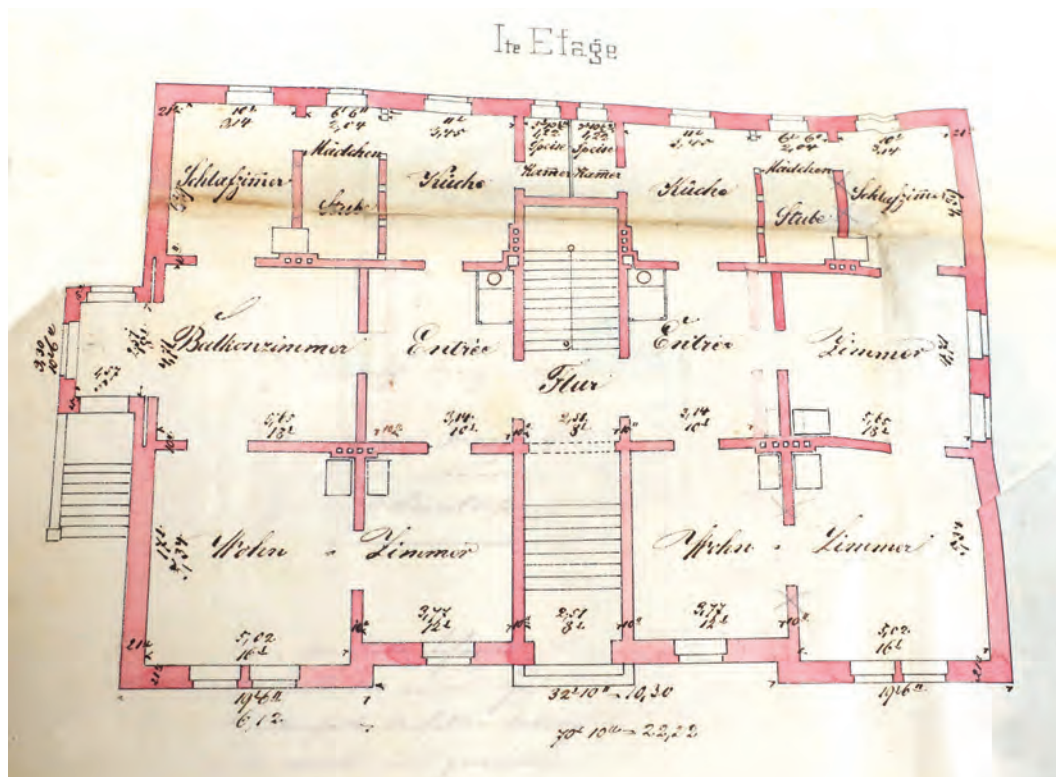
¹⁵³ APS, AMSPB, 6395, k. 1–3.

¹⁵⁴ APS, AMSPB, 6395, k. 12–14.

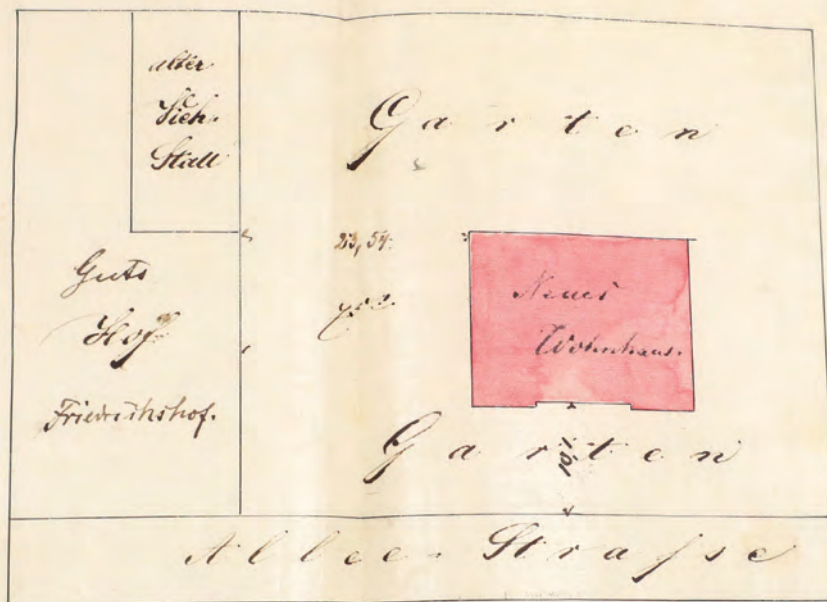

Rycina 50. Przekrój willi Martina Quistorpa, 1872, APS, AMSPB, 6395

Rycina 51. Rzut pierwszego piętra willi z mieszkaniem, 1872, APS, AMSPB, 6395

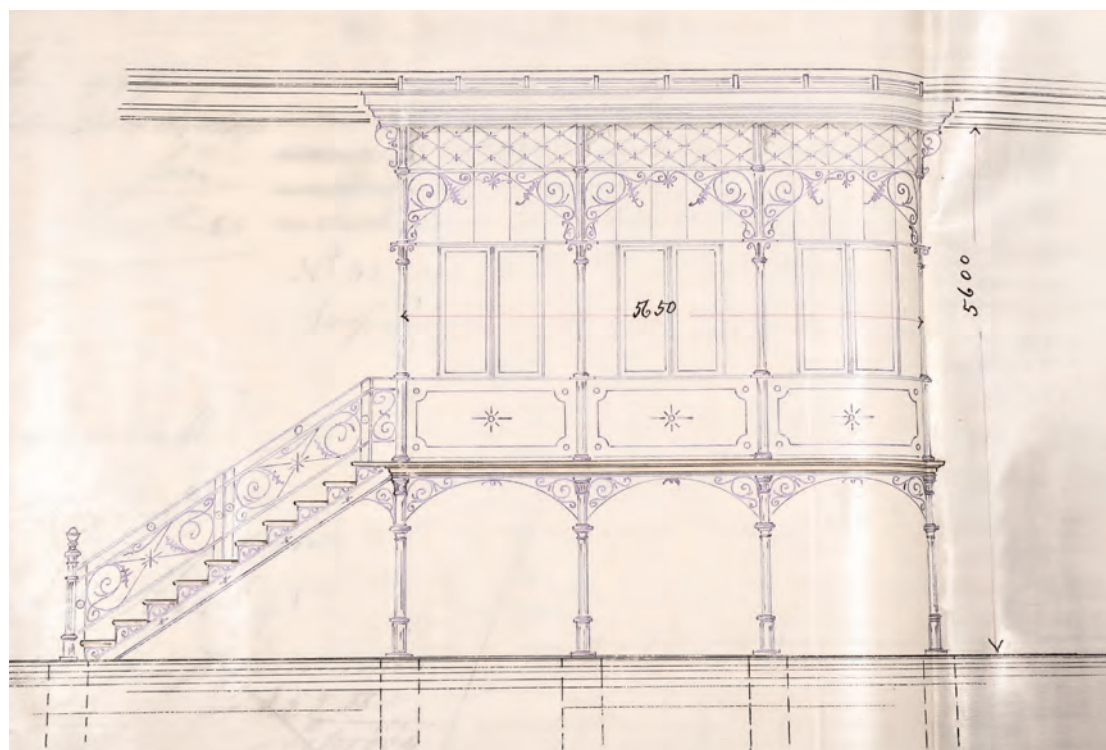

Situation.

Rycina 52. Położenie willi na parceli, 1872, APS, AMSPB, 6395

Rycina 53. Wejście boczne do willi dobudowane od strony północnej, 1888, APS, AMSPB, 6395

in Berlin) działające w imieniu Spółki Akcyjnej West End w Szczecinie, której właścicielem pozostawał Quistorp. W październiku 1873 roku obiekt przeszedł na własność córki Henricha Quistorpa – Anny Quistorp¹⁵⁵. W 1888 roku z inicjatywy właścicielki domu dobudowano od strony południowej werandę¹⁵⁶ (ryc. 53).

W 1903 roku budynek stał się własnością Martina Quistorpa¹⁵⁷, który zaplanował dokonanie gruntownej przebudowy parteru, piętra i piwnic willi. Sprowadzała się ona do wyburzeń ścianek działowych i stworzenia częściowo na parterze i w całości na piętrze większych pomieszczeń przeznaczonych na cele szkolne¹⁵⁸. Ostatecznie na parterze wydzielono pokój nauczycielski i dwie klasy, a na piętrze sześć klas oraz duże, dobrze oświetlone pomieszczenie do nauki rysunków (ryc. 54). Na poddaszu planowano jeszcze dodatkowe mieszkania (razem wygospodarowano sześć pomieszczeń i dwie kuchnie). Mimo że w listopadzie 1905 roku otrzymano zezwolenie na przebudowę domu, kontrowersje ze względu na bezpieczeństwo pożarowe budziły pomieszczenia mieszkalne na poddaszu, a zwłaszcza kuchnie. W lutym 1906 roku dokonano przeprojektowania poddasza, tworząc na jego powierzchni dwa trzypokojowe mieszkania, co nie do końca zadowoliło szczeciński Nadzór Budowlany¹⁵⁹. W tej sprawie przez kilka miesięcy toczyła się obszerna korespondencja. Wreszcie w sierpniu 1906 roku w planach dokonano niezbędnych przeróbek zabezpieczających pomieszczenia kuchenne na poddaszu przed ewentualnym zaprószeniem ognia, przeprojektowano schody, a na parterze usunięto część ściany oddzielającej klasy. Pod koniec 1906 roku długie negocjacje zakończyły się pozwoleniem na przebudowę domu.

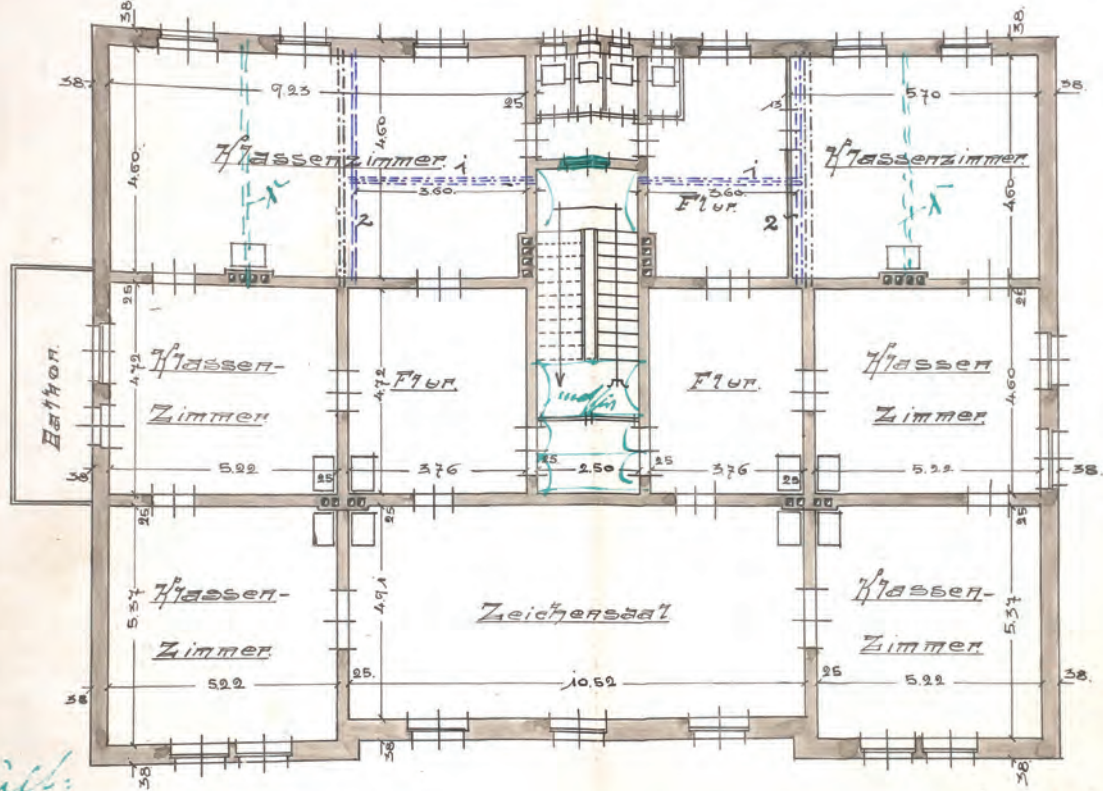
¹⁵⁵ APS, AMSPB, 6395, k 17.

¹⁵⁶ APS, AMSPB, 6395, k. 20–22.

¹⁵⁷ APS, AMSPB, 6395, k. 24.

¹⁵⁸ APS, AMSPB, 6395, k 48–49.

¹⁵⁹ APS, AMSPB, 6395, k. 98, 104.

Rycina 54. Rzut pierwszego piętra willi z zatwierdzoną przebudową na potrzeby szkolne, 1906
APS, AMSPB, 6395

Przebudowa willi na szkołę miała miejsce w 1909 roku, co zdecydowanie poprawiło warunki lokalowe żeńskiej szkoły średniej „Friedenshof”. Założona w 1875 roku¹⁶⁰ placówka funkcjonowała dotąd w budynku sąsiadującym z willą¹⁶¹. W związku z tym, że placówka „Friedenshof” do czasu włączenia w granice Szczecina działała na terenie powiatu Randow, podlegała powiatowemu inspektorowi szkolnemu¹⁶². Na przełomie lat 1898 i 1899 w szkole pracowało łącznie 21 nauczycielek uczących dziewczynki w trzech grupach klas o zaawansowaniu podstawowym, średnim i wyższym¹⁶³. W 1902 roku w szkole uczyły się łącznie 273 uczennice, które uczęszczały do dziesięciu klas (od IX do I). I tak, w klasie dziewiątej było 18 dziewcząt, w ósmej – 21 dziewcząt, w siódmej – 21 dziewcząt, w szóstej – 27 dziewcząt,

¹⁶⁰ APS, KSPP, 1185, pnobl.

¹⁶¹ Obiekt ten obecnie nie istnieje. Przed 1945 r. stał pod adresem Alleestraße 83, podczas gdy opisywana willa miała adres Alleestraße 84.

¹⁶² Por. O. Scharnweber, *Das Schulwesen im Kreis Randow*, w: *Randow. Ein Heimatbuch des Kreises*, von W. Stuhlfath, Stettin 1935, s. 213–215.

¹⁶³ APS, KSPP, 1201, pnobl.

w piątej – 31 dziewcząt, w czwartej – 26 dziewcząt, w trzeciej – 31 dziewcząt, w drugiej – 30 dziewcząt, w pierwszej niższej – 38 dziewcząt, w pierwszej wyższej – 30 dziewcząt¹⁶⁴. Szkoła miała własny regulamin wewnętrzny wprowadzony w 1910 roku. Nakazywał m.in. pilną naukę, nieśpóznianie się na zajęcia oraz grzeczne zachowanie wobec nauczycielek. W internacie szkoły wszystkie rzeczy należące do uczennic (książki, zeszyty, ubrania) oraz samo łóżko musiały być w nienagannym porządku. Uczennice powinny być w klasach na pięć minut przed rozpoczęciem zajęć, tj. przed godziną ósmą rano. Około pół godziny wcześniej musiały przebywać na świeżym powietrzu (jeżeli tylko pozwala na to pogoda) dla dotlenienia organizmu. Po wejściu do szkoły obowiązkowo zdejmowały odzież wierzchnią i pozdrowiały nauczycielki. Książki i zeszyty musiały być równo ułożone na ławkach, aby nie było bałaganu. Na przerwach przy złej pogodzie uczennice zostawały w klasach. Gdy pogoda była dobra, wychodziły na podwórze szkolne. Regulamin określał, że program nauczania w szkole „Friedenshof” został oparty na przepisach i zaleceniach z 1894 roku odnoszących się do żeńskich placówek szkolnych. Zgodnie z regulaminem w szkole było dziesięć klas, a na naukę przyjmowano dziewczynki od szóstego roku życia. Najmłodsze uczęszczały do klas przygotowawczych (X–VIII). Po ich ukończeniu następował egzamin, którego zdanie umożliwiało naukę w klasach średnich (VII–V). Pozytywne zaliczenie wszystkich przedmiotów w klasie piątej pozwalało na podjęcie nauki w klasach wyższych (IV–I). Regulamin określał, że czesne płacone kwartalnie w klasach przygotowawczych będzie wynosiło 22 marki i 50 fenigów, w klasach średnich 30 marek, a w klasach wyższych 33 marki. Mieszkanie w internacie szkolnym (było 50 miejsc) kosztowało kwartalnie 20 marek¹⁶⁵.

W 1909 roku z chwilą powiększenia szkoły o zaadaptowaną willę uczęszczało do niej 348 uczennic podzielonych na trzynaście klas (X–V, IVa, IVb, III niższa, III wyższa, II oraz I niższa i I wyższa). Klasy liczyły od 11 do 44 uczennic. Uczennicami opiekowało się 19 nauczycielek zatrudnionych na stałym etacie, które nadzorowała dyrektorka. Uposażenia nauczycielek zależały od doświadczenia w zawodzie

¹⁶⁴ APS, KSPP, 1201, pnobl.

¹⁶⁵ APS, KSPP, 1204, pnobl, 1178 pnobl.

oraz liczby odbywanych godzin¹⁶⁶. W 1912 roku pracująca w szkole starsza nauczycielka miała tygodniowo 20 godzin zajęć, a nauczycielka 32 godziny. Natomiast tzw. siły pomocnicze z wykształceniem wyższym odbywały tygodniowo 16 godzin, z kolei siły pomocnicze bez wykształcenia wyższego tylko 12 godzin. Trzeba podkreślić, że osoby pracujące jako siły pomocnicze nie miały zazwyczaj stałego zatrudnienia w szkole. W 1916 roku we „Friedenshofie” na stałe (miały etat) pracowały dwie nauczycielki z wykształceniem akademickim, sześć nauczycielek z przygotowaniem pedagogicznym (po seminariach nauczycielskich) oraz trzy nauczycielki przedmiotów praktycznych (technicznych). W szkole pobierały wówczas naukę 343 uczennice, w tym 339 wyznania ewangelickiego i cztery katolickiego. W 1920 roku pracowały tu cztery nauczycielki z wykształceniem akademickim, dziewięć nauczycielek z przygotowaniem pedagogicznym oraz trzy nauczycielki zawodu. Naukę pobierało wówczas 418 dziewczynek, z których czterysta było wyznania ewangelickiego, a osiemnaście katolickiego¹⁶⁷ (ryc. 55).

Rycina 55. Budynki szkoły żeńskiej „Friedenshof”. Po prawej stronie willa wybudowana przez Heinricha Quistorpa, 1919, APS, KSPP, 1179

W rzeczywistości szkołą kierował wybieralny zarząd. W 1919 roku składał się z właściciela gruntu i obu budynków Martina Quistorpa (zamieszkałego przy

¹⁶⁶ APS, KSPP, 1178, pnobl.

¹⁶⁷ APS, KSPP, 183, pnobl; szkołą nadal w 1920 r. kierowała Johanna Hohagen.

Falkenwalderstraße 88, obecnie al. Wojska Polskiego), pastora Bethanii Salzwedela, dwóch pań: Ossent i Meyer, oraz pana Santhopa¹⁶⁸. Dyrektorka szkoły, którą była wówczas Johanna Hohagen¹⁶⁹, co roku składała zarządowi sprawozdanie z działalności placówki oraz ze stanu jej finansów.

Jesienią 1923 roku właściciel gruntu i obu sąsiadujących z sobą budynków Martin Quistorp zgłosił Prowincjonalnemu Kolegium Szkolnemu chęć wygaszenia szkoły. W tym momencie w dzisiejszej willi uniwersyteckiej znajdowało się dziewięć klas, sala do nauki rysunku i pokój nauczycielek, a w sąsiednim obiekcie (nieistniejącym dzisiaj) były cztery klasy, pokój nauczycielek i internat dla pięćdziesięciu uczniów. Na zapleczu drugiego budynku, w parku, stała niewielka sala gimnastyczna¹⁷⁰. Miasto nie bardzo chciało się zgodzić na likwidację dobrze zorganizowanej szkoły. Niestety, koszty utrzymania zakładu przekraczały uzyskiwane dochody, co spowodowało, że Martin Quistorp musiał od początku lat dwudziestych pokrywać różnicę między wydatkami a dochodami placówki¹⁷¹. Ostatecznie Quistorp pod naciskiem władz miejskich zgodził się na czasowe zawieszenie likwidacji szkoły, w zamian miasto zobowiązało się pokrywać różnicę między dochodami a kosztami utrzymania placówki. Niemniej w ramach następujących powoli zmian zlikwidowano w szkole najniższe klasy od dziesiątej do siódmej, utrzymując jednak klasy od szóstej do drugiej stanowiące trzon szkoły średniej. Dofinansowanie miasta spowodowało, że szkoła dotrwała w dzisiejszej willi uniwersyteckiej do początku lat trzydziestych. W letnim półroczu 1931 roku szkoła liczyła dziewięć klas, w tym dwie klasy szóste, dwie klasy piąte, jedną klasę czwartą, dwie klasy trzecie – niższą i wyższą oraz dwie klasy drugie niższe. W sumie w szkole pobierało naukę 246 uczniów. Placówką kierowała wówczas Elisabeth Siller, mając do dyspozycji na pełnym etacie trzy starsze

¹⁶⁸ APS, KSPP, 1179, pnobl.

¹⁶⁹ Anna Katarzyna Zofia Johanna Hohagen urodziła się 15 września 1859 r. w rodzinie kupieckiej w Hattingen w Westfalii (powiat Bochum). Była wyznania ewangelickiego. W połowie lat siedemdziesiątych XIX w. uczęszczała do seminarium nauczycielskiego. W październiku 1877 r. zdała egzaminy przed Królewską Komisją i nabyła prawo do nauczania w żeńskich szkołach wyższych. W 1889 r. zdała przed komisją egzamin umożliwiający jej kierowanie żeńskimi szkołami średnimi i wyższymi. Była długoletnią dyrektorką szkoły „Friedenshof”, zob. APS, KSPP, 1201, pnobl.

¹⁷⁰ APS, KSPP, 1178, pnobl.

¹⁷¹ APS, KSPP, 1178, pnobl.

nauczycielki oraz sześć nauczycielek¹⁷². Oprócz przedmiotów wchodzących w skład ówczesnego tzw. kanonu szkoły średniej, tj. religii, języków niemieckiego, francuskiego, angielskiego, historii, matematyki, przyrody, geografii, rysunków, muzyki i gimnastyki, dziewczynki uczono również prowadzenia domu, gotowania, podstawowych prac domowych, rachunków domowych oraz rozpoznawania jakości produktów spożywczych¹⁷³.

W ostatnim okresie użytkowania willi jako szkoły prowadzono tu drobne przeróbki. W 1921 roku przebudowano mieszkanie znajdujące się w piwnicach budynku, a w 1924 roku dawne stajnie, postawione na parceli jeszcze w 1873 roku, przekształcono w garaże, obok nich powstał mały magazyn na beczki z benzyną¹⁷⁴. Z kolei w 1926 roku zlikwidowano dwa mieszkania na poddaszu, tworząc tu dwie dodatkowe klasy.

W 1931 roku, gdy szkołę w obecnej willi uniwersyteckiej ostatecznie wygaszano, przygotowywano plany budowy nowoczesnego obiektu na potrzeby wspomnianej placówki z dużą aulą i salą gimnastyczną. Nowy budynek miał mieć piwnice mieszczące mieszkanie woźnego, pomieszczenia na rowery uczennic, kotłownię i magazyn opału. Na parterze planowano pomieszczenie dla klasy szóstej, gabinet muzyczny, pokój nauczycielski, gabinet dyrektora oraz osobne pokoje dla administracji szkoły. Na pierwszym piętrze miał być gabinet do nauki fizyki oraz pomieszczenia dla klas czwartej, trzeciej niższej, drugiej niższej i wyższej, sala do nauki rysunków oraz drugi pokój nauczycielski. Wreszcie na mansardzie zaplanowano miejsca dla klasy piątej, drugiej szóstej i trzeciej wyższej oraz dla biblioteki. Razem w nowym obiekcie szkoły „Friedenshof” miało się uczyć około 250 dziewcząt¹⁷⁵. Planowano także odpowiedniej szerokości korytarze i schody oraz niezbędną liczbę toalet. Szkoła została ostatecznie wybudowana na rogu ulic ks. Piotra Wawrzyniaka i Ojca Bieżyma (dawniej Bethanienstraße). Dzisiaj są to obiekty Klubu Garnizonowego¹⁷⁶.

¹⁷² APS, KSPP, 1184, pnobl.

¹⁷³ APS, KSPP, 1180, pnobl.

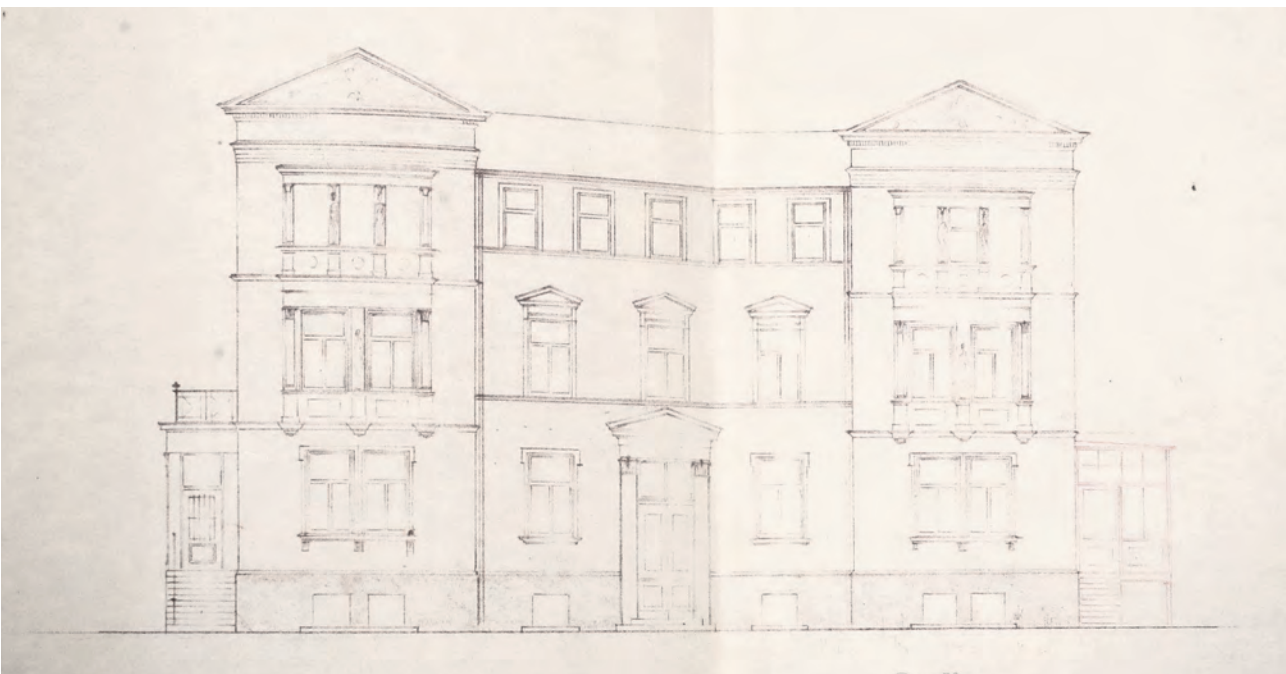
¹⁷⁴ APS, AMSPB, 6395, k.154–162.

¹⁷⁵ APS, KSPP, 1185, pnobl.

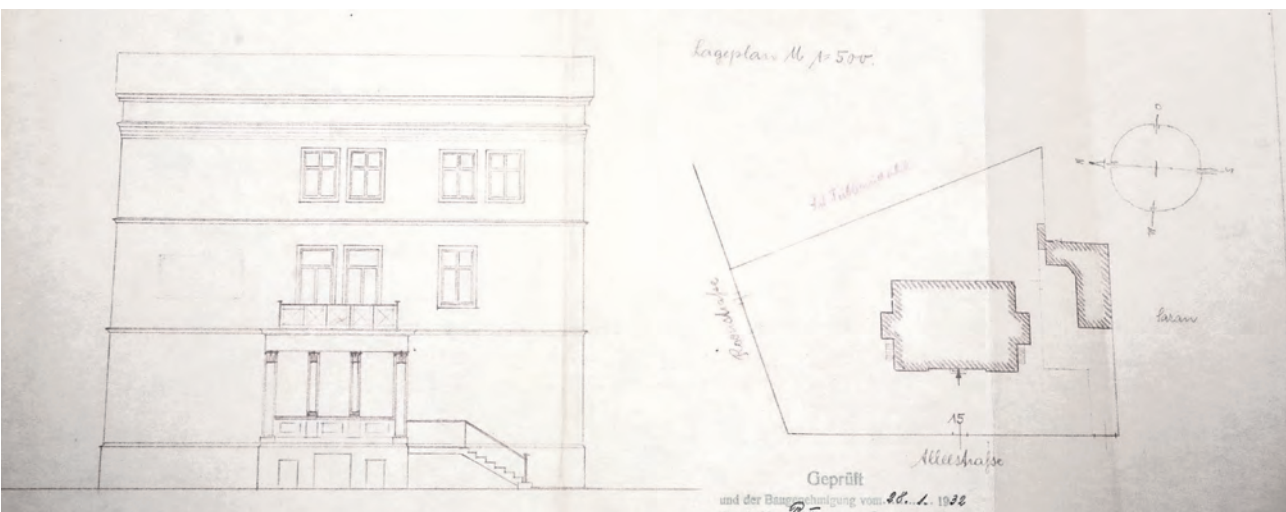
¹⁷⁶ APS, KSPP, 1185, pnobl (jest planik tego założenia).

Natomiast dawny budynek szkoły pod koniec 1931 roku został sprzedany dr. Hansowi Jahnowi. Nowy właściciel postanowił w styczniu 1932 roku zmienić przeznaczenie budynku, przekształcając go w obiekt mieszkalno-biurowy¹⁷⁷ (ryc. 56, 57, 58). W piwnicach pozostawiono trzypokojowe mieszkanie z kuchnią i pralnią. Pozostałe pomieszczenia miały już charakter typowo piwniczny, a jedno przeznaczono na magazyn koksu. Na parterze w części budynku wydzielono czteropokojowe mieszkanie z kuchnią, łazienką i pokojem służącej. Druga połowa parteru została przekształcona na biuro (trzy pokoje biurowe i korytarz) (ryc. 59). Pierwsze piętro w całości miało charakter biurowy z dobudowanymi dodatkowo trzema toaletami. Łącznie na piętrze wygospodarowano osiem pokoi biurowych. Z kolei na mansardzie umieszczono trzy następne pomieszczenia biurowe z toaletą. Na poddaszu wydzielono także jedno dwupokojowe mieszkanie z kuchnią i toaletą. W 1938 roku dr Jahn przebudował gruntownie werandę, pod którą powstało archiwum (Acktenkeller). W 1939 roku zmieniono linię zabudowy i linię ulicy, co ograniczyło nieco powierzchnię działki, na której stał teraz budynek pełniący, jak można przypuszczać do 1945 roku, funkcję mieszkalno-biurową (ryc. 60). Potwierdza to ostatnia księga adresowa Szczecina wydana w 1943 roku. Według zawartych w niej zapisów dr Hans Jahn, właściciel omawianej posesji, mieszkał przy dzisiejszej al. Wojska Polskiego 27 (Falkenwalderstraße 27). Natomiast budynek przy ul. ks. Piotra Wawrzyniaka 15 był wówczas wynajęty Pomorskiemu Towarzystwu Przemysłowemu (Pommersche Industrie-Verein), któremu dr Jahn szefował, oraz Towarzystwu Handlowemu (Handelsgesellschaft).

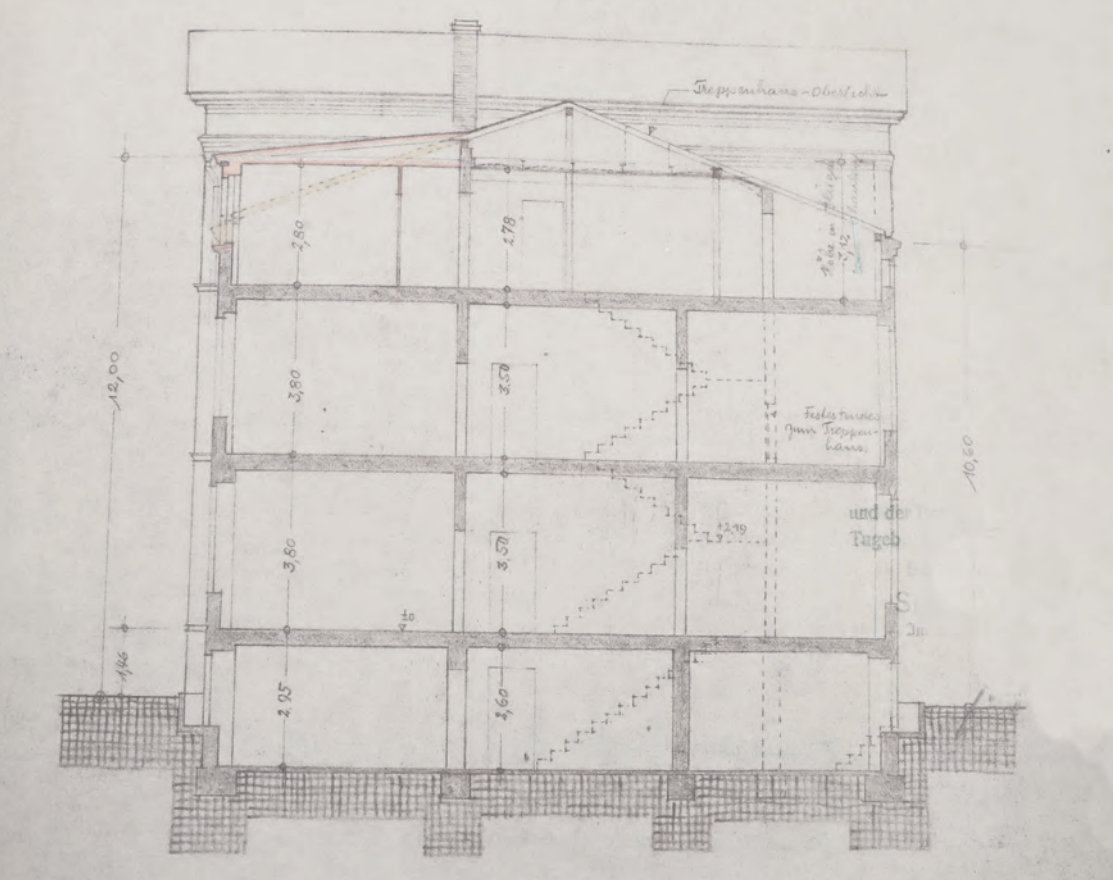
¹⁷⁷ APS, AMSPB, 6395, k. 124–126, 128, 145, 152, 154–162.

Rycina 56. Elewacja willi od strony ul. ks. Piotra Wawrzyniaka, 1932, APS, AMSPB, 6395

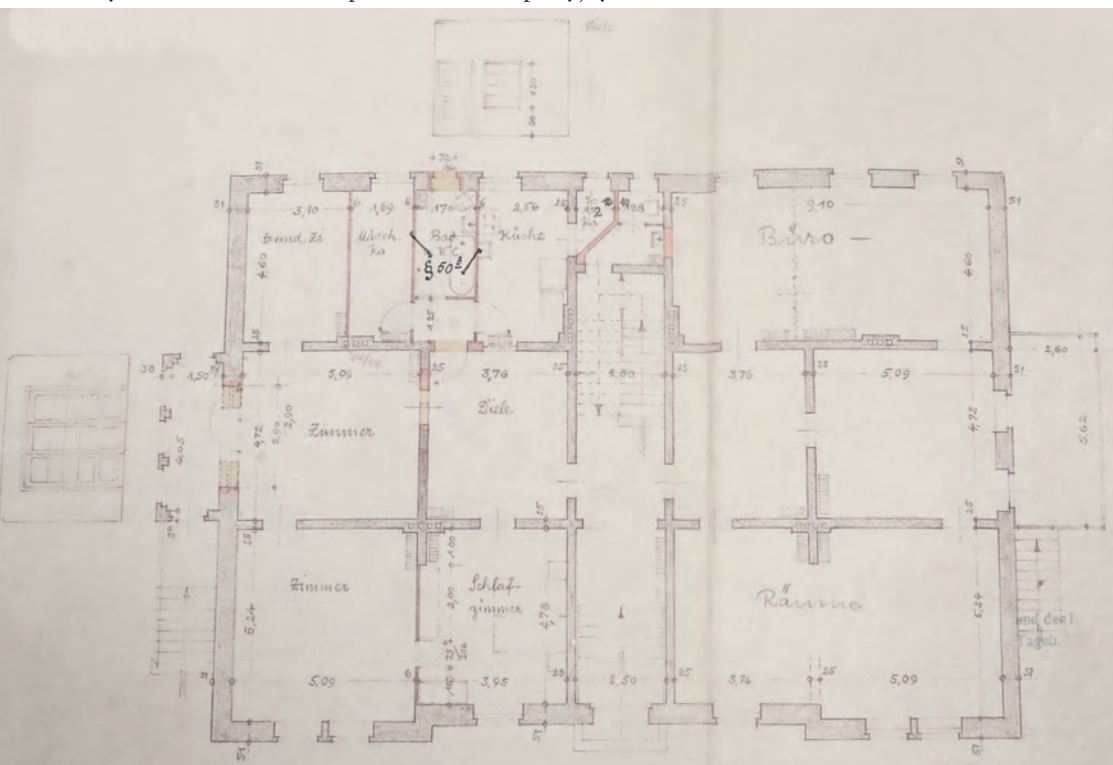

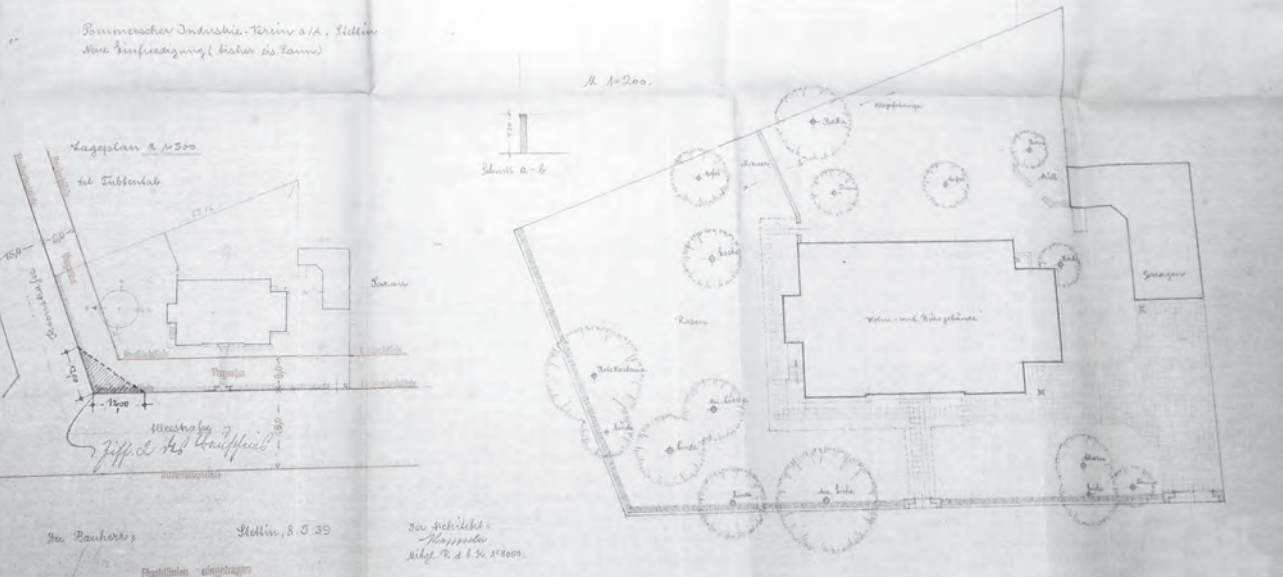
Rycina 57. Boczna elewacja willi od strony północnej z dodatkowym wejściem i położenie obiektu na działce, 1932, APS, AMSPB, 6395

Rycina 58. Przekrój willi, 1932, APS, AMSPB, 6395

Rycina 59. Parter willi z przeróbkami adaptacyjnymi na cele biurowe, 1932, APS, AMSPB, 6395

Rycina 60. Położenie willi na parceli po regulacji jej granic, 1939, APS, AMSPB, 6395

2.5.2. Archiwum

Militaryzacja Niemiec po dojściu do władzy Adolfa Hitlera w 1933 roku spowodowała silny rozrost armii. Na jej potrzeby zaczęto w całej Rzeszy budować nowe koszary. Proces ten nie ominął także Szczecina. Nowe kompleksy koszarowe w drugiej połowie lat trzydziestych powstały m.in. przy al. Wojska Polskiego (Falkenwalderstraße), gdzie obecnie stacjonują pododdziały 12. Brygady Zmechanizowanej przy ul. Waleriana Łukasińskiego (dawniej Wamlitzerstraße), będące kwaterą główną Korpusu Wielonarodowego Północ-Wschód, przy ul. Ku Słońcu (dawniej Pasewalker Chaussee), gdzie kwateruje 12. Batalion Dowodzenia Ułanów Podolskich, oraz przy ul. Żołnierskiej (dawniej Kreckowerstraße)¹⁷⁸. W tym ostatnim przypadku koszary po jednej stronie ul. Żołnierskiej pod numerem 4 zostały zajęte przez Straż Graniczną i mieści się tu m.in. Centralne Archiwum Straży Granicznej oraz przez Centralne Biuro Antykorupcyjne i Prokuraturę Rejonową Szczecin-Zachód. Natomiast po drugiej stronie ulicy rozległy kompleks koszarowy został oddany szczecińskim uczelniom. Umieszczono tu Wydział Architektury oraz Wydział Informatyki Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, a także Wydział Nauk o Zdrowiu, Centrum Symulacji Medycznej oraz Międzywydziałowe Centrum Dydaktyczne nr 2 będące częścią Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego

¹⁷⁸ Por. E. Murawski, *Stettin als...*, s. 6.

w Szczecinie. Dodatkowo funkcjonuje tu Katedra Geoinformatyki Politechniki Morskiej i Zachodniopomorska Szkoła Biznesu. Jeden z budynków koszarowych otrzymał także Uniwersytet Szczeciński. Został on przeznaczony na mieszkania służbowe dla nowo zatrudnianych pracowników uczelni i określony jako Dom Akademicki Uniwersytetu Szczecińskiego przy ul. Żołnierskiej 51. W sumie jest to typowy budynek koszarowy wzniesiony w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku. Jednoskrzydłowy, podpiwniczony, trzykondygnacyjny (parter i dwa piętra), mający wysoki dach oraz dwie klatki obiekt był w latach trzydziestych i czterdziestych miejscem zakwaterowania żołnierzy Wehrmachtu. Jego rozkład wewnętrzny był bardzo prosty i funkcjonalny. Przez środek każdej z kondygnacji biegł długi korytarz, po obu stronach znajdowały się izby żołnierskie, podręczne magazynki broni, kancelarie poszczególnych pododdziałów oraz na końcach korytarzy węzły sanitarne i umywalnie. Obecnie połowa opisywanego budynku jest już po adaptacji na potrzeby cierpiącego na braki powierzchni magazynowej Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego¹⁷⁹. Druga część obiektu pozostanie mieszkaniami służbowymi przeznaczonymi dla pracowników uczelni.

2.5.3. Biblioteka Główna

Dwa obiekty należące do Biblioteki Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego umiejscowione przy obecnej ul. Franciszka Tarczyńskiego 1 (Stoltingstraße) były przed 1945 rokiem szkołami podstawowymi. Pierwszy z nich, trzykondygnacyjny, zbudowany z czerwonej cegły wzniesiono w latach 1877–1878 na narożnej parceli między ulicami Franciszka Tarczyńskiego i Adama Mickiewicza. Jego projektantem był miejski budowniczy Rabe¹⁸⁰. Mieściła się tu żeńska szkoła podstawowa należąca do gminy West End (Westend Gemeinde Schule). Rozplanowanie budynku obejmowało w piwnicy mieszkanie dla stróża szkoły lub woźnego złożone z dwóch pokoi i kuchni, magazyn warzyw, pomieszczenie na opał (torf, drewno) i kotłownię. Na parterze po jednej stronie centralnie usytuowanej klatki schodowej umieszczono mieszkanie dla głównego nauczyciela bądź kierownika szkoły, które składało się z trzech pokoi

¹⁷⁹ Planowane zakończenie remontu archiwum i jego otwarcie jest przewidziane na koniec 2025 r.

¹⁸⁰ R. Makala, *Między prowincją...*, s. 167, przyp. 485.

i kuchni. Po drugiej stronie wspomnianej klatki były dwie klasy. Na pierwszym i drugim piętrze projekt przewidywał po cztery kolejne klasy. Sanitariaty dla szkoły wybudowano na podwórzu¹⁸¹ (ryc. 61). W grudniu 1877 roku do budowanej już szkoły zamierzano doprowadzić wodociąg¹⁸². Po dyskusjach w styczniu 1878 roku wybrano wykonawcę instalacji wodociągowej, a roboty zostały wykonane jeszcze w tym roku¹⁸³. Najprawdopodobniej w połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku, ze względu na wzrastającą liczbę uczących się tu dziewczynek, szkołę powiększono, dobudowując do niej w podobnym stylu nową część z osobną klatką schodową (od strony ul. Franciszka Tarczyńskiego). Na parterze umieszczono mieszkanie służbowe dla nauczyciela, na piętrach zaś kolejne klasy. W roku 1897/98 do szkoły żeńskiej uczęszczało łącznie 726 dziewczynek tworzących czternaście klas nauczanych przez szesnastu nauczycieli¹⁸⁴. W kolejnym roku szkolnym (1898/99) liczba uczennic spadła do 689 dziewczynek podzielonych na trzynaście klas. W szkole uczyło wówczas czternastu nauczycieli¹⁸⁵. Na początku XX wieku szkołę rozbudowano o kolejny budynek mający salę gimnastyczną, usytuowany przy ul. Adama Mickiewicza (zob. 2.4. Szkoła Doktorska).

Na początku XX wieku, a najpewniej w latach 1908–1909, obok szkoły podstawowej dla dziewczynek miasto Szczecin wzniosło szkołę podstawową dla chłopców (od strony ul. Franciszka Tarczyńskiego). Czterokondygnacyjny, dwuskrzydłowy budynek (w kształcie litery C) miał umieszczoną z boku klatkę schodową. W piwnicy zaplanowano kotłownię (Kesselraum), pomieszczenie magazynowe na węgiel oraz łaźnię (Brause-Bad)¹⁸⁶ (ryc. 62). Na parterze i wszystkich piętrach od strony ulicy zaprojektowano przestronne korytarze, natomiast od strony podwórza klasy¹⁸⁷. W lipcu 1908 roku wszystkie wymieniane obiekty, tj. szkoła dla chłopców oraz oba budynki szkoły gminnej dla dziewczynek, uzyskały zgodę na podłączenie do kanali-

¹⁸¹ Dzisiaj mieszczą się w nich szatnie przy sali gimnastycznej.

¹⁸² APS, AMSPB, II/4446, k. 1–3.

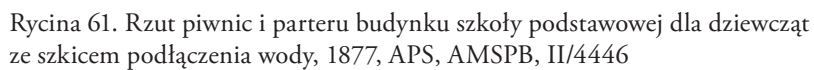
¹⁸³ APS, AMSPB, II/4446, k. 18–20.

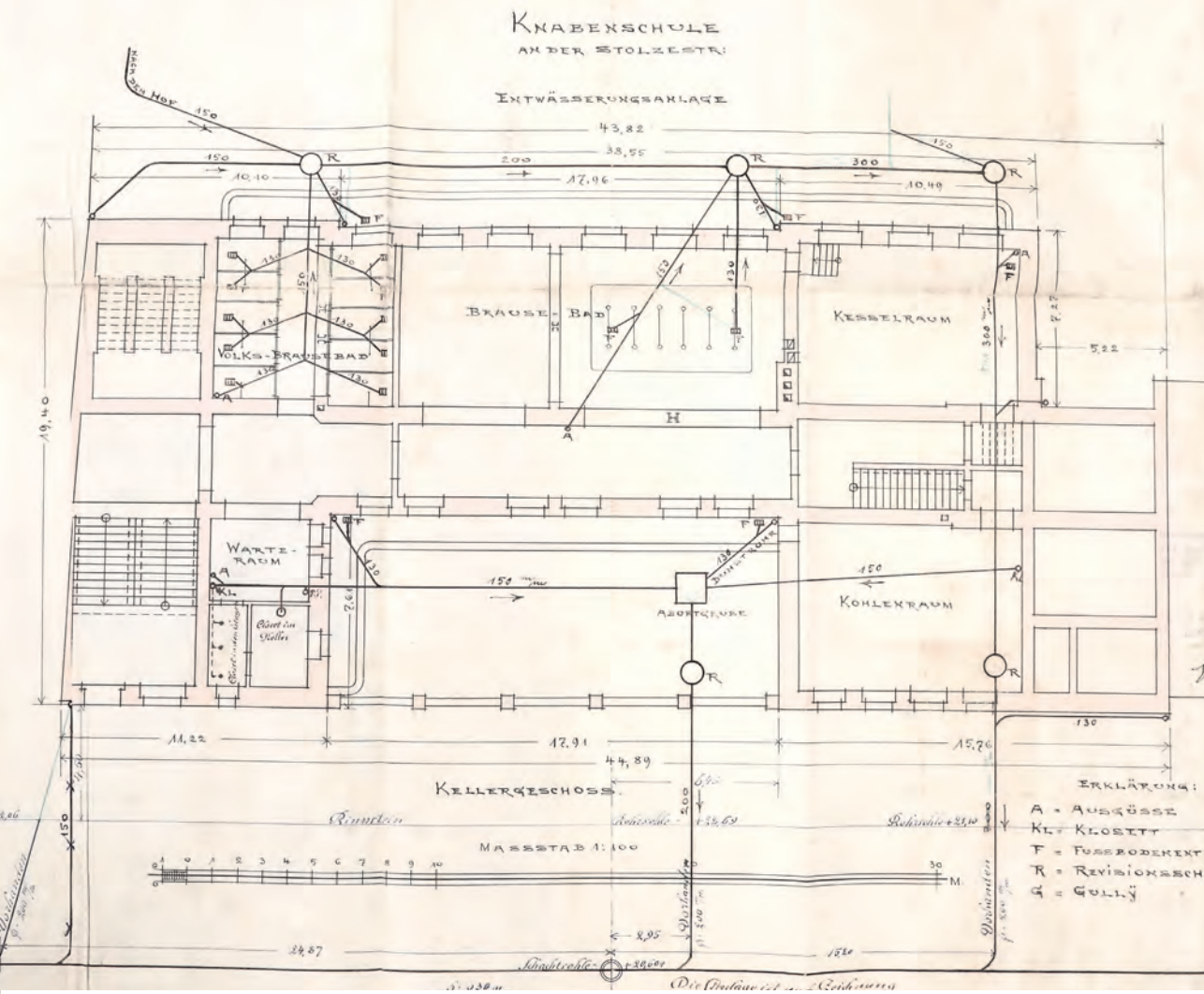
¹⁸⁴ *Verwaltungsbericht...*, Stettin 1898, s. 4.

¹⁸⁵ *Verwaltungsbericht der Stadt Stettin*, Stettin 1899, s. 7.

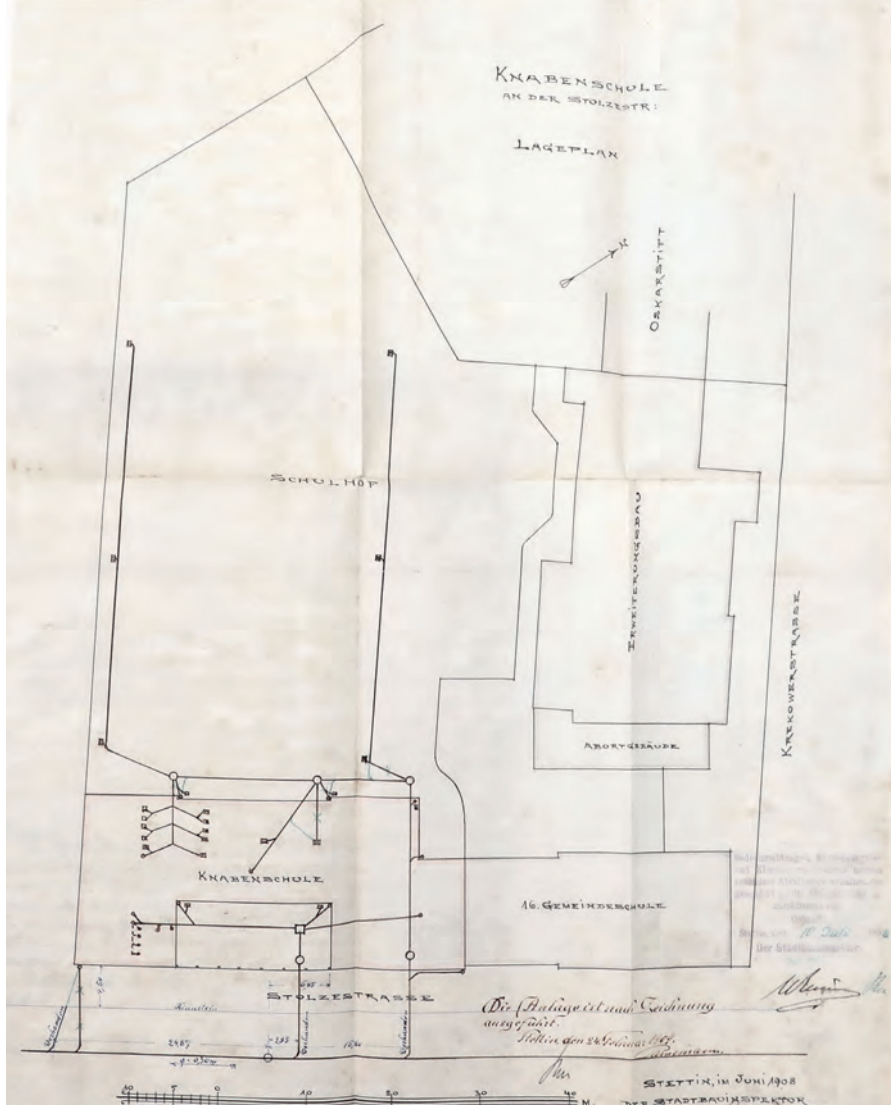
¹⁸⁶ APS, AMSPB, II/2834, k. 1–5.

¹⁸⁷ Por. R. Makala, *Między prowincją...*, s. 167.

Rycina 62. Rzut piwnic szkoły podstawowej dla chłopców
z podłączeniem obiektu do kanalizacji od strony ul. Franciszka Tarczyńskiego, 1908
APS, AMSPB, II/2834

Rycina 63. Położenie budynków szkoły podstawowej dla chłopców i szkoły podstawowej dla dziewcząt na parceli na rogu ulic Adama Mickiewicza i Franciszka Tarczyńskiego, 1908, APS, AMSPB, II/2834

zacji. Ta ostatnia została zaprojektowana w styczniu 1909 roku dla wszystkich obiektów stojących przy dzisiejszej ul. Franciszka Tarczyńskiego¹⁸⁸ (ryc. 63). Podłączenie obu szkół podstawowych do miejskiej kanalizacji nastąpiło w 1910 roku¹⁸⁹. W opisanych wyżej budynkach dzisiejszej biblioteki akademickiej najpewniej do początku 1945 roku mieściły się szkoły podstawowe.

¹⁸⁸ APS, AMSPB, II/3582, k. 1–8.

¹⁸⁹ APS, AMSPB, II/3582, k. 56–57, II/2834, s. 3–4.

2.6. Akademickie Domy Mieszalne

Spośród akademików, którymi dysponuje Uniwersytet Szczeciński, tylko ten usytuowany na rogu al. Bohaterów Warszawy (dawna nazwa do 1925 r. Alleestraße, w latach 1926–1933 Friedrich-Ebert-Straße, po 1933 r. Mackensenstraße) i ul. Szwoleżerów (dawna Wendenstraße) został wybudowany przed 1945 rokiem. Jego początki sięgają sierpnia 1928 roku, kiedy Towarzystwo Budowlane Urzędników Wojskowych (Gemeinnützige Baugenossenschaft der Beamte des Heeres 21 und der Versorgungsbehörden) zwróciło się do szczecińskiego Nadzoru Budowlanego o zgodę na wybudowanie dziewięciu domów mieszkalnych w niedużej odległości od ówczesnego zespołu koszar garnizonu szczecińskiego. Obiekty zaprojektował inż. Leopold Schultze będący rejencyjnym mistrzem budowlanym¹⁹⁰. Plan przewidywał zabudowanie narożnego kwartału (ul. Szwoleżerów, al. Bohaterów Warszawy) dziewięcioma typowymi budynkami mieszkalnymi przeznaczonymi dla personelu cywilnego wojska. Projekt domów mieszkalnych, sporządzony już w lipcu 1928 roku, napłynął do szczecińskiego Nadzoru Budowlanego pod koniec sierpnia, a został sprawdzony na początku grudnia 1928 roku. Nadzór Budowlany zmniejszył liczbę domów do pięciu, nie zezwalając na wybudowanie domów nr 1, 2, 3 i 9¹⁹¹. Sprawdzeniu podlegało zatem tylko pięć budynków, które otrzymały zgodę na budowę (tj. nr 4–8) (ryc. 64, 65).

Piwnice zaprojektowanych obiektów miały charakter typowy dla budynków wielorodzinnych, dla każdego mieszkania zagwarantowano osobną piwnicę. Na mieszkania przeznaczono cztery kondygnacje (z parterem), planując w każdym z pięciu domów na każdej kondygnacji po dwa standardowe, chociaż różniące się powierzchnią lokale mieszkalne. Każdy dom miał centralnie umieszczoną klatkę schodową (wysokość kondygnacji 3,24 m). W narożnym budynku nr 4 na parterze, pierwszym, drugim i trzecim piętrze zaprojektowano mieszkania cztero- i trzypokojowe, każde z kuchnią i łazienką (osiem mieszkań). W budynku nr 5 umieszczono na

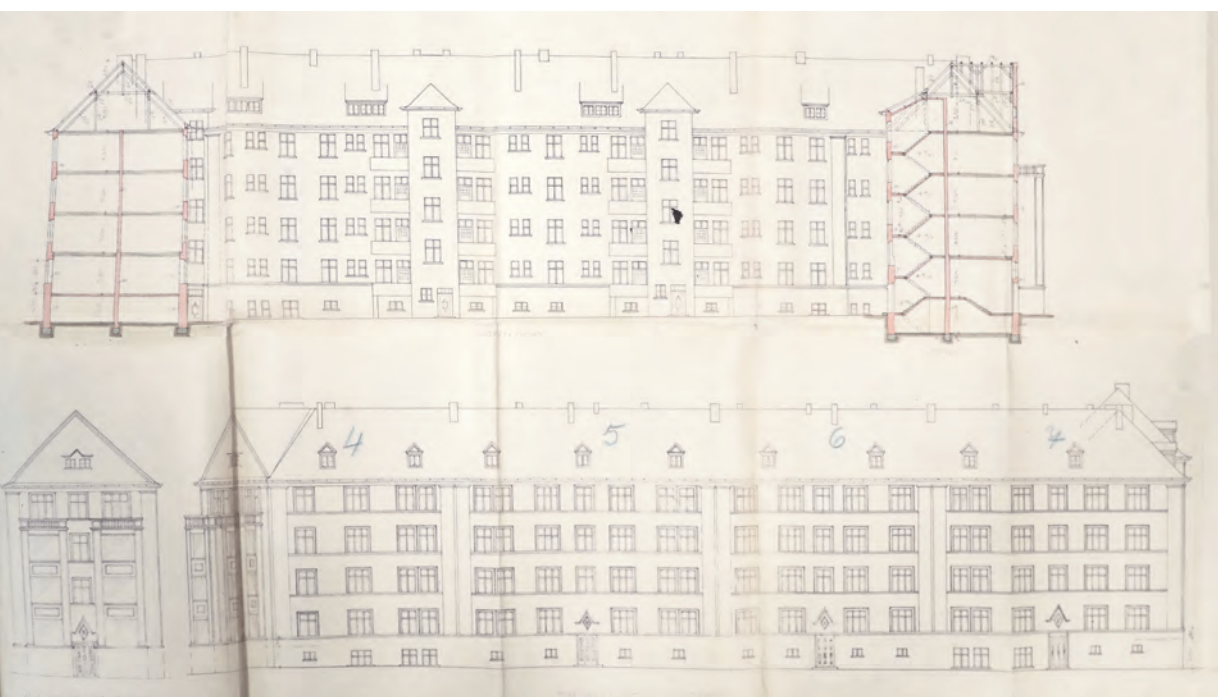
¹⁹⁰ APS, AMSPB, 9669, k. 1–5.

¹⁹¹ APS, AMSPB, 9669, k. 21.

Rycina 64. Elewacja budynków mieszkalnych od strony ul. Szwoleżerów, 1928
APS, AMSPB, 9669

Rycina 65. Elewacja budynków mieszkalnych od strony podwórza
i od al. Bohaterów Warszawy, 1928, APS, AMSPB, 9669

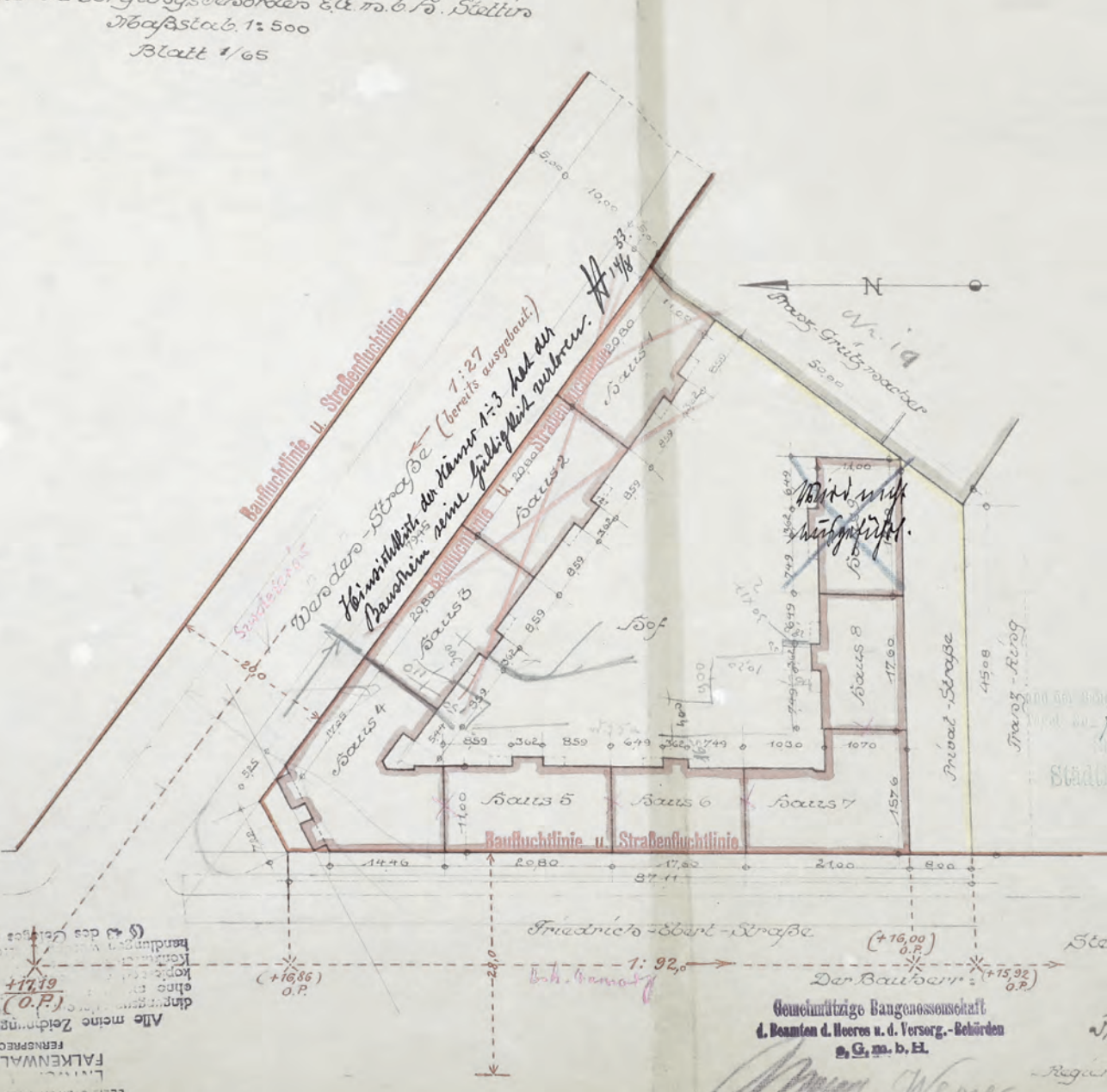

parterze i trzech piętrach mieszkania trzypokojowe z kuchniami i łazienkami (osiem mieszkań). W budynku nr 6 zaprojektowano na każdej z kondygnacji dwupokojowe mieszkania z łazienkami, kuchniami i dodatkowymi małymi pokoikami/kamerami (osiem mieszkań). Natomiast w budynku nr 7 na parterze i trzech kolejnych piętrach umieszczono mieszkania trzy- i czteropokojowe z łazienkami, kuchniami i kamerami każde (osiem mieszkań), z kolei w budynku nr 8 na parterze i każdym piętrze były dwupokojowe mieszkania z kuchniami, łazienkami i małymi kamerami (osiem mieszkań). Zatem w planowanym kompleksie budynków mieszkalnych miało stanąć do dyspozycji urzędników wojskowych czterdzieści mieszkań różnej wielkości, liczących od 74,3 m² (najmniejsze mieszkania dwupokojowe z kamerą, łazienką, kuchnią, spiżarką i przedpokojem) do 129,98 m² (największe mieszkania czteropokojowe z kamerą, łazienką, kuchnią, spiżarnią i korytarzem)¹⁹² (ryc. 66). Strych miał służyć mieszkańcom do suszenia bielizny. Jeszcze w 1928 roku zakończono wylewanie fundamentów pod zatwierdzonych przez szczeciński Nadzór Budowlany pięć domów, a wczesną wiosną 1929 roku były już one w stanie surowym. Odbiór budynków miał miejsce na przełomie lipca i sierpnia 1929 roku¹⁹³. W trakcie prac budowlanych w 1929 roku zrobiono drobne modyfikacje w piwnicach i na parterze budynku nr 6. W 1934 roku całą parcelę ogrodzono, dodatkowo w 1936 roku wybudowano na podwórzu garaż na samochód. Do 1945 roku w opisanych domach mieszkali urzędnicy cywilni pracujący dla niemieckiego wojska.

Uniwersytet Szczeciński jest również właścicielem dwóch willi stojących niegdyś na północno-zachodnim skraju West Endu. Są to obiekty usytuowane przy dzisiejszej al. Wojska Polskiego 107–109 (Falkenwalderstraße), naprzeciwko pl. Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Budynki te służyły dotąd celom dydaktycznym, a obecnie Uniwersytet Szczeciński pozyskał środki zewnętrzne na ich modernizację i przebudowę na domy akademickie. Nic zatem dziwnego, że przedwojenne dzieje obu obiektów zostały umieszczone w części poświęconej Akademickim Domom Mieszkalnym.

¹⁹² APS, AMSPB, 9669, k. 22–29.

¹⁹³ APS, AMSPB, 9669, k. 79–86a.

Rycina 66. Budynki mieszkalne i ich położenie na parceli na rogu ul. Szwoleżerów
 i al. Bohaterów Warszawy (obiekty skreślone nie były realizowane), 1928, APS, AMSPB, 9669

Willa posadowiona na działce nr 107 została zaprojektowana w lipcu 1881 roku wraz ze stojącą na jej tyłach stajnią i wozownią przez właściciela parceli i inwestora budowlanego Karla Kupferschmidta¹⁹⁴. Był to obiekt dwukondygnacyjny z wysoką piwnicą (ryc. 67, 68). W piwnicy od strony ulicy zaprojektowano dwupokojowe mieszkanie z kuchnią i małą kamerą. Pozostała część piwnic miała charakter magazynowy. Na parterze opisywanego domu umieszczono jedno duże mieszkanie mające od strony ulicy trzy pokoje w amfiladzie, a od strony ogrodu sypialnię, łazienkę z osobną toaletą, spiżarnię, pokój służącej oraz kuchnię (ryc. 69). Identyczny układ miało mieszkanie na piętrze. Z kolei na mansardzie od strony ulicy zaprojektowano pierwotnie trzypokojowe mieszkanie, jednak ze względów pożarowych na jego wybudowanie nie zgodził się szczeciński Nadzór Budowlany i kondygnacja ta stała się ostatecznie typowym strychem. Obiekt otrzymał boczną klatkę schodową. W głębi parceli wzniesiono stajnię i wozownię oraz zaprojektowano ogród¹⁹⁵ (ryc. 70). Właściciel uzyskał zezwolenie na budowę willi pod koniec sierpnia 1881 roku, co zaświadczyl inspektor budowlany Dawid Ziemann¹⁹⁶. Fundamenty obiektu wykonano już pod koniec sierpnia 1881 roku. Stan surowy osiągnięto pod koniec września, a zakończenie budowy nastąpiło w grudniu 1881 roku. W styczniu 1882 roku willa została wpisana do ksiąg wieczystych. W 1890 roku przebudowano stojącą z tyłu parceli stajnię.

W 1904 roku obiekt przeszedł w ręce wdowy po pastorze – Hildy Berger¹⁹⁷. Dokonano wówczas (1904–1905) przebudowy dawnej stajni oraz wzniesiono obok niej dodatkowe obiekty gospodarcze¹⁹⁸. W lipcu 1907 roku przebudowano mieszkanie w piwnicy z dwupokojowego na trzypokojowe, dodano toaletę i łazienkę. Natomiast na obu piętrach zlikwidowano łazienki i toalety, tworząc z nich odrębne pokoje, a małe łazienki wydzielono z dotychczasowych kuchni¹⁹⁹. W 1915 roku nieruchomość

¹⁹⁴ M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 76, 246.

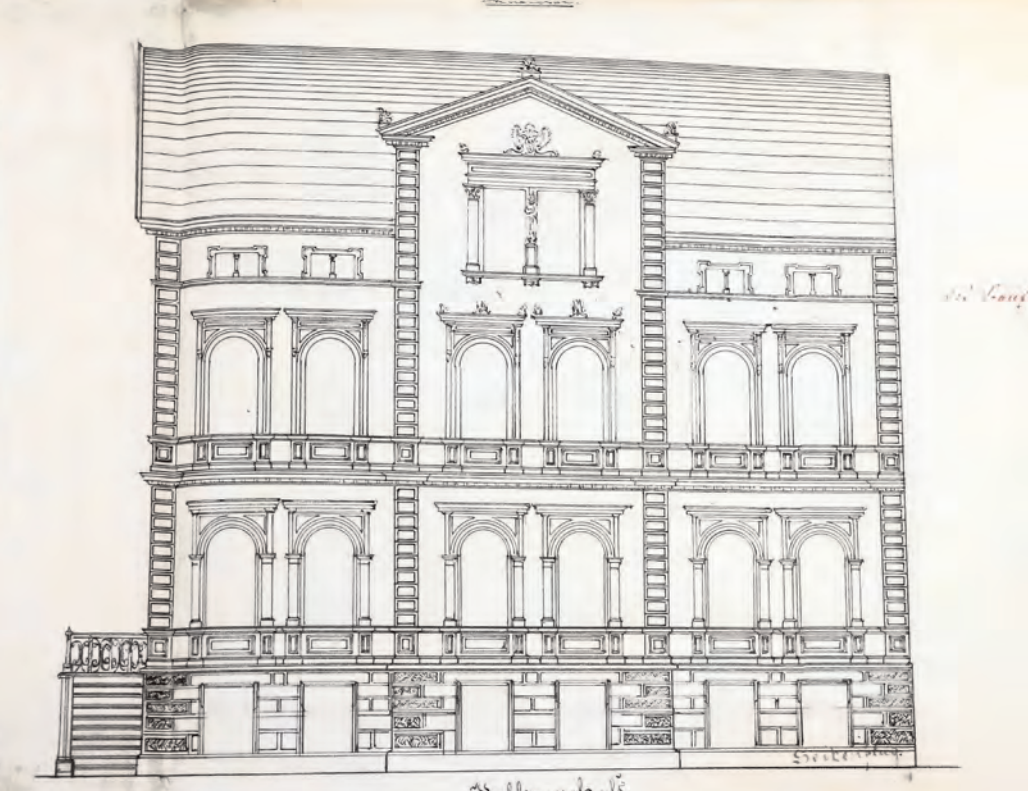
¹⁹⁵ APS, AMSPB, 4078, k. 3–5.

¹⁹⁶ APS, AMSPB, 4078, k. 8–10.

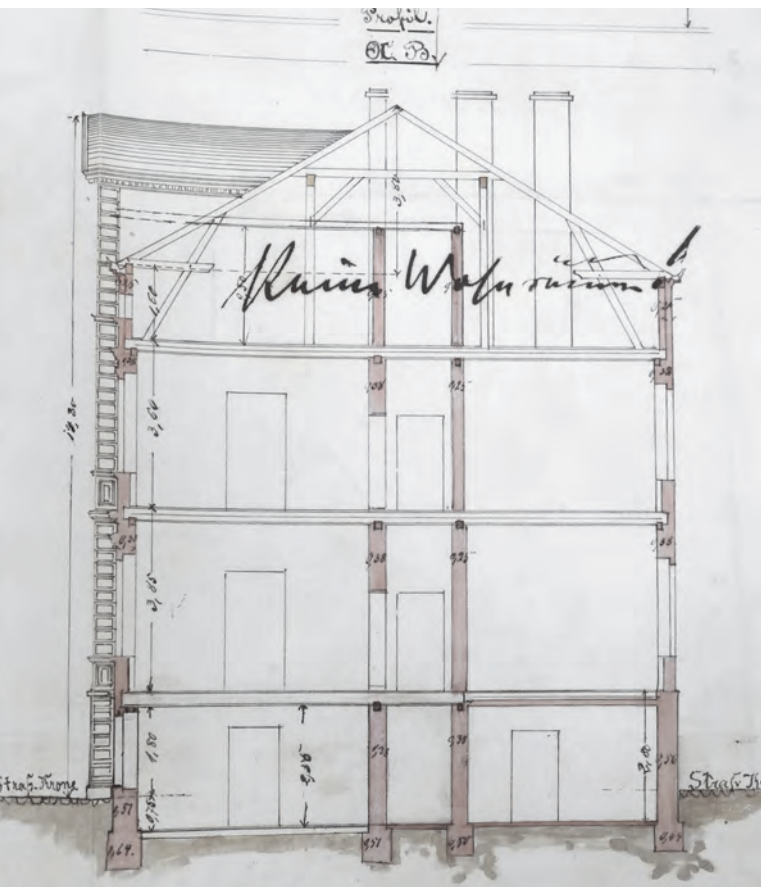
¹⁹⁷ APS, AMSPB, 4078, k. 38.

¹⁹⁸ Warto dodać, że sąsiadem należącej do willi działki stała się wzniesiona w latach 1889–1890 zajezdnia tramwajów konnych.

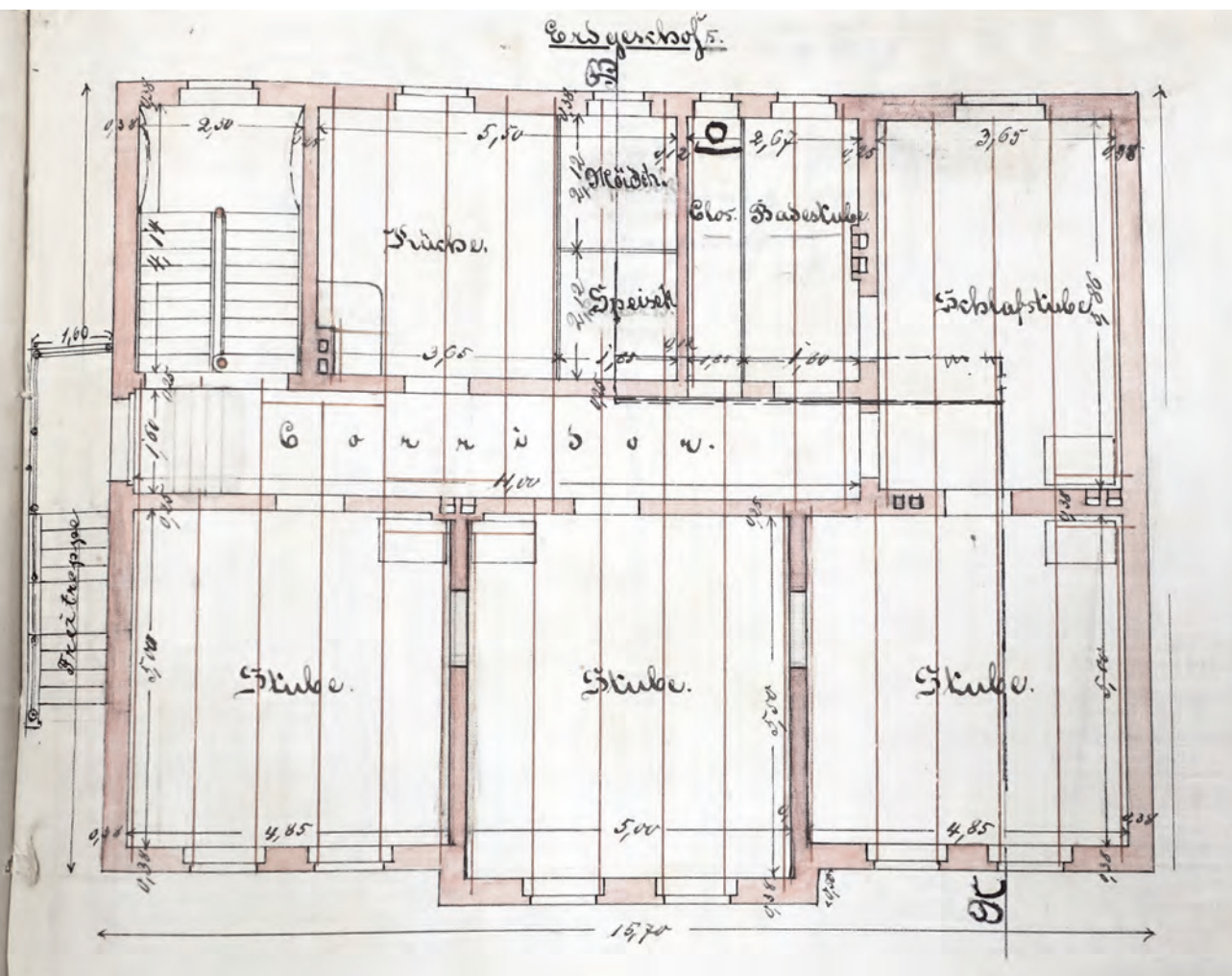
¹⁹⁹ APS, AMSPB, 4078, k. 63–64.

Rycina 67. Elewacja willi Kupferschmidta od strony al. Wojska Polskiego (nr 107), 1881
APS, AMSPB, 4078

Rycina 68. Przekrój willi, 1881
APS, AMSPB, 4078

Rycina 69. Rzut parteru willi z rozplanowanym mieszkaniem, 1881, AMSPB, 4078

Situation.

Oaken,

Merken-Steckin gehörig.

My dear Mr. Alexander

237 81
Libby

Libby

Grundstücke des Kupferschmelz.

Garten

Sofraum.

55th Fall, m. Sept.

Silvius, m. Sapp.

St. Pauli Eisenbahn-Depot.

Grundstücke der Straßen-Bischofsraum.

22 Ob. m. h. a. u. f.,
maßiv,
Doppeldach

Garten.

2106 n. 13 aus,
zu Depotgehört.

Rycina 70. Położenie willi na parceli, 1881, APS, AMSPB, 4078

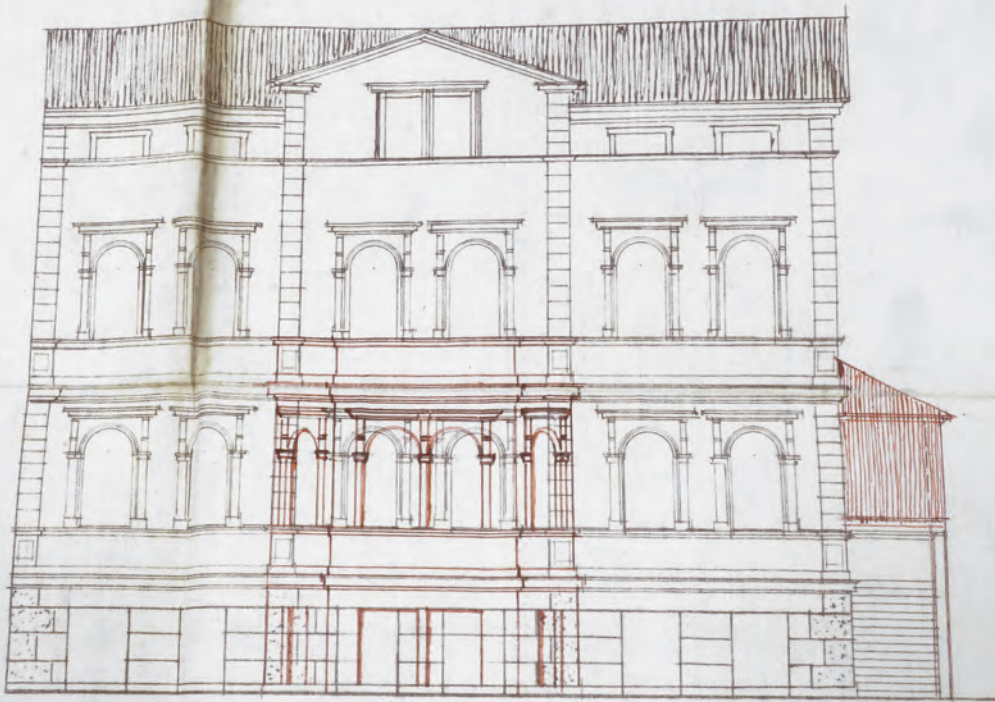
przeszła w ręce kupca Ludwiga Finka, który stojącą na tyłach parceli stajnię przebudował na garaż, a następnie w lutym–czerwcu 1917 roku dość gruntownie przekształcił cały obiekt, dostawiając od strony ulicy werandę (dla mieszkań w piwnicy i na parterze). Nad werandą należącą do mieszkania na parterze umieszczono ryzalit zwieńczony tarasem należącym do mieszkania na piętrze (ryc. 71, 72, 73). Natomiast od strony podwórza poszerzono piwnice, wychodząc poza obrys willi, i przeznaczono je na magazyn węgla. Spowodowało to spore zmiany w układzie mieszkania na parterze. Od strony ulicy utrzymano trzy pokoje (jeden z werandą), zachowując od strony podwórza sypialnię. Dobudowano garderobę z toaletą, poszerzono korytarz i częściowo wysunięto poza dawny obrys budynku kuchnię ze spiżarnią. Do kuchni zaprojektowano osobne wejście od strony podwórza (ryc. 74). Mieszkanie na piętrze zostało w ten sposób połączone ze znajdującym się na parterze, tworząc razem powierzchnię mieszkalną użytkowaną przez nowego właściciela. Na piętrze pojawiły się dwa tarasy na dachu werandy (od strony ulicy) i przybudówki (od strony podwórka). Znikła wtedy kuchnia zamieniona na pokój z tarasem. Na górze było teraz pięć pokoi, dwa tarasy, duża łazienka i druga toaleta²⁰⁰. Pod koniec czerwca 1917 roku dokonano jeszcze drobnych przeróbek obiektu od strony podwórza.

W marcu 1919 roku willę kupił kupiec Ernst Böttcher. Jego pierwszą decyzją było uregulowanie granicy na tyłach parceli, a następnie (kwiecień–lipiec 1919) przebudowanie mieszkania w piwnicy na czteropokojowe oraz znajdującego się na tyłach parceli garażu²⁰¹. Böttcher był właścicielem wspomnianej willi do połowy lat czterdziestych, co potwierdza analiza ksiąg adresowych (występuje jako jej właściciel w ostatniej księdze adresowej z 1943 r.), i prowadził w niej niezbędne remonty i modernizacje. Wyburzył również część budynków gospodarskich stojących na tyłach parceli.

Drugi ze wspomnianych budynków, który w przyszłości będzie akademikiem, został zaprojektowany, podobnie jak sąsiedni, przez architekta, mistrza murarskiego i przedsiębiorcę Karla Kupferschmidta. W tym przypadku Kupferschmidt w sierpniu 1883 roku zwrócił się do szczecińskiego Nadzoru Budowlanego z prośbą o akceptację

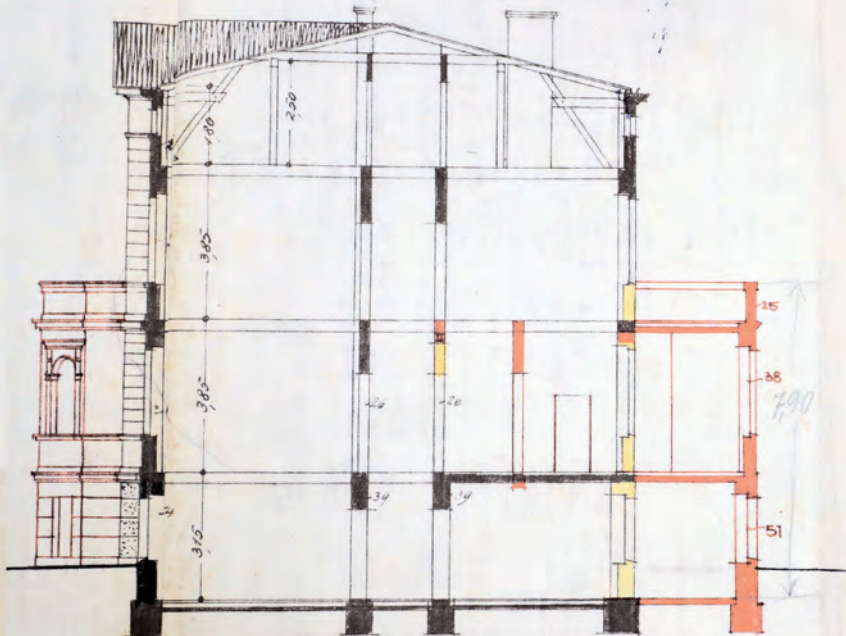
²⁰⁰ APS, AMSPB, 4078, k. 90–91.

²⁰¹ APS, AMSPB, 4078, k. 123–126.

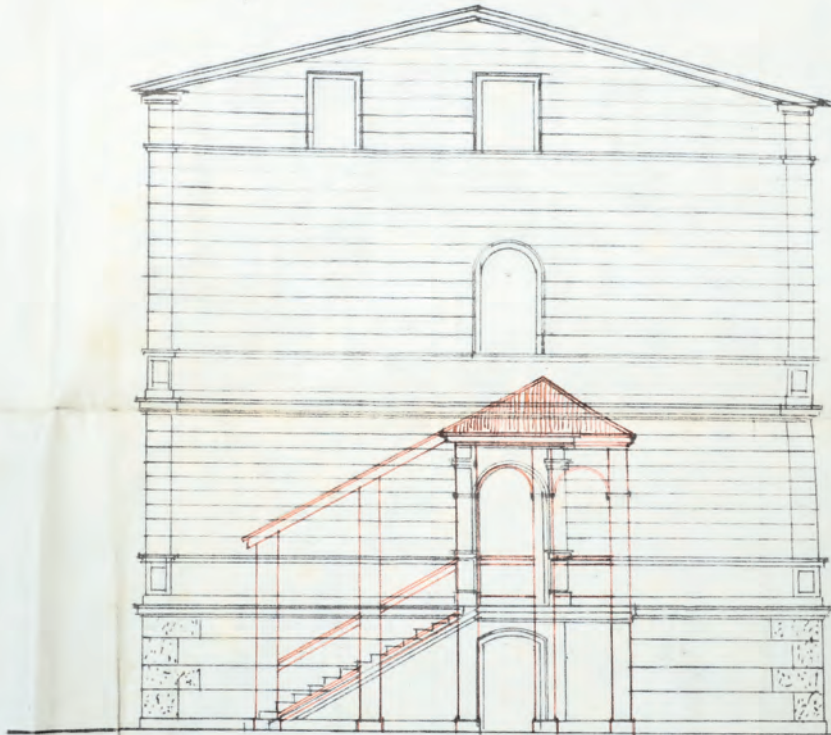
Rycina 71. Elewacja willi z dobudowaną werandą, 1917, APS, AMSPB, 4078

Rycina 72. Przekrój willi z dobudową werandą i przebudowanym wejściem, 1917, APS, AMSPB, 4078

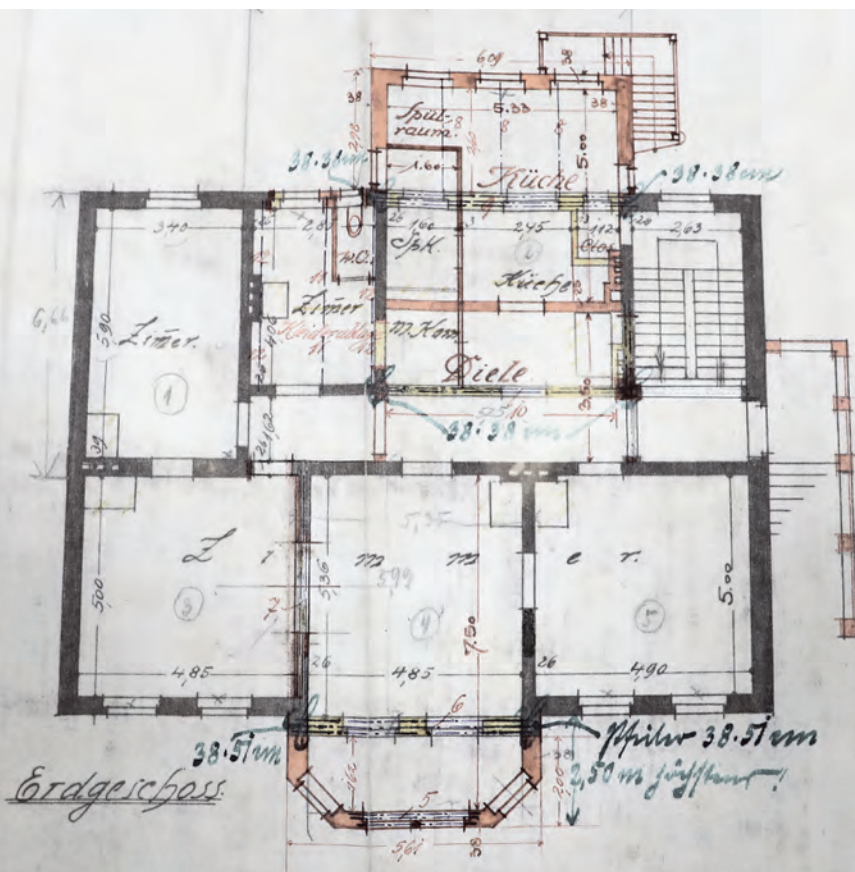
M. 1:100.

Querschnitt.

Rycina 73. Widok z boku z przebudowanym wejściem, 1917, APS, AMSPB, 4078

Rycina 74. Rzut parteru willi z dobudowaną werandą i przebudowaną kuchnią, 1917, APS, AMSPB, 4078

planów budowlanych nowej willi przy dzisiejszej al. Wojska Polskiego 109. Projekt przewidywał wzniesienie podpiwniczonego trzykondygnacyjnego budynku o charakterze willowym²⁰² (ryc. 75). W piwnicach pomieszczono pralnię (Waschküche) oraz pomieszczenia magazynowe. Na trzech pozostałych kondygnacjach (każda wysoka na 3,75 m) zaprojektowano trzy jednakowe mieszkania połączone boczną klatką schodową. Przez środek każdego z nich biegł długi korytarz. Od strony ulicy umieszczono w amfiladzie po trzy połączone ze sobą pokoje, natomiast od strony podwórza usytuowano po dwie sypialnie, łazienkę z toaletą, kuchnię ze spiżarnią i pokój dla służącej²⁰³. Na zapleczu zaprojektowano stajnię, garaż dla powozów, drewnię oraz dodatkową pralnię. Kupferschmidt po wybudowaniu willi zakładał wynajmowanie wykończonych mieszkań.

We wrześniu 1883 roku właściciel działki otrzymał zezwolenie na wybudowanie wspomnianego budynku, podpisane przez inspektora budowlanego Dawida Ziemanna²⁰⁴. Pod koniec września tego roku gotowe były już fundamenty obiektu, a w marcu 1884 roku zarejestrowano stan surowy willi. Została ona ostatecznie wykończona w czerwcu 1884 roku²⁰⁵. Przyjęcie obiektu przez szczeciński Nadzór Budowlany nastąpiło w lipcu tegoż roku²⁰⁶. Kupferschmidt pozostał właścicielem nieruchomości i w 1891 roku wystąpił do Nadzoru Budowlanego o pozwolenie na dobudowanie ryzalitu z loggiami i tarasem od strony ogrodu²⁰⁷, a w 1892 roku na wybudowanie od strony ulicy werand dla mieszkań na parterze i piętrze oraz tarasu dla mieszkania na drugim piętrze²⁰⁸ (ryc. 76). W 1894 roku dokonano przebudowy budynku gospodarczego położonego na tyłach działki, w którym obok stajni i magazynów umieszczono biuro, a na piętrze wygospodarowano małe, dwupokojowe

²⁰² Warto zwrócić uwagę, że Karl Kupferschmidt nabył działkę budowlaną i niczym dzisiejszy deweloper postawił na niej dwa budynki – nr 109 i 107. Zazwyczaj na działce o tej powierzchni stawiano wówczas jedną willę.

²⁰³ APS, AMSPB, 4079, k. 1–3.

²⁰⁴ APS, AMSPB, 4079, k. 6–7.

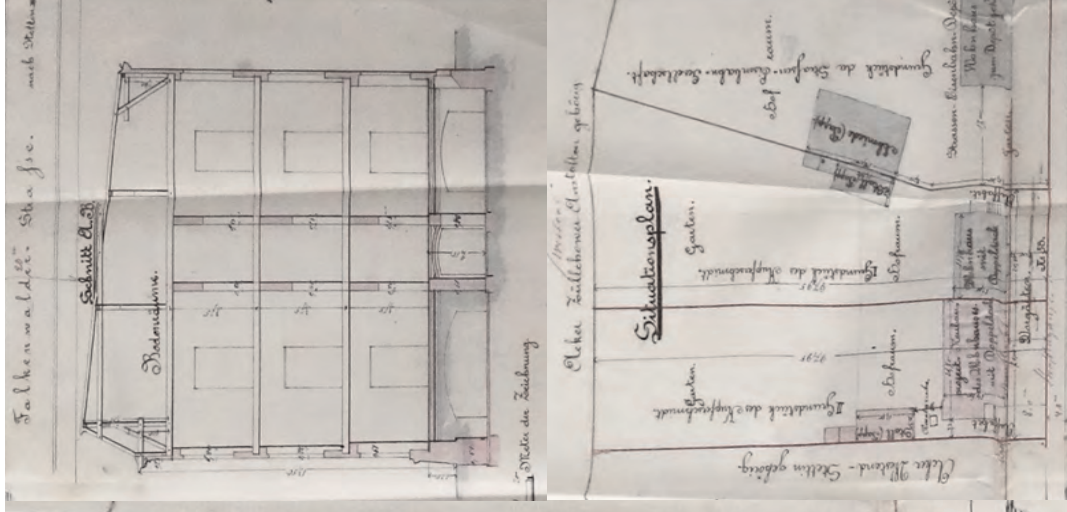
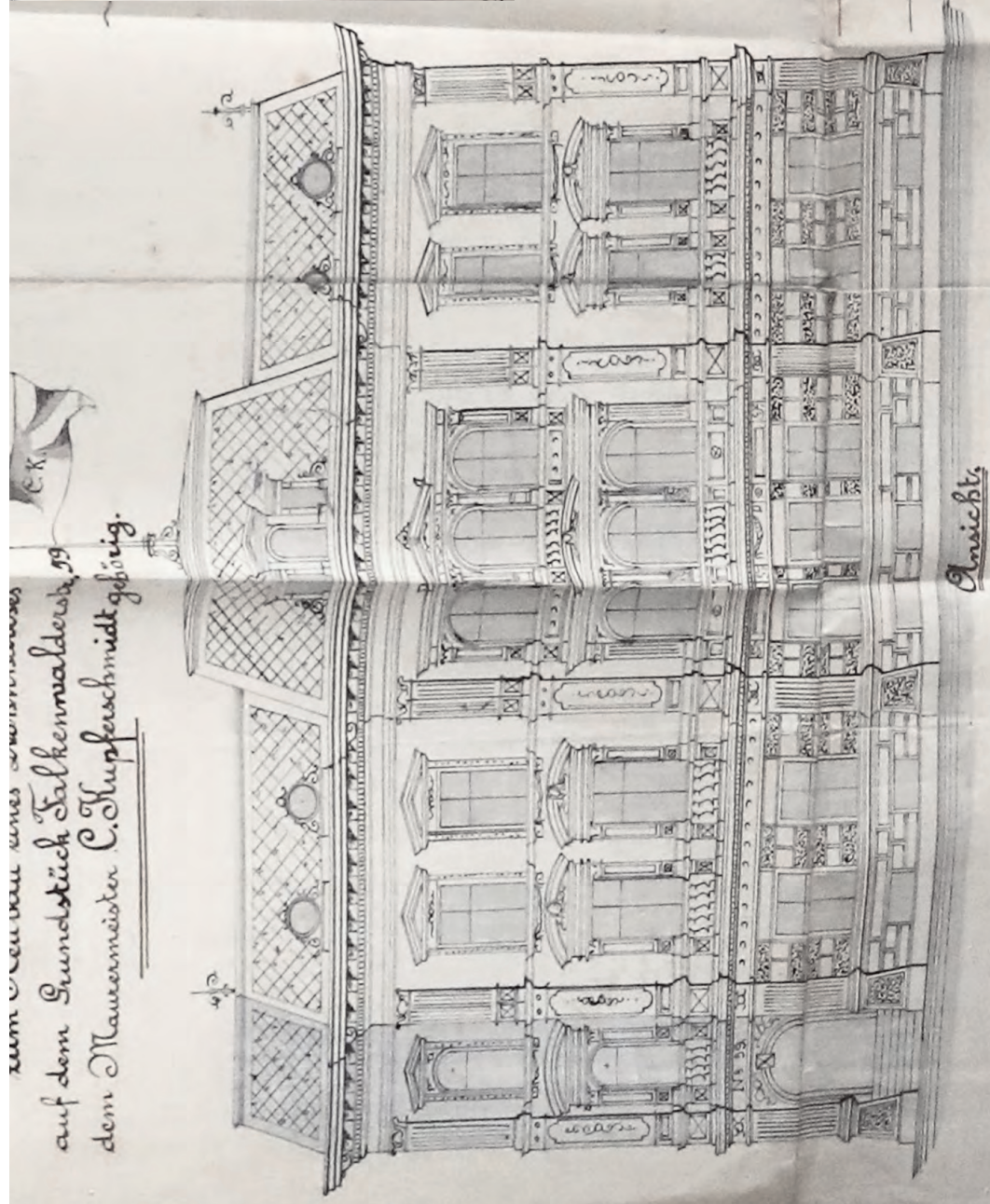
²⁰⁵ APS, AMSPB, 4079, k. 8–11.

²⁰⁶ APS, AMSPB, 4079, k. 12–14.

²⁰⁷ APS, AMSPB, 4079, k. 22–26.

²⁰⁸ APS, AMSPB, 4079, k. 28–32.

Rycina 75. Willa Kupferschmidta od strony al. Wojska Polskiego (nr 109), elewacja, przekrój willi oraz położenie willi na parceli, 1883, APS, AMSPB, 4079

Rycina 76. Dobudowanie werandy do willi, 1892, APS, AMSPB, 4079

mieszkanie z kuchnią²⁰⁹. W 1900 roku dobudowano na zapleczu domu mieszkalnego dużą szopę na drewno i pralnię²¹⁰, a nad wejściem do klatki schodowej zamontowano stalowy daszek (ryc. 77). W tym samym roku na zapleczu dobudowano jeszcze niewielki kurnik, a w 1901 roku dwie toalety²¹¹. Prawdopodobnie w 1901 roku właściciel nieruchomości Karl Kupferschmidt zmarł, skoro jako właścicielka parceli występuje już wdowa po architekcie i mistrzu murarskim²¹².

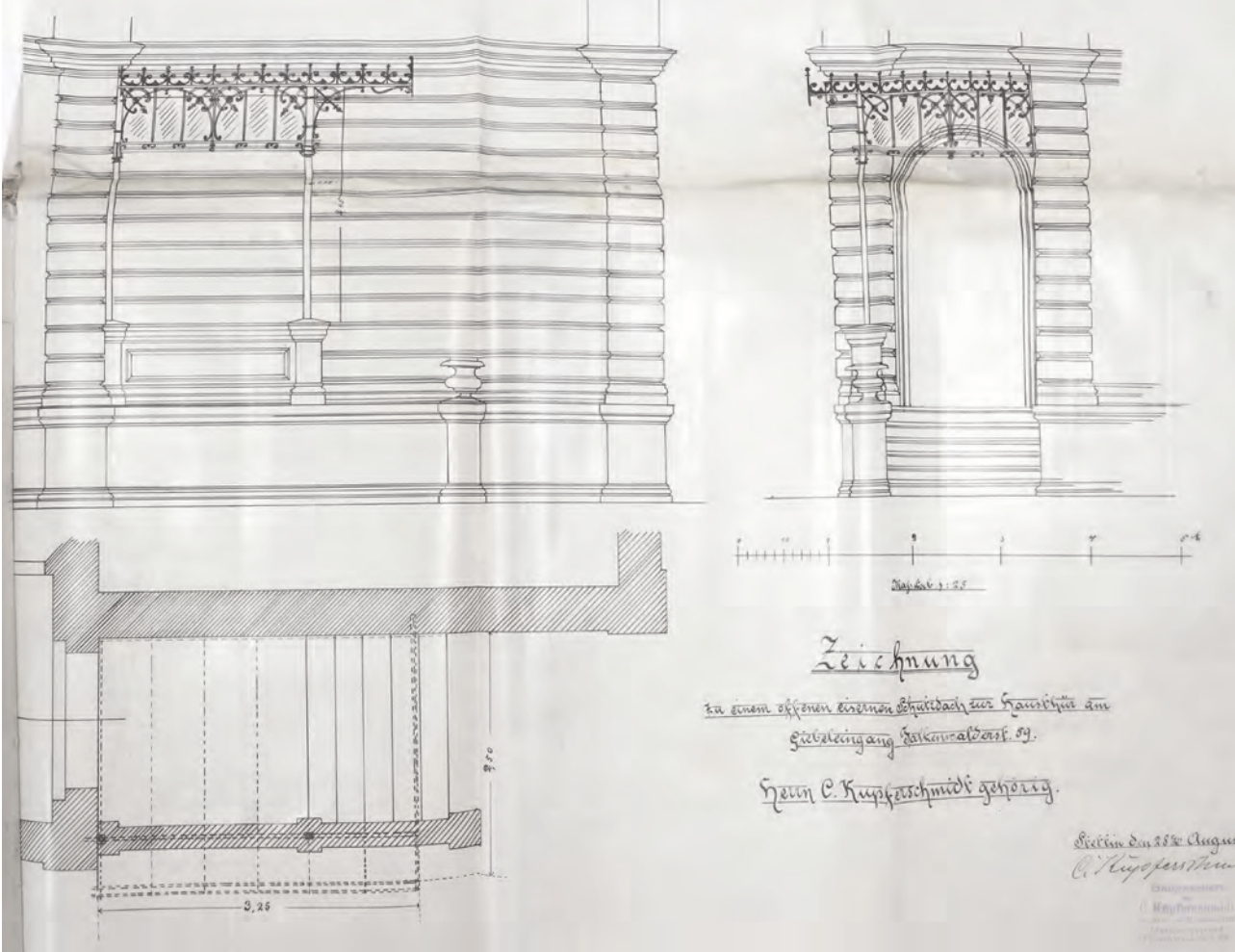
Wdowa Albertina Kupferschmidt w 1901 roku przebudowała pralnię na garaże powozów, a w 1907 roku sprzedała dwa z trzech mieszkań mieszkającym w nich

²⁰⁹ APS, AMSPB, 4079, k. 35–38, 41–42.

²¹⁰ APS, AMSPB, 4079, k. 46–55, 58.

²¹¹ APS, AMSPB, 4079, k. 72–77.

²¹² APS, AMSPB, 4079, k. 89–96.

Rycina 77. Stalowy daszek nad wejściem do willei, 1900, APS, AMSPB, 4079

osobom. Jedno z mieszkań nabył wówczas tajny radca prawny (Justitzrat) i radca miejski (Stadtrat) Weigert, a drugie kupiła wdowa Hasse z domu Magunna²¹³. Ostatecznie wdowa Kupferschmidt sprzedała w styczniu 1917 roku całą posesję kupcowi Richardowi Wagnerowi za 123 tysiące marek²¹⁴. W marcu 1917 roku nowy właściciel chciał nadbudować nad werandą na drugim piętrze szklaną konstrukcję oraz zbudować na zapleczu garaż na wynajem dla czterech ciężarówek²¹⁵. Nadzór Budowlany po długich dyskusjach ostatecznie zgodził się na wybudowanie garażu dla ciężarówek, ale nie zgodził się na szklaną oranżerię. W listopadzie 1917 roku

²¹³ APS, AMSPB, 4079, k. 128.

²¹⁴ APS, AMSPB, 4079, k. 135.

²¹⁵ APS, AMSPB, 4079, k. 136–143, 147–148.

Wagner otrzymał zgodę na zaadaptowanie dawnych garaży dla powozów na garaże dla samochodów. We wrześniu 1919 roku wydzielono z części strychu willi małe mieszkanie złożone z trzech niewielkich pokoi, kuchni i toalety²¹⁶. W 1921 roku kupiec Richard Wagner zmarł, a posesja przeszła w ręce jego żony – Helen Wagner z domu Petersen²¹⁷. W związku z tym, że garaże wybudowane na zapleczu domu były wynajmowane, w marcu 1927 roku wdowa Wagner postulowała umieszczenie na podwórzu dystrybutora na benzynę (Benzin-Pumpe) ze zbiornikiem na dwa tysiące litrów, potem zmniejszonym do tysiąca litrów (czerwiec 1927). Dystrybutor (zgoda Nadzoru Budowlanego w sierpniu 1927) został ostatecznie posadowiony przy wejściu do budynku mieszkalnego²¹⁸. W 1930 roku wdowa Wagner przebudowała na garaże samochodowe pozostałe budynki gospodarcze²¹⁹, a w latach 1934–1938 zmodernizowała kuchnie i łazienki w mieszkaniach, wprowadzając do nich instalację gazową do ogrzewania wody i nowego typu kuchenki (gazowe). Do połowy lat czterdziestych XX wieku budynek przy dzisiejszej al. Wojska Polskiego 109 był własnością wdowy Wagner.

2.7. Inne obiekty należące do Uniwersytetu Szczecińskiego

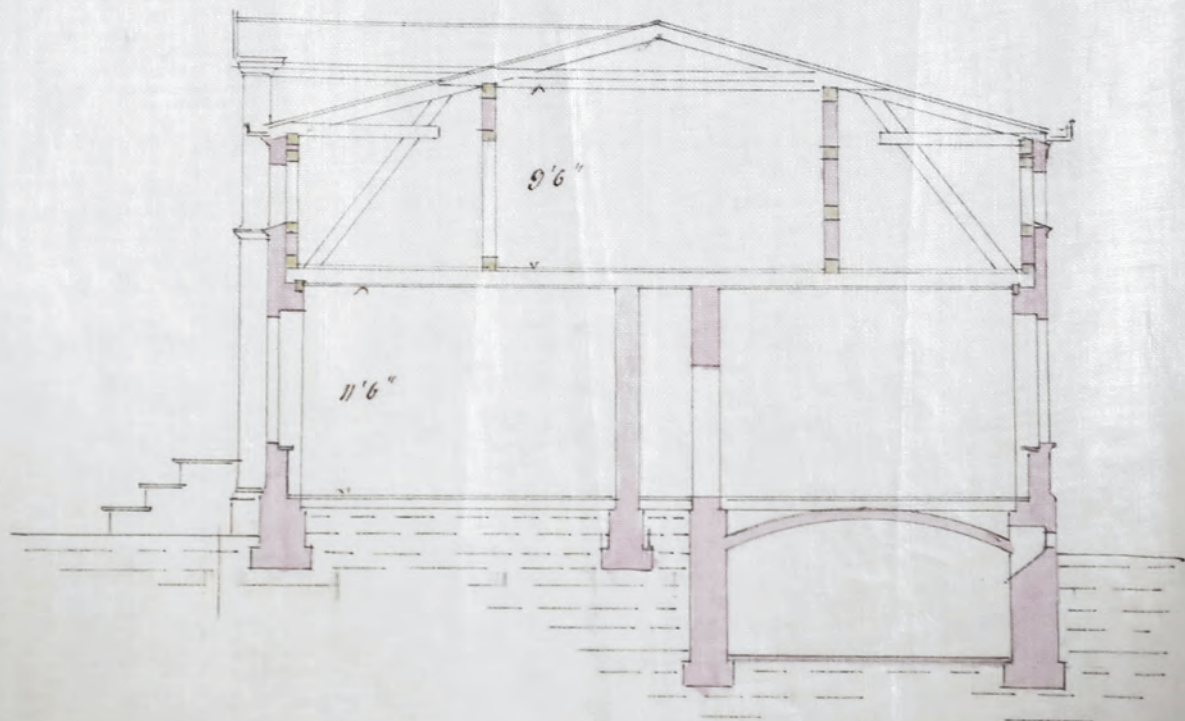
Uniwersytet Szczeciński jest dodatkowo właścicielem dwóch obiektów powstałych przed 1945 rokiem, które są wynajmowane zewnętrznym instytucjom. Pierwszy z nich to budynek stojący przy ul. ks. Piotra Wawrzyniaka 8 (Alleestraße). W tym miejscu w maju 1865 roku konsul Johann Quistorp zaplanował wybudować swoją willę (ryc. 78, 79, 80). Założenie to składało się z domu mieszkalnego i postawionego równolegle do niego budynku gospodarczego. Między obu obiektami wykopano studnię. Na parterze domu mieszkalnego były kuchnia ze spiżarnią i trzy pokoje oraz osobna komórka. Na piętrze wygospodarowano jeszcze dwa pokoje i cztery

²¹⁶ APS, AMSPB, 4079, k. 174–175.

²¹⁷ APS, AMSPB, 4079, k. 188.

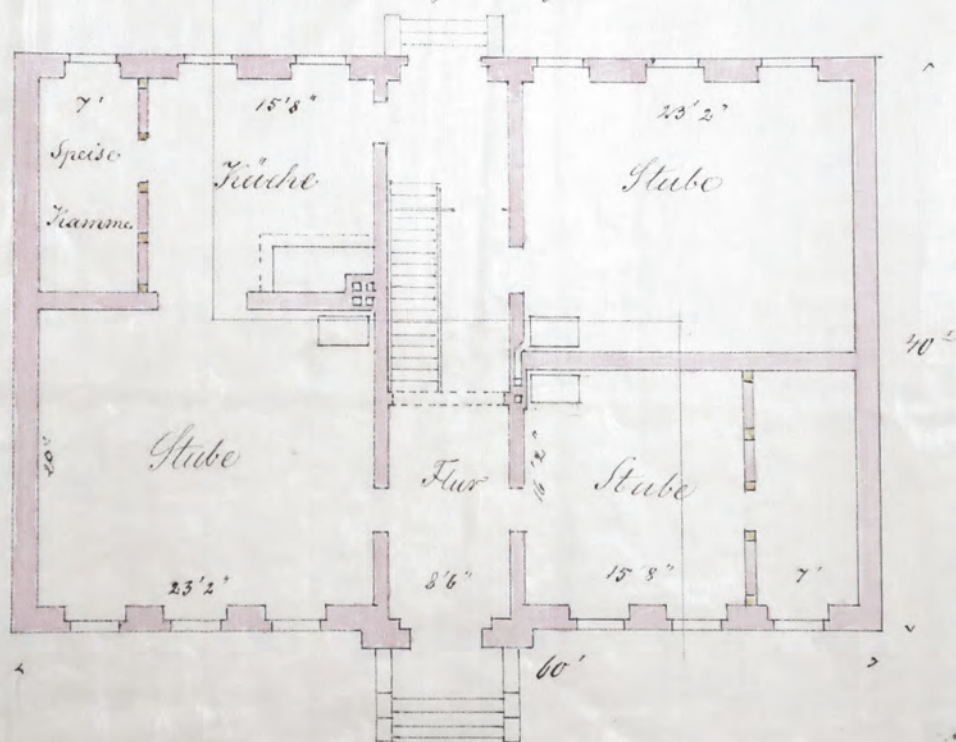
²¹⁸ APS, AMSPB, 4079, k. 189–207.

²¹⁹ APS, AMSPB, 4079, k. 214–216.

Rycina 78. Przekrój willi Johanna Quistorpa, 1865, APS, AMSPB, 15876

Rycina 79. Rzut parteru willi Johanna Quistorpa, 1865, APS, AMSPB, 15876

komórki. Natomiast w budynku gospodarczym znajdowała się drewnutnia, chlew, pralnia, kuchnia z niewielką komórką i pokój dla służby²²⁰. Zgodę na budowę willi wydano właścicielowi w czerwcu 1865 roku²²¹.

Willę wzniesiono w latach 1865–1866. W 1867 roku do budynku gospodarczego dobudowano nową pralnię i suszarnię oraz pomieszczenie dla stróża²²² (ryc. 81). W maju 1867 roku do działki, na której stała willa Johanna Quistorpa, nazwana od momentu wybudowania Ernestinenhof, jej właściciel dokupił dodatkowo ponad pięć mórg gruntu, znacznie powiększając powierzchnię posiadłości, którą w całości ogrodził²²³ (ryc. 82). W lipcu 1868 roku Quistorp podjął decyzję, aby na części działki wybudować szpital (Krankenanstalt) z kościołem, co dało początek późniejszej Zakładowi Opiekuńczemu Bethania²²⁴. Na tę ostatnią inwestycję Quistorp uzyskał zezwolenie szczecińskiego Nadzoru Budowlanego w sierpniu 1868 roku. Stan surowy obu obiektów został odnotowany w lutym 1869 roku, a inwestycję zakończono pod koniec tegoż roku²²⁵. Do założenia szpitalno-kościelnego dobudowano w 1869 roku dodatkowo dom pastora pełniącego powinności duszpasterskie w kościele i szpitalu oraz dużą stajnię i budynek gospodarczy²²⁶. Dalsza rozbudowana obszaru Bethanii sprowadzała się do dobudowania w 1870 roku dwóch nowych baraków szpitalnych. W 1872 roku²²⁷ podzielono posiadaną przez Johanna Quistorpa działkę na dwie części. Na pierwszej znajdowało się założenie szpitalno-opiekuńcze Bethania, do którego dobudowano wówczas kolejne baraki szpitalne, osobny szpital dla kobiet oraz kostnicę. Na drugiej z działek stała willa Ernestinenhof.

²²⁰ APS, AMSPB, 15876, k. 1–3.

²²¹ APS, AMSPB, 15876, k. 4–5.

²²² APS, AMSPB, 15876, k. 8–11.

²²³ APS, AMSPB, 15876, k. 14–17.

²²⁴ *Die Innere Mission in Pommern. Festschrift 50 jähr. Bestehen des Provinzialvereins für Innere Mission in Pommern*, von W. Langkutsch, Stettin 1928, s. 19, 80–84, 147–151; M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 174–176.

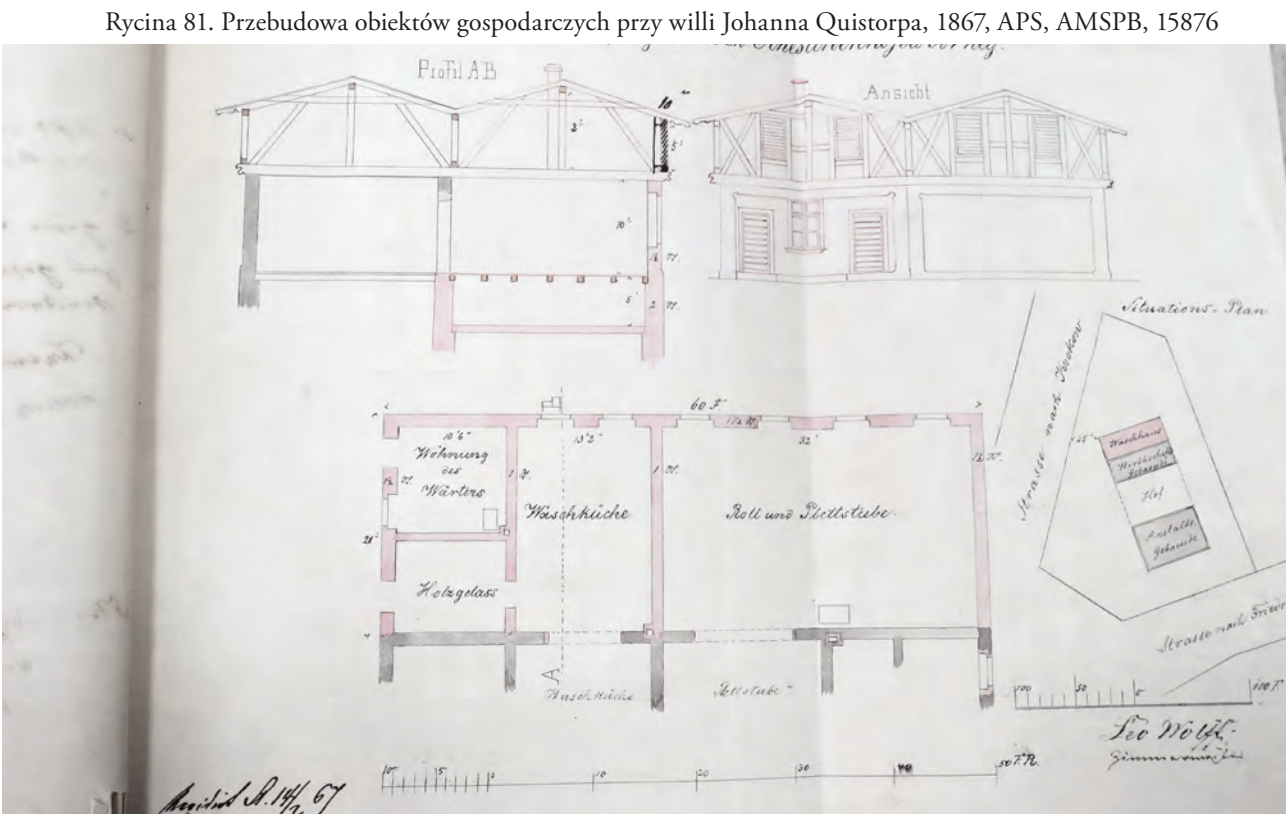
²²⁵ APS, AMSPB, 15876, k. 18–25.

²²⁶ APS, AMSPB, 15876, k. 27–39.

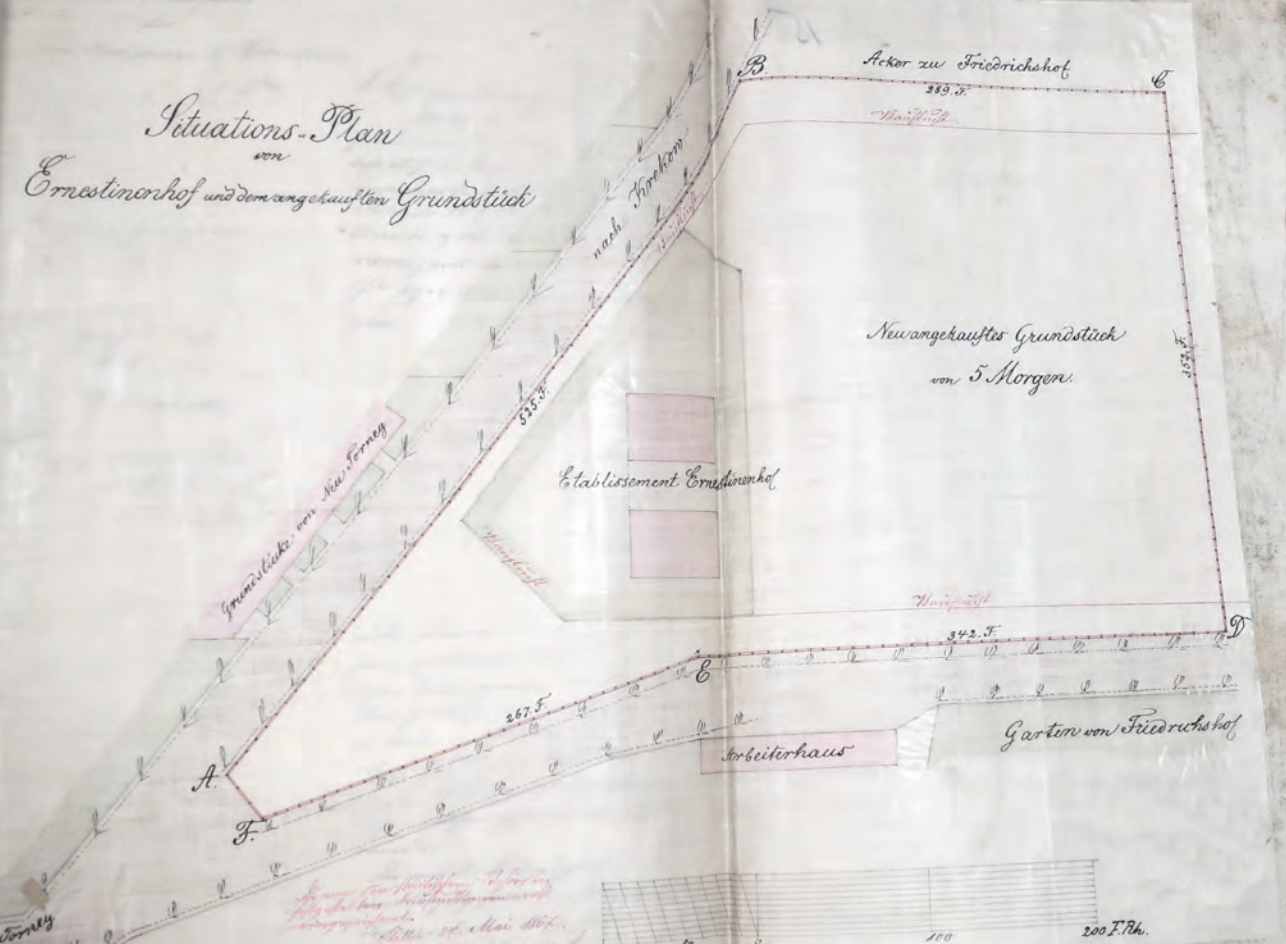
²²⁷ Od tego momentu cały obszar szpitalno-opiekuńczy, w którym zaczęły pracować siostry, nazywano Ewangelickim Zgromadzeniem Diakonisek Bethania (Evangelische Diakonisenanstalt Bethanien).

Rycina 80. Położenie obiektów na parceli Johanna Quistorpa, 1865, APS, AMSPB, 15876

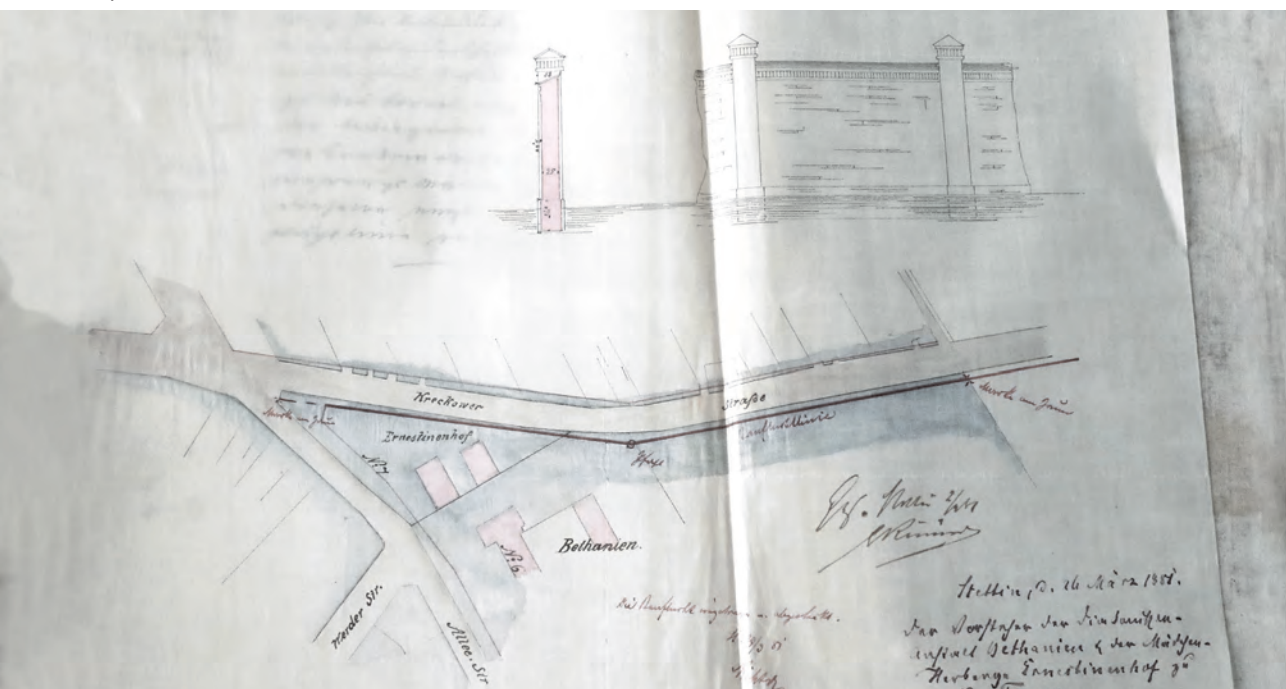

Rycina 81. Przebudowa obiektów gospodarczych przy willi Johanna Quistorpa, 1867, APS, AMSPB, 15876

Rycina 82. Rzut budynków na działce Johanna Quistorpa, 1867, APS, AMSPB, 15876

Rycina 83. Rozdzielenie działek willi Ernestinenhof od działki Bethanii, 1881, APS, AMSPB, 15876

Na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku Johann Quistorp sprzedał willę i przynależny do niej budynek gospodarczy z wydzieloną narożną działką kupcowi Paulowi Wolframowi. Nowy właściciel zamierzał oddzielić płotem swoją posesję od Bethanii, co wiązało się z nowym rozmierzeniem działki. Dokonał tego w 1881 roku mierniczy Richter²²⁸. Ostatecznie w lipcu 1885 roku Wolfram zbudował wspomniane wyżej ogrodzenie (ryc. 83). Nie jest do końca jasne, jak długo Wolfram użytkował willę Ernestinenhof. Najprawdopodobniej pozbył się jej na początku lat dziewięćdziesiątych, skoro gdy we wrześniu 1897 roku mierniczy Richter dokonał ponownej korekty działki, na której stała willa (co pozwoliło na wyznaczenie chodnika na rogu ulic ks. Piotra Wawrzyniaka i Adama Mickiewicza), mieściła się tu już szkoła dla dziewcząt, gdzie uczono prowadzenia gospodarstwa domowego (Magdeherberge und Mädchenanbildungs-Anstalt Ernestinenhof)²²⁹.

Rok 1897 przyniósł również gruntowną przebudowę budynku gospodarczego willi (zezwolenie budowlane z września 1897)²³⁰. Modernizację obiektu przeprowadził mistrz murarski Karl Kupferschmidt²³¹ (ryc. 84). Na parterze piętrowego budynku gospodarczego ulokowano klasę, pokój nauczycielski, dużą pralnię oraz cztery dodatkowe pomieszczenia. Natomiast na piętrze znajdowały się dwa kolejne pokoje i suszarnia. Przebudowywany budynek gospodarczy doprowadzono do stanu surowego w październiku 1897 roku, a jego odbiór nastąpił pod koniec lutego następnego roku. Latem 1902 roku do budynku gospodarczego dobudowano toaletę na sześć oczek²³². W następnych latach w opisywanym obiekcie prowadzono drobne przebudowy, umieszczając na piętrze sypialnie i dodatkowe pokoje dla uczennic.

Z powodu wielkiej ciasnoty panującej w szkole w sierpniu 1903 roku postanowiono powiększyć jej główny budynek (dawną willę mieszkalną)²³³. Projekt sporządził mistrz budowlany i ciesielski Franz Plötz. Nowa część szkoły została ściśle zespolona ze starą willą. Piwnice nowej części mające charakter gospodarczy były

²²⁸ APS, AMSPB, 7900, k. 2–7, 15876, k. 142–145.

²²⁹ O nauczaniu pańien zob. M. Łopuch, *Szczecin Pogodno...*, s. 192–196.

²³⁰ APS, AMSPB, 7900, k. 17–23, 30–34.

²³¹ APS, AMSPB, 7900, k. 24–29, 35–40.

²³² APS, AMSPB, 7900, k. 41–47.

²³³ APS, AMSPB, 7900, k. 64–71.

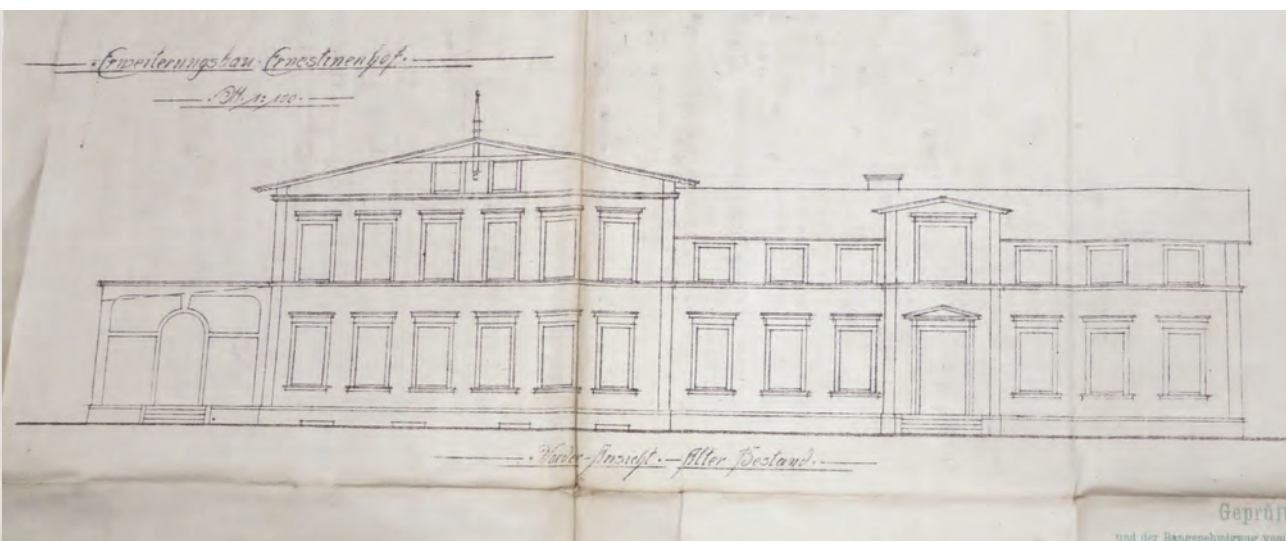
Rycina 84. Elewacja i przekrój przebudowanego budynku gospodarczego willi Ernestinenhof będącej wówczas szkołą dla dziewcząt, 1897, APS, AMSPB, 7900

bezpośrednio połączone z piwnicami pod starą willą. Na parterze od strony ulicy (w nowej części) znajdowała się wielka sala egzaminacyjna (Prüfungssaal) połączona z dawną sypialnią. Natomiast od strony podwórza wydzielono klasę. Na piętrze od strony podwórza umieszczono dużą sypialnię z oddzielną separatką dla chorych dziewczynek oraz dwa pokoje dla opiekujących się nimi sióstr. Po dodatkowych uzgodnieniach rozbudowę szkoły zrealizowano do końca listopada 1904 roku, chociaż drobne poprawki trwały tu jeszcze do początków 1905 roku²³⁴ (ryc. 85, 86). W tej sytuacji ostateczny odbiór dobudowanej części nastąpił w lipcu 1905 roku²³⁵. W lutym 1907 roku do nowej części szkoły planowano jeszcze dostawić werandę z osobnym wejściem, połączoną bezpośrednio z salą egzaminacyjną. Autorem projektu był ponownie Franz Plötz²³⁶ (ryc. 87). Zezwolenie na tę kolejną rozbudowę szkoły wydał szczeciński Nadzór Budowlany w marcu 1907 roku, a inwestycję (werandę) zakończono i odebrano w sierpniu 1907 roku. W tymże roku wzmocniono mury w przyziemiu budynku gospodarczego.

²³⁴ APS, AMSPB, 7900, k. 94–96.

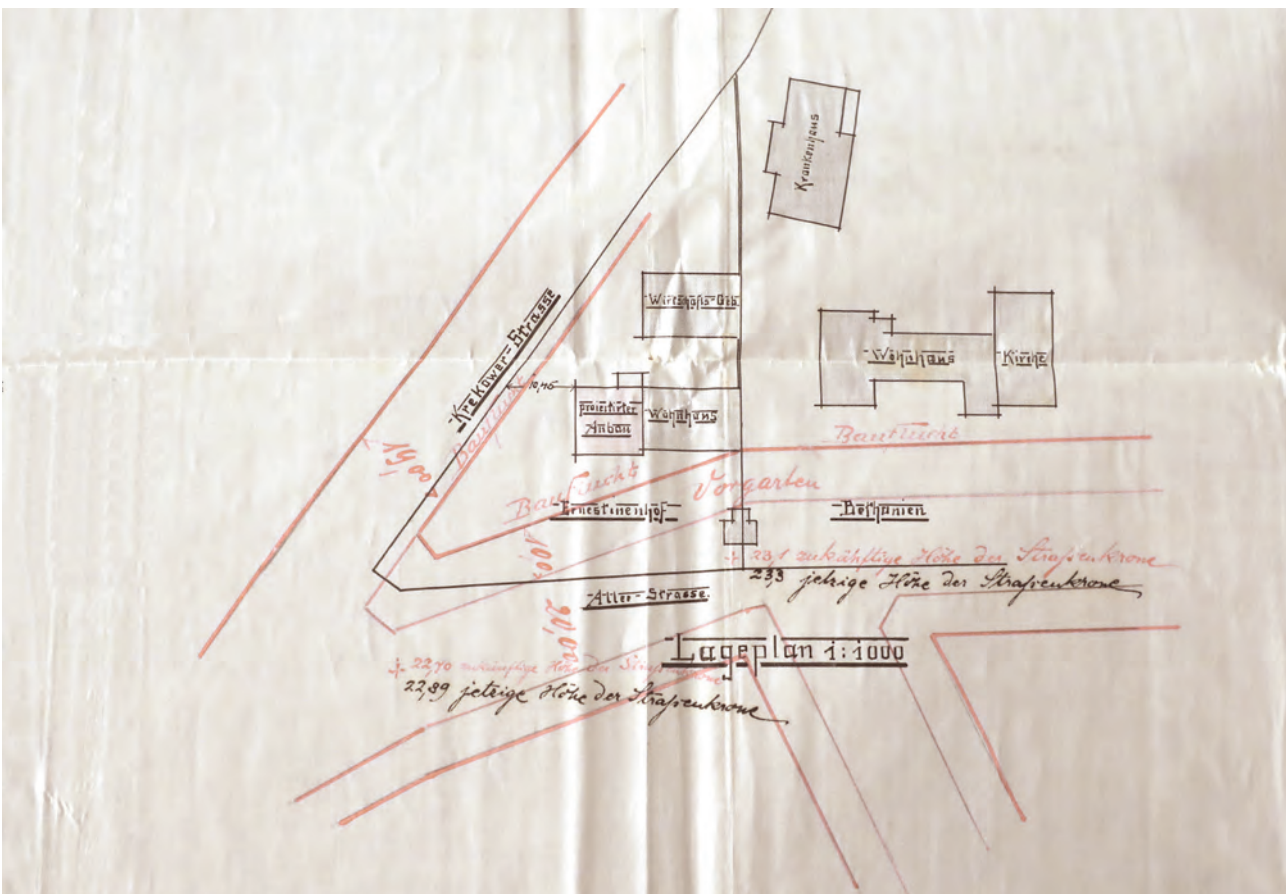
²³⁵ APS, AMSPB, 7900, k. 104–105.

²³⁶ APS, AMSPB, 7900, k. 116–129.

Rycina 85. Elewacja rozbudowanej willi Ernestinenhof z wyraźnie widocznymi częściami starą i nową, 1903
APS, AMSPB, 7900

Rycina 86. Zmiana granic parceli, na której stała rozbudowana szkoła dla dziewcząt Ernestinenhof, 1903
APS, AMSPB, 7900

Rycina 87. Weranda dobudowana do szkoły dla dziewcząt Ernestinenhof, 1907
APS, AMSPB, 7900

Od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku Ernestinenhof pełnił z jednej strony funkcję żeńskiej szkoły powszechnej, w której dziewczynki uczyły się także prowadzenia gospodarstwa domowego, a z drugiej był pensjonatem dla dziewcząt. W szkole uczono m.in. gotowania²³⁷, prania, robótek ręcznych, sprzątania. W tej sytuacji od 1909 roku placówka była bardzo często nazywana pensjonatem Ernestinenhof (Töchter-Pensionat Ernestinenhof). W 1909 roku obiekt został zaopatrzony w nowe toalety umieszczone bezpośrednio przy sypialni na pierwszym piętrze²³⁸. W lutym 1911 roku szczeciński Nadzór Budowlany zwrócił uwagę, że ściana budynku głównego od strony ogrodu powoli się odchyła od pionu, co grozi jej zawaleniem²³⁹.

Zmusiło to właścicieli szkoły (Mädchen Erziehungsanstalte) do wybudowania nowej siedziby z wykorzystaniem elementów wcześniejszego obiektu. W grudniu 1912 roku przedstawiono szczecińskiemu Nadzorowi Budowlanemu stosowny projekt sporządzony przez Hugona Höllinga²⁴⁰. Plany sprawdził inspektor budowlany Wagner i w styczniu 1913 roku uzyskano zgodę na rozpoczęcie inwestycji. Planowany obiekt w formie dużego podmiejskiego domu z wysokim dachem miał mieć

²³⁷ Uczono dobrej mieszczańskiej kuchni, robienia wypieków, wykorzystywania w kuchni warzyw i owoców. Szerzej na ten temat: *Die Innere Mission...*, s. 147–151.

²³⁸ APS, AMSPB, 7900, k. 139–144.

²³⁹ APS, AMSPB, 7900, k. 149.

²⁴⁰ APS, AMSPB, 7900, k. 150–176; R. Makąła, *Między prowincją...*, s. 170.

trzy kondygnacje: parter, piętro i mansardę (ryc. 88). W piwnicach usytuowano kotłownię, skład opału oraz magazyny. Na parterze w dawnej sali egzaminacyjnej założono stołówkę z zapleczem (kuchnia, magazynek), połączoną z dawną werandą, oraz umywalnię. Za stołówką od strony ogrodu umieszczono pokój odwiedzin²⁴¹. Ponadto na parterze były pokój śniadaniowy, biura szkoły oraz gabinet przeznaczony dla kierowniczkii placówki (Vorsteherin) (ryc. 89). Na piętrze zaprojektowano trzy sale do nauki, toalety, sypialnie dla dziewcząt, dwa pokoje dla siostr oraz cztery pokoje dla nauczycielek. Powierzchnię mansardy zajmowały wyłącznie sypialnie, toalety i łazienki. Na początku 1913 roku doprojektowano podłączenie nowego budynku do sieci wodno-kanalizacyjnej. Inwestycję rozpoczęto ostatecznie wiosną 1913 roku, wprowadzając do projektu drobne poprawki, co wydłużyło prace budowlano-wykończeniowe. Stan surowy obiektu osiągnięto w lipcu 1913 roku, a o jego zakończeniu poinformowano miejskie władze budowlane w listopadzie tegoż roku. W grudniu 1913 roku obiekt otrzymał pozwolenie na eksploatację od szczecińskiego Nadzoru Budowlanego²⁴² (ryc. 90, 91).

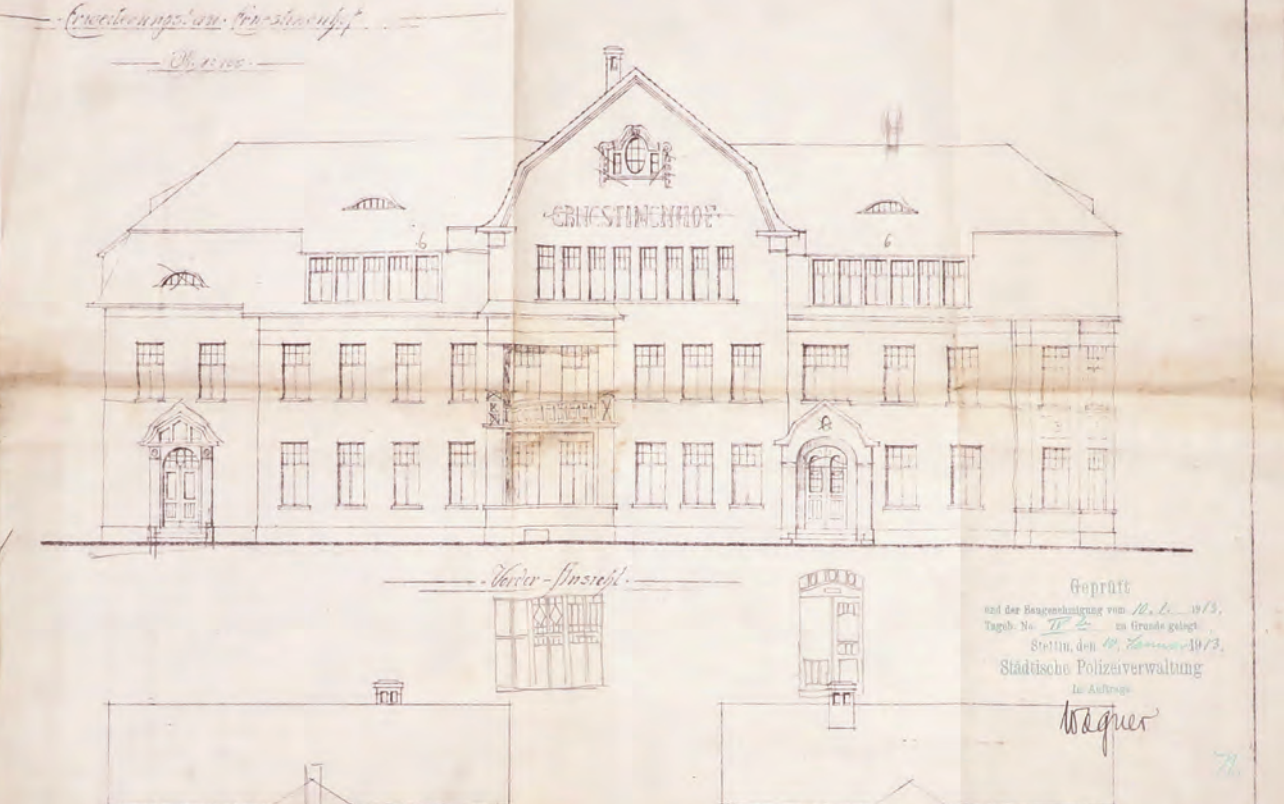
W czerwcu 1927 roku architekt Werner Straube zaprojektował gruntowną przebudowę obiektu gospodarczego stojącego na działce szkoły, na co uzyskano zgodę w lipcu tegoż roku²⁴³. Na parterze obiektu zaprojektowano duże pomieszczenie obejmujące większość kondygnacji, które było przeznaczone dla siedemdziesięciu dziewcząt (z fortepianem). Po drugiej stronie korytarza umieszczono umywalnię i toalety. Na piętrze powierzchnię zajmował korytarz, toalety oraz pokoje dla dziewcząt. W listopadzie 1927 roku przebudowywany obiekt był już w stanie surowym, a do użytku oddano go w styczniu 1928 roku po podłączeniu do kanalizacji (ryc. 92). Wreszcie w 1932 roku wokół parceli zaprojektowano nowe ogrodzenie z solidną bramą wjazdową²⁴⁴. Szkoła i pensjonat dla dziewcząt mieściły się w opisanych budynkach do połowy lat czterdziestych XX wieku.

²⁴¹ W ściśle określonym czasie można tu było spotkać się z dziewczętami przebywającymi w szkole lub w pensjonacie.

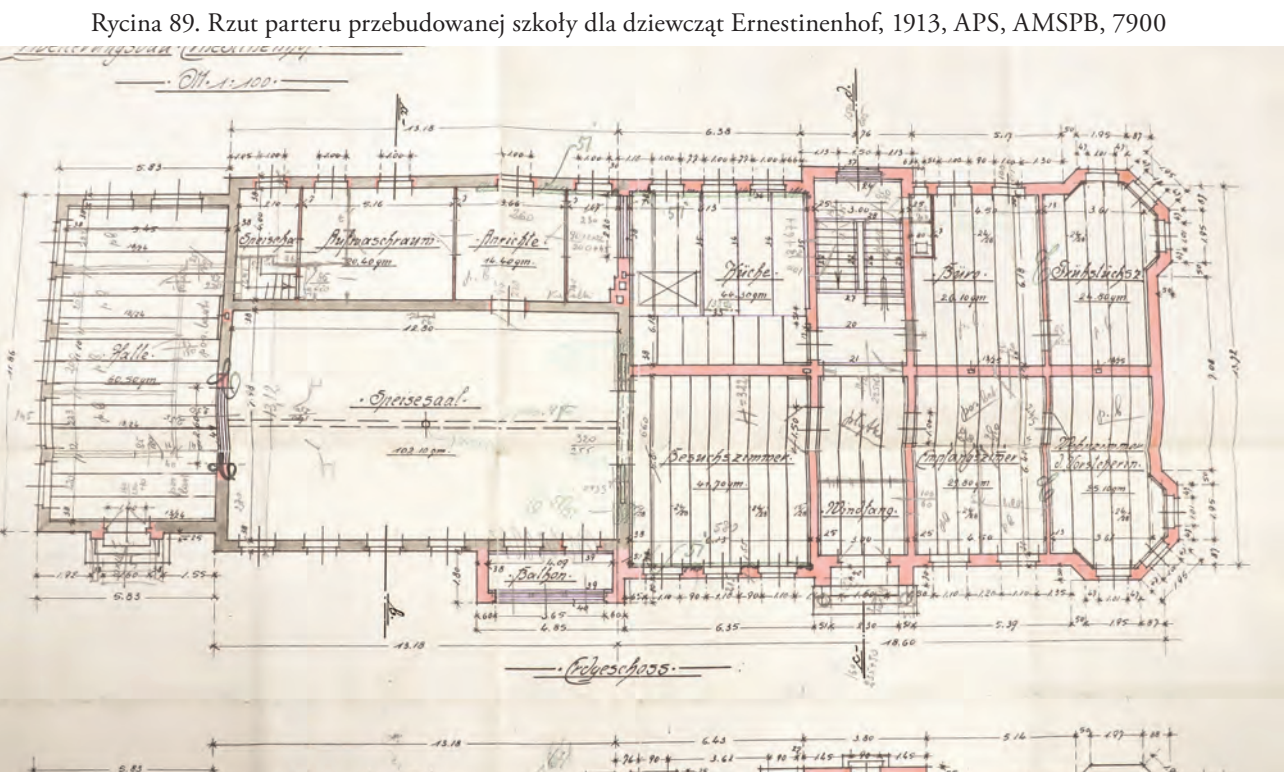
²⁴² APS, AMSPB, 7900, k. 207–214.

²⁴³ APS, AMSPB, 7900, k. 218–229.

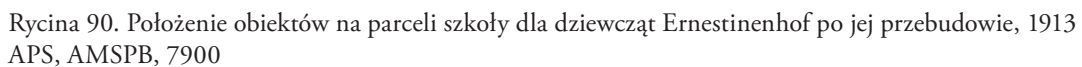
²⁴⁴ APS, AMSPB, 7900, k. 243–251.

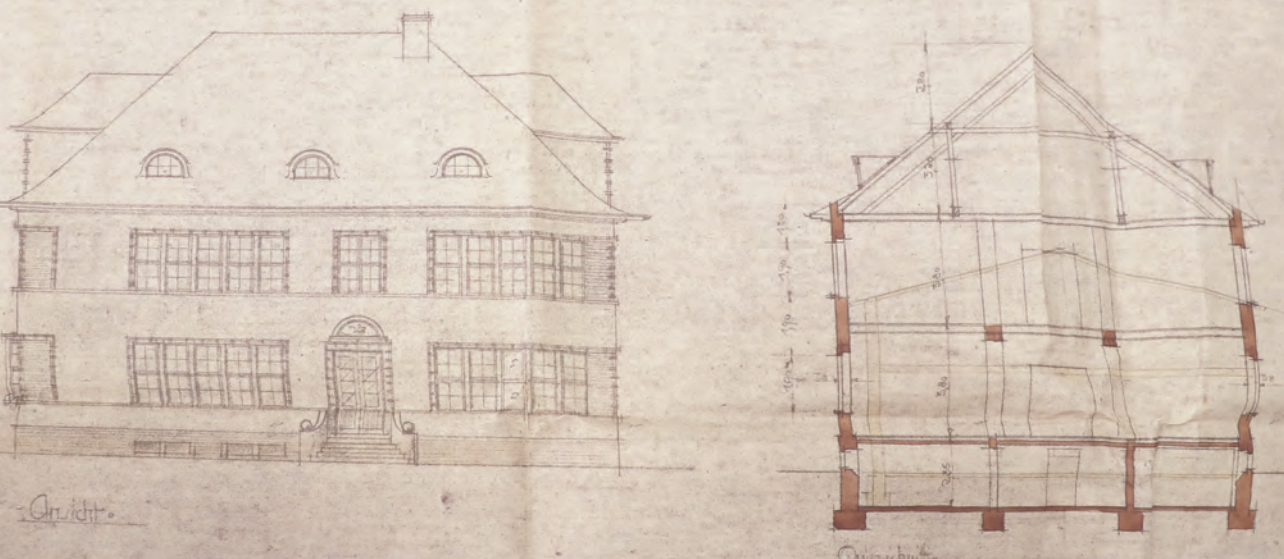
Rycina 88. Elewacja przebudowanej szkoły dla dziewcząt Ernestinenhof, 1913, APS, AMSPB, 7900

Rycina 89. Rzut parteru przebudowanej szkoły dla dziewcząt Ernestinenhof, 1913, APS, AMSPB, 7900

A black and white photograph of a large, multi-story building, likely a school or institutional structure. The building features a prominent gabled roof with a small dormer. The facade is covered in ivy, and there are numerous windows, some with shutters. A small arched entrance is visible on the right side. The building is surrounded by trees and a lawn.

Rycina 92. Elewacja i przekrój nowego budynku na zapleczu szkoły dla dziewcząt Ernestinenhof, 1927 APS, AMSPB, 7900

Drugim obiektem, którym dysponuje Uniwersytet Szczeciński, jest willa nazywana obecnie West Ende, usytuowana przy obecnej al. Wojska Polskiego 65 (wcześniej Falkenwalderstraße 33/34, potem nr 65). Dziś znajduje się tu restauracja i niewielki hotel. Niestety, w tym przypadku w Archiwum Państwowym w Szczecinie w zespole Policji Budowlanej nie zachowały się żadne akta dotyczące omawianego budynku. Natomiast na podstawie ksiąg adresowych wiadomo, że jeszcze w latach 1880–1881 znajdował się tu niezabudowany plac (Baustelle)²⁴⁵. Na początku 1882 roku wspomniana działka została zakupiona przez wdowę po kupcu zbożowym – Else Dekkert z domu Dilger. Jeszcze w 1882 roku wdowa rozpoczęła budowę klasycystycznej willi, która została oddana do użytku wczesną wiosną następnego roku²⁴⁶.

Willi Else Dekkert rozpoczynała od strony centrum Szczecina dzielnicę zaможных kupców i przedsiębiorców nazywaną West End. Niewykluczone, że architektem obiektu był E.J. Decker. W trzykondygnacyjnej willi (wraz z mansardą) na parterze i piętrze znajdowały się dwa duże mieszkania połączone reprezentacyjną klatką schodową. W piwnicach pierwotnie najpewniej umieszczono pralnię, łazienki, pomieszczenia gospodarcze oraz mieszkania dla służby. Podobne pomieszczenia dla

²⁴⁵ *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1880*, Stettin 1880, s. 15; *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1881*, Stettin 1881, s. 183.

²⁴⁶ *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1883*, Stettin 1883, s. 204.

służby mogły znajdowały się w mansardzie. Omawiany obiekt zachował pierwotną formę, co wskazuje, że nie był gruntownie przebudowywany. Nie można jednak wykluczyć drobnych przebudów i remontów wewnątrz samej willi. Z ksiąg adresowych wynika, że w latach 1883–1890 właścicielką willi pozostawała wdowa Else Dekkert żyjąca z kapitałów otrzymanych w spadku po mężu (rentierka). Być może wraz z nią mieszkały tu jej dwie siostry – Emma i Julia Dilger, oraz portier i ogrodnik Wilhelm Fritz²⁴⁷. Pod koniec XIX wieku dom przeszedł w ręce kupca handlującego zbożem i artykułami żywnościowymi – Richarda Winckellsessela²⁴⁸. Po jego śmierci willę i interesy kupieckie przejęła jego żona Marta Winckellsessel z domu Gieseler, która mieszkała tu do początku lat dwudziestych XX wieku, wynajmując wtedy część domu doktorowi prawa Maksowi Steinmeßowi. W tym czasie gospodarzami i ogrodnikami byli Ernst Becker, a potem Helmuth Willi²⁴⁹. Pod koniec lat dwudziestych wdowa Winckellsessel sprzedała willę dyrektorowi Wilhelmowi Kettnerowi, który zamieszkał na piętrze, a parter wynajął urzędnikowi Franzowi Tetzlaffowi²⁵⁰. Pod koniec lat trzydziestych dom został zakupiony przez Marchijskie Zakłady Elektryczne Spółka Akcyjna (Märkische Elektrizitäts Werk AG). W budynku mieszkał nadal urzędnik Franz Tetzlaff oraz wdowa Frieda Kettner. Natomiast firma wynajęła dodatkowo mieszkanie na piętrze dr. Franzowi Hannemannowi, radcy sądowemu i dyrektorowi sądu krajowego, oraz na parterze dyrektorowi banku Karlowi Hoffmannowi-Lüth²⁵¹. Taki stan miał najpewniej miejsce do 1945 roku.

²⁴⁷ *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1886*, Stettin 1886, s. 229; *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1888*, Stettin 1888, s. 247; *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1889*, Stettin 1889, s. 261.

²⁴⁸ *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1900*, Stettin 1900, s. 333.

²⁴⁹ *Adreßbuch für Stettin und Umgebung 1910*, Stettin 1910, s. 33; *Adreßbuch für Stettin und Umgebung 1920*, Stettin 1920, s. 38.

²⁵⁰ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1930*, Stettin 1930, s. 40.

²⁵¹ *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1940*, Stettin 1940, s. 42; *Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1943*, Stettin 1943, s. 47.

3. Obiekty Uniwersytetu Szczecińskiego wybudowane poza Szczecinem przed 1945 rokiem

3.1. Zespół dworsko-pałacowy w Kulicach (Międzynarodowy Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych)

Należący do Uniwersytetu Szczecińskiego Międzynarodowy Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych w Kulicach (Külz) położony ponad pięć kilometrów na wschód od Nowogardu zajmuje dzisiaj neoklasycystyczny, mocno przekształcony dwór wraz z jego najbliższym otoczeniem i parkiem dworskim.

Wieś Kulice od początku występowała jako lenno rodu von Bismarck, później stała się dobrami rycerskimi i alodialnymi należącymi do wspomnianej rodziny. W XVIII wieku we wsi funkcjonował folwark należący do von Bismarcków. W 1784 roku właścicielem wspomnianych dóbr był August Fryderyk von Bismarck¹. Ponadto w Kulicach w tym czasie (XVIII w.) istniało dwanaście pełnorolnych (łano-owych) gospodarstw chłopskich. Dodatkowo we wsi była karczma oraz kościół filialny należący w XVIII wieku do synodu w Dobrej Nowogardzkiej. W wyniku uwłaszczenia chłopów i parcelacji gruntów w Kulicach w latach dwudziestych XIX wieku powstał wydzielony majątek ziemski liczący łącznie z dworem i wszystkimi zabudowaniami (14 obiektów) 3138 mórg powierzchni, z której 1393 morgi stanowiły

¹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter Pommern*, Bd. 1, Th. 2. *Beschreibung der zu dem Gerichtsbezirk Königl. Landescollegien in Stettin gehörigen Hinterpommerschen Kreise*, Stettin 1784, s. 313.

grunty uprawne. Pozostałe ziemie obejmowały pastwiska, łąki i ogrody. Wydzielona z majątku wieś liczyła w latach sześćdziesiątych XIX wieku 330 mieszkańców. Było tu wówczas dwunastu gospodarzy pełnorolnych oraz sześciu drobnych posiadaczy ziemskich. Powierzchnia gruntów należących do wsi wynosiła 1321 mórg, z czego 905 mórg stanowiły pola uprawne, a na resztę składały się pastwiska, łąki i ogrody².

Obecny dwór został wybudowany około 1848 roku na miejscu starszego, wzniesionego w konstrukcji ryglowej. Budowniczym nowego dworu był Bernhard von Bismarck landrat nowogardzki i starszy brat kanclerza Ottona von Bismarcka. Neoklasycystyczny parterowy dwór miał centralnie usytuowane wejście, do którego można było dojść dębową aleją od strony głównej drogi prowadzącej do Nowogardu. Najprawdopodobniej w ostatnich dekadach XIX wieku do dworu (główne skrzydło założenia dworskiego) dobudowano z jednej strony dwukondygnacyjne skrzydło boczne, powiększając tym samym powierzchnię mieszkalną obiektu, z drugiej zaś oranżerię. Od tego momentu założenie dworskie zaczęło przypominać literę L. Dwór i majątek pozostawały w rękach rodziny von Bismarck do 1945 roku.

3.2. Zespół pałacowo-parkowy w Małkocinie (Laboratorium Badań Środowiskowych, Centrum Edukacji Środowiskowej, Centrum Konferencyjno-Noclegowe)

Zespół pałacowo-parkowy w Małkocinie (dawniej Mulkenthin) położony dziewięć kilometrów na północ od Stargardu obejmuje obecnie piętrowy pałac oraz pięciohektarowy park dworski.

Według zachowanych archiwaliów pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1338 roku, gdy była ona lennem rodu von Weyher (także Weiher, Weyer), odnotowywanego dość często w średniowiecznych pomorskich dokumentach. Po reformie wojskowej Bogusława X z 1523 roku Weyherowie mieli stawić się na wezwanie

² K.W. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Pommern und der Fürstenthums Rügen. Enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Th. 2, Bd. 5, Abt. 1, Berlin 1872, s. 483.

księcia w pięciu konnych. Na mapie Lubinusa z 1618 roku Małkocin był zaznaczony jako średniej wielkości wieś kościelna. Z kolei na mapie Schmettau (skala 1:50 000) z około 1780 roku jest on narysowany jako duża wieś o charakterze owalnicowym, usytuowana nad rzeką Małką i otoczona polami³. W drugiej połowie XVIII wieku wymieniano tu siedmiu gospodarzy pełnołanowych, dodatkowo funkcjonowała tu owczarnia prowadzona przez jednego owczarza oraz kuźnia. Wieś miała także trzy niewielkie stawy rybne. W Małkocinie funkcjonował kościół parafialny obsługiwany przez proboszcza, którego wspierał kościelny. Obok kościoła należącego do synodu maszewskiego wzniesiono proboszczówkę⁴.

W XVIII wieku członkowie licznie rozrodzonej rodziny Weyherów podzielili majątek między siebie, gospodarując na jego częściach. Komasaacji rozdrobnionej własności dokonał w latach 1749 i 1755 generał major Christian Rudolf von Weyher, tworząc w Małkocinie w 1775 roku dobra alodialne⁵. W rękach Weyherów, potomków generała majora, wieś pozostała do 1790 roku, kiedy stała się własnością majora Mathiasa Ferdinanda von Cramera. Po śmierci tego ostatniego w 1799 roku w Małkocinie gospodarował jego syn – Johann Heinrich August Christian von Cramer. W 1820 roku we wsi nastąpiło uwłaszczenie chłopów, doszło do komasaacji gruntów, co spowodowało koncentrację gospodarstw chłopskich w jej południowej części. Natomiast majątek obejmował północną część wsi. W 1828 roku Johannowi Heinrichowi Augustowi Christianowi von Cramer udało się uzyskać dla dóbr małkocińskich status dóbr rycerskich, które obejmowały 755 mórg ziemi uprawnej. W 1862 roku jego spadkobiercy sprzedali Małkocin za 90 tysięcy talarów Ottonowi Schumanowi, a po jego szybkiej śmierci już w 1867 roku część wsi kupił od wdowy Schumann Johann von Oper, resztę zaś nabyła rodzina Löperów⁶.

Na mapie z 1897 roku (skala 1:25 000, Königlich Preußische Landesaufnahme) Małkocin został ukazany jako duża wieś z centralnie umiejscowionym kościołem,

³ *Katalog zabytków Powiatu Stargardzkiego*, t. 1, red. M. Majewski, Stargard 2010, s. 476.

⁴ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, s. 271.

⁵ K.H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Pommern und Fürstenthums Rügen. Enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Th. 2, Bd. 4, Anklam 1868, s. 570–571.

⁶ Tamże, s. 571.

dwoma majątkami (małym i dużym), zabudowaniami gospodarczymi oraz miejscem wydobywania torfu i cegielnią. Z XX wieku znane są także pocztówki wsi, na których przedstawiono takie same widoki: klasycystyczny pałac (duży majątek), dwór (mały majątek), kościół oraz pensjonat „Hubertus”. W 1910 roku Małkocin liczył 126 mieszkańców. Większy majątek wraz z pałacem i parkiem był cały czas (od 1867 do 1945 r.) własnością von Löperów i liczył 425 hektarów, mniejszy należał w 1911 roku do Karla Havemanna, w 1939 roku był zaś własnością Schwahna, licząc 147 hektarów⁷. W 1939 roku we wsi mieszkało 370 mieszkańców tworzących 85 gospodarstw domowych.

Sam pałac z parkiem będący własnością uczelni usytuowany jest na północnym skraju wsi. Zbudowano go na gruntach średniowiecznego folwarku, który do 1790 roku należał do rodu von Weyher. Prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku na miejscu, gdzie dziś stoi pałac, pobudowano dwór o konstrukcji ryglowej. Jego budowę można powiązać z działalnością rodziny von Cramer. W drugiej ćwierci XIX wieku na miejscu dworu wzniesiono klasycystyczny piętrowy pałac, powstały, jak można przypuszczać, jeszcze w okresie, gdy majątek był własnością rodziny von Cramer. Do skrzydła głównego dobudowano w ostatniej ćwierci XIX wieku skrzydło boczne, a obok niego oranżerię. Inwestycję tę można powiązać z działalnością rodziny von Löper. Obecnie klasycystyczny pałac w Małkocinie składa się ze skrzydła głównego, bocznego, pełniącego funkcję oficyny, i oranżerii. Skrzydło główne pałacu wzniesiono z cegły na podmurówce kamiennej, od początku było otynkowane, skrzydło boczne powstało z kamieni granitowych i cegły. Fasada pałacu jest symetryczna. Na osi centralnej znajduje się główne wejście poprzedzone portykiem z tarasem. Z wejścia przechodzi się do obszernej sieni, a dalej do sali balowej. Korytarze prowadzone od sieni w obie strony wiodą do kolejnych sal. Klatkę schodową ulokowano po prawej stronie sieni i sali balowej⁸.

⁷ *Katalog zabytków...*, s. 477–478.

⁸ Tamże, s. 479–480.

3.3. Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy w Pobierowie

Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy w Pobierowie (Poberow) jest mocno przekształconym obiektem wykorzystywanym już przed I wojną światową do celów wypoczynkowych. Oprócz samego budynku własnością Uniwersytetu Szczecińskiego jest rozległa działka obejmująca parking od strony ul. Grunwaldzkiej oraz mocno zadrzewioną część od strony nadmorskich wydm.

W XVI i XVII wieku Pobierowo było lennem rycerskiej rodziny von Thesen. Od 1628 roku przeszło w ręce rodu von Kleist, stając się następnie tzw. dobrami rycerskimi. W XVIII wieku we wsi znajdował się folwark oraz trzy gospodarstwa pełnorolne i dwa gospodarstwa zagrodnicze. Odnotowano tu także należący do miejscowych dóbr wiatrak. Pobierowo nie było siedzibą parafii, miało jedynie kaplicę. Ludność uprawiała rolę oraz zajmowała się rybołówstwem przybrzeżnym⁹. W XVII wieku gospodarował tu Wilhelm von Kleist, który przekazał posiadłość swemu kuzynowi Balzerowi Egertowi von Kleist. W pierwszej połowie XVIII wieku we wsi gospodarował już Erdmann von Kleist wraz ze swoim bratem Friedrichem Wilhelmem. Po śmierci obu Pobierowo przeszło w ręce młodszego syna Erdmanna – Bogusława Heinricha, a następnie po jego przedwczesnym zgonie stało się własnością jego starszego brata Daniela Friedricha von Kleist. W połowie XVIII stulecia wieś i folwark posiadał już Anton Georg von Kleist, a po śmierci tego ostatniego dobrami zarządzała wdowa Julianna Elżbieta z domu Köller. To ona kontraktem z września 1779 roku sprzedała majątek porucznikowi Kasparowi Friedrichowi Wilhelmowi von Paris. Wzbudziło to niezadowolenie rodu von Kleist i w wyniku trzech umów z lat 1788–1789 majątek wykupił z rąk von Parisa landrat Johann Joachim von Kleist. Potomkowie Johanna Joachima gospodarowali w Pobierowie do początków XIX wieku. W 1803 roku całość dóbr pobierowskich kupił od von Kleistów za kwotę 21 500 talarów Daniel Gottfried Rieckmann, co zostało zatwierdzone osobnym patentem króla pruskiego. W latach 1821–1828 w dobrach pobierowskich przeprowadzono uwłaszczenie chłopów i komasację gruntów. Efektem ubocznym tego

⁹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, s. 440.

procesu stało się powstanie kolonii nazywanej w XIX i początku XX wieku Małym Pobierowem (Klein Poberow)¹⁰. W rękach rodziny Rieckmann dobra w Pobierowie pozostawały przez cały XIX wiek.

W drugiej połowie XIX wieku Pobierowo dzieliło się na Duże i Małe (Groß und Klein Poberow). W Dużym Pobierowie znajdowały się dobra Rieckmannów liczące 1731 mórg ziemi ornej, łąk, pastwisk i ogrodów. Obok folwarku istniały tu trzy gospodarstwa mające łącznie 802 morgi ziemi. W Dużym Pobierowie (folwark i wieś) mieszkało pod koniec lat sześćdziesiątych XIX wieku 71 osób. Działała tu także szkoła wiejska, do której uczęszczało wówczas 36 dzieci (nauczał je jeden nauczyciel). Natomiast Małe Pobierowo, położone na południowy zachód od starej wsi, było wtedy kolonią liczącą 23 mieszkańców. Żył tu pięciu małych posiadaczy ziemskich, którzy gospodarowali na 239 morgach ziemi¹¹.

Na początku XX wieku i w okresie międzywojennym w Niemczech coraz intensywniej rozwijał się ruch turystyczny. Wielką popularność zdobywały wtedy kąpieliska morskie, także nadbałtyckie. Jednym z nich stało się Pobierowo. Początkowo letników przyjmowano na kwatery w domach mieszkających tu rolników, lecz już przed I wojną światową zaczęły powstawać w Pobierowie obiekty budowane specjalnie dla zwolenników plażowania i morskich kąpeli. Jednym z pierwszych tego typu budynków był wzniesiony około 1907 roku hotel „Seeblick”, obecny Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Uniwersytetu Szczecińskiego. Hotel składał się z dwóch odrębnych brył. Pierwszą z nich był dwukondygnacyjny budynek o charakterze mieszkalno-administracyjnym, do którego przylegała, być może dobudowana później, parterowa część mieszcząca pokoje przeznaczone dla gości (dzisiaj jest tu także zagospodarowane poddasze). Opisany obiekt, jak można przypuszczać, przyjmował letników do połowy lat czterdziestych XX wieku.

¹⁰ K.W. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Stettin von Kamin und Hinterpommern oder des Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin*, Th. 2, Bd. 6. *Enthaltet die Kreis Kamin und Greifenberg*, Anklam-Berlin 1870, s. 421–422.

¹¹ Tamże, s. 421.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Akta Miasta Szczecina. Policja Budowlana: 48, 204, 1185, 4078, 4079, 4601, 6395, 7159, 7900, 9290, 9492, 9669, 15876, II/2834, II/3582, II/4446.

Kolegium Szkolne Prowincji Pomorskiej: 183, 1078, 1079, 1080, 1084, 1085, 1088, 1089, 1090, 1093, 1094, 1101, 1135, 1137, 1139, 1140, 1141, 1144, 1201, 1204.

Rejencja Szczecińska: 7436, 7571, 7572, 7573, 7574, 7575.

Źródła drukowane

Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1880, 1881, 1883, 1886, 1888, 1889, 1900, Stettin 1880, 1881, 1883, 1886, 1888, 1889, 1900.

Adreßbuch für Stettin und Umgebung 1910, 1920, Stettin 1910, 1920.

Stettiner Adreßbuch für das Jahr 1930, 1940, 1943, Stettin 1930, 1940, 1943.

Literatura

Białecki T., *Historia Szczecina. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

Berghaus K.W., *Landbuch des Herzogthums Pommern und der Fürstenthums Rügen. Enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Th. 2, Bd. 4, Anklam 1868.

Berghaus K.W., *Landbuch des Herzogthums Pommern und der Fürstenthums Rügen. Enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Th. 2, Bd. 5, Abt. 1, Berlin 1872.

Berghaus K.W., *Landbuch des Herzogthums Stettin von Kamin und Hinterpommern oder des Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin*, Th. 2, Bd. 6. *Enthaltet die Kreis Kamin und Greifenberg*, Anklam–Berlin 1870.

- Das Buch der Alten Firmen der Stadt und des Handelskammerbezirks Stettin*, Leipzig 1931.
- Brüggemann L.W., *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Bd. 1, Th. 2. *Beschreibung der zu dem Gerichtsbezirk der Königl. Landescollegien in Stettin gehörigen Hinterpommerschen Kreise enthält*, Stettin 1784.
- Bürgerbuch der Stadt Stettin*, von Magistrat, Stettin 1910.
- Cnotliwy E., *Początki i rozwój średniowiecznej siedziby książęcej w Szczecinie*, w: *Zamek książęcy w Szczecinie*, red. J. Kochanowska, Szczecin 1992, s. 9–32.
- Dibbern, *Stettins Schulen*, „Amtliches Nachrichtenblatt”, Jg. 2, Nr. 4, s. 1–9.
- Dzieje Szczecina*, t. 2: *Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Warszawa–Poznań 1985
- Dzieje Szczecina*, t. 3: *1806–1945*, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994.
- Festschrift zur Fünzigjahrfeier des Staatlichen König-Wilhelms-Gymnasiums zu Stettin 1880–1930*, Stettin 1930.
- Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommer*, von Landeshauptmann der Provinz Pommern, Stettin 1926.
- Garnisonpläne des II. Armeekorps*, Stettin 1910.
- Gaziński R., *Dzieje miejsca*, w: *Remont Biblioteki Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin [b. d.], s. 11–16.
- Gaziński R., *Dzieje Świnoujścia do 1806 roku*, w: *Świnoujście – tradycja i współczesność*, red. S. Mollin, Świnoujście 2007, s. 45–72.
- Gaziński R., *Handel morski Szczecina w latach 1720–1805*, Szczecin 2000.
- Gwiazdowska E., *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku*, Szczecin 2001.
- Die Innere Mission in Pommern. Festschrift 50-jähr. Bestehen des Provinzialvereins für Innere Mission in Pommern*, von W. Langkutsch, Stettin 1928.
- Jahresbericht des König-Wilhelms-Gymnasium zu Stettin für das Schuljahr Ostern 1899–1900*, Stettin 1900.
- Jahresbericht des König-Wilhelm-Gymnasiums zu Stettin über das Schuljahr Ostern 1910/11*, von M. Nietzki, Stettin 1911.
- Katalog zabytków Powiatu Stargardzkiego*, t. 1, red. M. Majewski, Stargard 2010.
- Kozińska B., *Rozwój przestrzenny Szczecina od początku XIX wieku do II wojny światowej*, Szczecin 2015.
- Köhrer E., *Pommern. Seine Entwicklung und seine Zukunft*, Berlin 1924.
- Lage-Pläne der Garnison-Städte im Bereiche des II. Armee-Corps*, Berlin 1897.

- Łopuch M., *Szczecin Pogodno*, Szczecin 2010.
- Łopuch M. i W., *Architektura założenia zamkowego w czasach książęcych (1346–1637)*, w: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, t. 1, red. B. Igielska, J. Kochanowska, K. Pencarski, J. Rybkiewicz, R. Zdero, Szczecin 2020, s. 45–81.
- Łopuch W., *Dzieje architektoniczne nowoczesnego Szczecina 1808–1945*, Szczecin 1999.
- Łuczak M., *Szczecin. Stare Miasto*, Szczecin 2013.
- Łuczak M., *Szczecin. Śródmieście, Nowe Miasto*, Szczecin 2015.
- Makała R., *Między prowincją a metropolią. Architektura Szczecina w latach 1891–1918*, Szczecin 2011.
- Murawski E., *Stettin als Truppenstandort*, „Nachrichtenblatt”, Jg. 8, Nr. 20, s. 4–9.
- Piskorski J.M., *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1987.
- Preußner O., *Festschrift zum 25-jährigen Bestehen der Bismarck-Oberrealschule am 1. und 2. April 1933*, Stettin 1933.
- Programm des König-Wilhelm-Gymnasiums zu Stettin für das Schuljahr von Ostern 1882 bis Ostern 1883*, Stettin 1883.
- Programm des König-Wilhelm-Gymnasium zu Stettin für das Schuljahr von Ostern 1890–1891*, Stettin 1891.
- Provinzial-Taubstummenschule in Stettin*, von Goltzsch, Schultz, Bötticher, Stettin 1854.
- Saal B., *Alt-Stettin eine Stadt preußischen Stiles. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Wohnhauses*, Stettin 1938.
- Sarnow J., *Die Anstalten der Provinz*, w: *Pommern. Seine Entwicklung und seine Zukunft*, von E. Köhrer, Berlin 1924, s. 20–28.
- Scharnweber O., *Das Schulwesen im Kreis Randow*, w: *Randow. Ein Heimatbuch des Kreises*, von W. Stuhlfath, Stettin 1935, s. 210–217.
- Staatliches König-Wilhelmsgymnasium zu Stettin. Bericht über das Schuljahr 1927/28*, von W. Janell, Stettin 1928.
- Staatliches Königs-Wilhelmsgymnasium zu Stettin. Bericht über das Schuljahr 1929/30*, von W. Janell, Stettin 1930.
- Stelmach M., *Plany twierdzy Szczecin*, w: *Z dziejów kartografii*, t. 5: *Kartografia forteczna*, red. A. Tomczak, Warszawa 1991, s. 41–70.
- Stelmach M., *Powstanie Nowego Miasta w Szczecinie (1845–1869)*, w: *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci profesora Andrzeja Tomczaka*, red. J. Dygdała, B. Woszczyński, Toruń–Warszawa 1992, s. 343–351.
- Stettin*, von Magistrat, Berlin–Halensee 1925.

Bibliografia

Verwaltungsbericht der Stadt Stettin, Stettin 1898.

Verwaltungsbericht der Stadt Stettin, Stettin 1899.

Wehrmann M., *Vom Loitzenhof*, „Nachrichtenblatt“, Jg. 8, Nr. 22, s. 1–8.

Streszczenie

Dzieje budynków Uniwersytetu Szczecińskiego do 1945 roku

Monografia dotyczy dziejów siedemnastu obiektów położonych na terenie Szczecina, które są obecnie własnością Uniwersytetu Szczecińskiego, a zostały zbudowane przed 1945 rokiem. Chronologicznie zakres pracy obejmuje okres od połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku do 1945 roku. W tym czasie powstały wszystkie przedwojenne budynki eksploatowane dziś przez Uniwersytet. Przed II wojną światową były to szkoły średnie, podstawowe, zawodowe, szkoły żeńskie, obiekty instytucji opiekuńczych oraz prywatne domy mieszkalne i budynki koszarowe.

W monografii starano się przedstawić nie tylko historię samych obiektów, lecz także – na ile to było możliwe – mieszczących się w nich instytucji. Nie zapomniano również o budynkach sprzed 1945 roku, którymi uczelnia dysponuje poza granicami Szczecina. W pracy znajdują się zatem zwięzłe opisy historii wsi i dworu w Kulicach, wsi i pałacu w Małkocinie oraz wsi i hotelu w Pobierowie. Całość poprzedzono rozdziałem wstępnym ukazującym w sposób syntetyczny rozwój terytorialny Szczecina zwłaszcza po likwidacji szczecińskiej twierdzy w 1873 roku. Monografia została opatrzona bogatym materiałem ilustracyjnym obejmującym zarówno plany miasta, jak i projekty poszczególnych budynków.

Abstract

History of the buildings of the University of Szczecin to 1945

The monograph focuses on the history of 17 buildings, built before 1945, located in Szczecin. All of them are currently owned by the University of Szczecin. Chronologically, the scope of the work covers the period from the mid-1860s to 1945. In that time all pre-war buildings, currently used by the University, were built. Before World War II those buildings were used as: primary and secondary schools, vocational schools, girls' schools, facilities of care institutions, private residential houses and barracks buildings.

The monograph attempts to present not only the history of the buildings themselves, but also, if possible, the institutions located in them. The work also mentions buildings from before 1945, which the University owns outside the borders of Szczecin. Therefore, the history of the village and manor house in Kulice, the village and palace in Małkocin, and the village and hotel in Pobierowo, are briefly described. The entire work is preceded by an introductory chapter that synthetically presents the territorial development of Szczecin, especially after the decision of the demolition of the fortress in 1873. The monograph includes rich illustrative material, including city plans and designs of individual buildings.

71-101 Szczecin, ul. Mickiewicza 64
tel. 91 444 20 06, 91 444 20 09
e-mail: wydawnictwo@usz.edu.pl
www.wn.usz.edu.pl

ISBN 978-83-7972-942-5 (online)
ISBN 978-83-7972-941-8 (print)

